

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1909

1910

1911

1912

1875

205

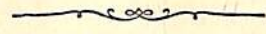
84
7-60

2011

84
7-60

Ա. ՏԻԻՄԱ

ՊՐԱԺԼՕՆ ԴԵՐԿՈՄՍ

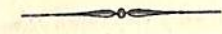
ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ՏԷՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱՎԻՉ

ՏԻԳՐԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

ԶՄԻՒՌՆԻԱ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

— 1874 —

ՊՐԱԹԼՈՆ ԴԵՐԿՈՄՄ

Ա.

ԻՆՁ ՈՐ ՁԷԻՆ ԳՈՒՀԱԿԱԾ ՈՉ ՆԱՅԱԴ ԵՒ ՈՉ ԴԻԻԱԴ

Մէնդ-Ինյան կանդ առաւ այն սանդղին ոտքն որ նաժիշաներուն սենեակները կ'տանէր՝ իշխանուհւոյն առաջին դստիկանին ներքե :

Անկից անցնող սպասարի մը միջոցաւ Մալքեօրնը կանչել տուաւ, որ տակաւին իշխանին քովն էր :

Տաս վայրկեանէն Մալքեօրն հասաւ քիթն օդին տուած և ստուերին մէջ հոտոտելով :

Թաղարն ընկրկեցաւ, ներքնադաւթին ամենէն մութ կողմը քաշուելով :

Ընդ հակառակն Մէնդ-Ինյան առաջ անցաւ :

Բայց այն ինչ իր փափաքը յայտնելու համար քանի մը խօսք ըսաւ, որ Մալքեօրն անմիջապէս ետ քաշուեցաւ :

— Հօ, հօ — ըսաւ նա — ինչպէս, կ'ընդրես որ պատույ նաժիշաներուն սենեակը մտցնեմ քեզ :

— Այո՛ :

— Բաջ զիտես որ չեմ կարող այդպիսի բան մ'ընել, առանց զիանալու թէ ինչ նպատակաւ կ'ընդրես :

— Չժբաղդարար, սիրելիք իմ Պ. Մալքեօրն, անկարելի է ինձ այս մասին բացատրութիւն մը տալ, ուստի պէտք է որ վտտահիս բարեկամիդ՝ որ երեկ քեզ զժուարին վիճակէ մ'ազատեց, և կ'աղաչէ քեզ այսօր որ զինքը նոյնպէս ազատես :

— Բայց ես, պարոն, ուզածս քեզի կ'ըսէի. ուզածս սա էր

որ բաց օդին չսրակիմ, և ամէն պարկեշտ մարդ այսպիսի փափաք մը կրնայ խոստովանիլ, մինչդեռ դու, դու բան մը չես խոստովանիր :

— Հաւտան ինձ, սիրելիւք իմ Պ. Մալիքօրն — պնդեց Սէնդ-Էնյան — որ եթէ ներելի լինէր ինձ բացատրութիւն մը տալու, այդ բացատրութիւնը կ'տայի անշուշտ :

— Ինչո՞ւ համար :

— Գու. քան ամենքն, լաւ գիտես, քանի որ զիս պատի մը վրայ բռնեցիր երբ օրիորդ Մօնդալէի հետ կ'սիրաբանէի. արդ՝ իմ կողմէս մեծ բարեմտութիւն պիտի լինէր, և դու ալ կ'խոստովանիս այս բանս անշուշտ, եթէ անոր հետ սիրաբանելով՝ անոր սենեկին դուրը քեզի բանամ :

— Է՛հ, ս'ի ըսաւ քեզի որ անոր համար բանալին կ'աւղեմ :

— Ուրեմն որո՞ւ համար կ'ուղես :

— Նա առանձին չընակիր, կարծեմ, սենեակը :

— Անտարակոյս, ս'չ :

— Միթէ օրիորդ Լա Վալիէրի հետ չ'ընակիր :

— Այո՛, բայց իրօք օրիորդ Լա Վալիէրի հետ դործ չունիս որչափ չունիս օրիորդ Մօնդալէի հետ. երկու մարդ կայ միայն որոյ պիտի կարենայի բանալին տալու. նախ՝ Պ. Պրաժժօնին պիտի տայի՝ թէ որ աղաչեր զիս որ տամ, երկրորդ՝ թագաւորին՝ եթէ հրամայէր :

— Լաւ ուրեմն, սուր ինձ այդ բանալին, պարոն, կ'հրամայեմ քեզ — ըսաւ թագաւորը մութ տեղէն դուրս ելնելով և իր վերարկուն կէս մը բանալով — օրիորդ Մօնդալէն քու քովդ պիտի վար իջնէ, մինչդեռ մենք վեր պիտի ելնենք օրիորդ Լա Վալիէրի մօտ. վասն զի՝ իրօք անոր հետ է մեր դործը :

— Թագաւորը — գոչեց Մալիքօրն մինչև թագաւորին ծունկը խոնարհելով :

— Այո՛, թագաւորը — ըսաւ Լուի ժպտելով — թագաւորն որ զիմազրութեանդ համար այնքան կ'զուլէ զքեզ որչափ անձնատուր լինելուդ համար : Պարոն, ոտք ելիր, ըրէ մեզի մեր խընդրած ծառայութիւնը :

— Ահհափա՛ն, Ձեր հրամանին պատրաստ եմ — ըսաւ Մալիքօրն սանդուղը ցոյց տալով :

— Աար իջեցնո՛ր օրիորդ Մօնդալէն — ըսաւ թագաւորը — և անոր բառ մ'անդամ մի ըսեր իմ այցելութեանս վրայ :

Մալիքօրն ՚ի նշան հնազանդութեան խոնարհեցաւ և վեր ելնելը շարունակեց :

Բայց թագաւորը՝ յանկարծական խորհրդածութեան մը վրայ, անոր ետեէն դնաց և այնքան մեծ արագութեամբ դնաց, որ՝ թէև Մալիքօրն արդէն սանդղին կէսը հասած էր, անոր հետ մի և նոյն ժամանակ սենեակը հասաւ :

Այն ատեն՝ Մալիքօրնի կէս բաց ձգած դրան ետեէն տեսաւ, և ալ Վալիէր թիկնաթուին վրայ ընկած՝ և միւս անկիւնը Մօնդալէն՝ որ իր մագերը կ'սանտրէր՝ և զիշերուան զգեստովը մեծ հայլի մ'առջև կանգուն կեցած Մալիքօրնի հետ կ'բանակցէր :

Թագաւորը յանկարծ դուրը բացաւ և ներս մտաւ :

Մօնդալէ ճիկ մը ձգեց դրան ձայնին, և թագաւորը ճանչելով՝ խոյս տուաւ :

Այս տեսքին՝ Լա Վալիէրն ալ իր կողմէն՝ իբրև ելելտրակաշուութենէ շարժեալ մեռելի պէս ոտք ելաւ և ապա իր թիկնաթուին վրայ ընկաւ :

Թագաւորը գէպ անոր դնաց ծանրօրէն :

— Ունկնդրութիւն մը կ'ուզես, օրիորդ — ըսաւ անոր պաղու-թեամբ — ահա պատրաստ եմ քեզ մտիկ ընելու, խօսէ :

Սէնդ-Էնյան՝ իբրև խուլ, համր և կոյր դերը խաղալով հաւատարմութեամբ, Սէնդ-Էնյան՝ դրան մէկ անկիւնը քաշուեր էր և զիպուածով դտած մէկ աթոռակին վրայ նստեր էր :

Գոնակի տեղ ծառայող սրահակին ներքև սքլած՝ պատին կրօթնած՝ առանց տեսնուելու մտիկ ըրաւ, պահապան շան մը դերը խաղալու համբերատար ոգւով համակերպելով՝ որ կ'հսկէ առանց իր սիրտը նեղութիւն տալու :

Լա Վալիէր՝ բարկացած թագաւորին տեսքէն մեծ ահ ու դող զգալով՝ երկրորդ անգամ մ'ալ ոտք ելաւ, և խոնարհ ու աղերսազին գիրք մը բռնելով,

- ԱԵՏԱՓԻՍՏՈՒ ԿԵՐ — ԹՈՒԹՈՎԵՅ ԿՆԱ — ԿԵՐԵՅԷՔ ԻՆՃ :
- Ե՛Տ, օրիորդ, ի՛նչ կ'ուզես որ քեզի ներեմ — Հարցոց Լուի ԹԳ :
- ԱԵՏԱՓԻՍՏՈՒ, մեծ սխալմունք մ'ըրի, մեծ սխալմունքէ աւելի՛ մեծ յանցանք մը գործեցի :
- Գո՞ն :
- ԱԵՏԱՓԻՍՏՈՒ ԿԵՐ, ձեզ վիրաւորեցի :
- Ամենեկն — պատասխանեց Լուի ԹԳ :
- ԱԵՏԱՓԻՍՏՈՒ, կ'աղերսեմ ձեզ, ի՛նչի դէմ այդ ահարկու ծանրութիւնը մի պահէք որ թաղաւորիդ իրաւացի սրտմտութիւնը կ'յայտնէ : Ա՛յդամ որ վիրաւորեցի ձեզ, ԱԵՏԱՓԻՍՏՈՒ, բայց պէտք ունիմ բացատրելու ձեզ թէ ի՛նչպէս ահամայ վիրաւորեցի ձեզ :
- Ամենէն առաջ, օրիորդ — ըսաւ թաղաւորը — ի՛նչ բանի մէջ զիս վիրաւորած կրնաս լինիլ : Ես չեմ կրնար գուշակել : Մի՛թէ նորասի աղջկան մը կատակով, խիստ անմեղ կատակ մը : Դիւրահասան երիտասարդի մը վրայ ծիծաղեցաք, այդ շատ բնական է. ուրիշ որ և է կին քու ըրածդ պիտի ընէր :
- Ո՛հ, Ձեր ԱԵՏԱՓԻՍՏՈՒԹԻՒՆը զիս այդ խօսքերով կ'ճգմէ :
- Եւ ի՛նչո՞ւ համար ուրեմն :
- Ասան զի՛ եթէ կատակն իմ կողմէս եկած լինէր, անմեղ չպիտի լինէր :
- ԱԵՐՃԱՊԷՍ, օրիորդ — վրայ բերաւ թաղաւորը — մի՛թէ սո՛ք միայն էր ըսելիքդ իզնէ՛ ունկնդրութիւն խնդրելով :
- Եւ թաղաւորը զրեթէ քայլ մը նահանջեց :
- Ա՛յն ատեն Լա Աւալիէր, սուղ և ընդհատ ձայնով մը, արտասուաց կրակէն չորցած աչերով՝ ըսաւ կարդի քայլ մ'առաւ դէպ ՚ի թաղաւորը :
- Ձեր ԱԵՏԱՓԻՍՏՈՒԹԻՒՆն ամէն բան լսեց — ըսաւ նա :
- Ամէ՞ն ի՛նչ :
- Ամէն ի՛նչ որ ըսի արքայական կառնիին մօտ :
- Եւ ոչ բառ մը կորուսի, օրիորդ :
- Եւ Ձեր ԱԵՏԱՓԻՍՏՈՒԹԻՒՆն իմ ըսածս մտիկ ընելով՝ կարծե՛ց արդեօք որ իր զիւրահասանութիւնը կ'ծաղրեմ :

- Այո՛, զիւրահասանութիւն, ճիշտ այդ է, բառը դտար :
- Եւ Ձեր ԱԵՏԱՓԻՍՏՈՒԹԻՒՆը կասկած մը չունեցա՞ւ որ ինձի պէս խեղճ աղջիկ մը կրնայ ուրիշ կանանց հնազանդելու բռնադատուիլ :
- Ներէ՛, բայց երբէք չպիտի կարենամ ըմբռնել թէ ի՛նչ պէս այն որու կամքն այնպէս ազատութեամբ երևան կ'ենէր արքայական կառնիին ներքէ՛ այդ աստիճանի ներդործուի ուրիշին կամքէն :
- Ո՛հ, բայց սպառնալիքը, տէր իմ :
- Սպառնալիքը . . . ո՞վ կ'սպառնար քեզ, ո՞վ կ'համարձակէր քեզ սպառնալ :
- Անոնք որ իրաւունք ունին սպառնալու, ԱԵՏԱՓԻՍՏՈՒ :
- Ձեմ կրնար ընդունիլ որ մէկն իրաւունք ունենայ սպառնալու իմ թաղաւորութեանս մէջ :
- Ներեցէ՛ք ինձ, տէր արքայ, բայց Ձեր ԱԵՏԱՓԻՍՏՈՒԹԻՒՆ քո՞նն անդամ կան բաւական բարձրադիր անձինք որ ունին կամ իրաւունք կարծեն ունենալ առանց ապագայի, առանց հարստութեան և լոկ իր անունն ունեցող աղջիկ մ'ի կորուստ մասնելու :
- Եւ ի՛նչպէս ՚ի կորուստ կ'մատնեն :
- Այս անունը կորսնցնել տալով ամօթալի արտաքսումով մը :
- Ո՛հ, օրիորդ — ըսաւ թաղաւորը մեծ դառնութեամբ մը — շատ աւելի կ'սիրեմ այն անձինքն որ ինքզինքնին կ'արդարացնեն առանց ուրիշները մեղադրելու :
- ԱԵՏԱՓԻՍՏՈՒ :
- Այո՛, կ'խոստովանիմ որ ծանր է ինձ տեսնել դիւրին արդարացում մը, ինչպէս որ կրնայ լինիլ քուկդ, որ իմ առջև խառն ու շփոթ ներկայի շատ ուրիշ յանդիմանութիւններով և ամբաստանութիւններով հիւսուած :
- Որոց հաւատ չէք ընծայեր ուրեմն — զոչեց Լա Աւալիէր : Թաղաւորը ըուծիւն պահեց :
- Ո՛հ, ըսէք ուրեմն — կրկնեց Լա Աւալիէր աղնուութեամբ :
- Ա՛յցաւիմ խոստովանելու այդ բանը — կրկնեց թաղաւորը խանարհելով պաղուութեամբ :

հորատի աղջիկը խորունկ բացադանչութիւն մ'արձակեց, և իր ձեռներն իրարու զարնելով,

— Այսպէս ուրեմն իմ խօսքիս չէք հաւտար — ըստ նա : Թաղաւորը չպատասխանեց :

Լա Վալիէրի կերպարանն այս լուութեան վրայ բոլորովին այլայլեցաւ :

— Այսպէս կ'կարծէք թէ ես, ես այս ծաղրը, այս վատանուն դաւադրութիւնը պատրաստեցի որպէս զի Ձեր Աեհափառութիւնն անպատիժ կերպով խաղցնեմ :

— Է՛հ, Աստուած իմ, այդ ո՛չ ծաղր է և ոչ վատահամբաւութիւն — ըստ թաղաւորը — և ոչ իսկ դաւադրութիւն մ'է, քիչ շատ զուարճալի կատակ մ'է և այլ ոչ ինչ :

— Ո՛հ — միմուաց նորատի օրիորդը յուսահատ — թաղաւորդ ինձ չհաւտար, թաղաւորդ չուզեր ինձ հաւտար :

— Իրօք չեմ ուզեր հաւտար քեզ :

— Աստուած իմ, Աստուած իմ :

— Մտիկ ըրէ. իրօք, շատ բնական բան մ'էր ձեր ըրածը : Ինքնովին ըսած էք. թաղաւորն ետեւս կ'գայ, մտիկ կ'ընէ, կը դիտէ զիս. կարելի է որ թաղաւորն իմ միջոցաւ զուարճանալ կ'ուզէ, անոր միջոցաւ մենք զուարճանանք, և որովհետեւ թաղաւորը մեծասիրտ մարդ մ'է, անոր սրտէն բռնենք :

Լա Վալիէր իր գլուխը ձեռացը մէջ պահեց հեծկլտանք մը խեղդելով : Թաղաւորն անդթաբար շարունակեց. իր բոլոր կրած նեղութեանց վրէժը խեղճ աղջկէն կ'առնուր :

— Ենթադրենք ուրեմն սա առասպելը թէ ես կ'սիրեմ զանի որ ամենուն մէջ իմ աչքս զարկաւ : Թաղաւորն այնքան պարզմիտ և զուռղ է միանգամայն, որ ինձ պիտի հաւտայ, այն ատեն այս պարզմտութիւնը թաղաւորին պիտի պատմենք և պիտի ծիծաղինք :

— Ո՛հ — զոչեց Լա Վալիէր — այդ բանը, այդ բանը մտածել, բայց սոսկալի է :

— Եւ — շարայարեց թաղաւորը — այս բառական չէ. եթէ այս գուռը իշխանը կատակն իբրև ճշմարիտ բան մ'ընդունի, եթէ հրապարակաւ իր ուրախութիւնն անխոհեմութեամբ յայտնէ,

լաւ, այն ատեն՝ բոլոր արքունեաց առջև թաղաւորը պիտի պղտիկ ընկնի. արդ՝ օրին մէկը՝ իմ սիրողիս իբրև չքնաղ պատմութիւն մը պիտի պատմեմ այս բանս, իմ ամուսնոյս տանելիք օժտիս մէկ մասը պիտի կազմէ այս արկածն որով թաղաւոր մը ծաղր եղաւ նենդամիտ օրիորդի մը ձեռօք :

— Աեհափառ — զոչեց Լա Վալիէր մնորած և ցնորած — կ'աղերսեմ, մի, մի ըսէք ուրիշ խօսք մը. միթէ չէք տեսներ որ զիս կ'սպաննէք :

— Ո՛հ, երզի՞ծանք — միմուաց թաղաւորը, որ սակայն սկսեր էր շարժիլ :

Լա Վալիէր ծնդաց վրայ ընկաւ, և այնպէս խստիւ որ իր ծունկերը դետնին վրայ հնչեցին :

Ապա ձեռներն իրարու կցելով,

— Աեհափառ — ըստ — ամօթը նախադաս կ'համարեմ քան թէ մասնութիւնը :

— Ի՞նչ կ'ընես — հարցուց թաղաւորը, բայց առանց շարժում մ'ընելու որ խեղճ աղջիկը վեր վերցնէ :

— Աեհափառ, երբոր իմ պատիւս ու խելքս ձեզի զոհեմ, թերևս հաւտար իմ անկեղծութեանս : Իշխանուհւոյն սրահն և իշխանուհւոյն բերնով ձեզի ըսուած պատմութիւնը ստուծիւն մ'է. մեծ կազնիին ներքեւ ըսածս . . . :

— Լա ուրեմն :

— Այն միայն ճշմարիտ էր :

— Օրիորդ — զոչեց թաղաւորը :

— Աեհափառ — զոչեց Լա Վալիէր իր զգացողութեանց թափէն մղուելով — Աեհափառ, եթէ այս տեղս ուր իմ երկու ծունկերս դամուած են, եթէ մեռնիմ իսկ, պիտի կրկնեմ մինչև ձայնիս մարիլը, ըսի որ ձեզ կ'սիրէի . . . Լա, կ'կրկնեմ որ կ'սիրեմ ձեզ :

— Դու :

— Կ'սիրեմ ձեզ, վեհափառ արքայ, ձեզ տեսած օրես 'ի վեր, այն օրէն որ 'ի Պլուա կ'մաշէի, ձեր արքայական նայուածքն իմ վրայ ընկաւ՝ լուսաւոր և կենսատու. կ'սիրեմ ձեզ, Աեհափառ :

Գիտեմ որ արքայական մեծափառութեանդ դէմ յանցանք մ'է որ ինձի պէս ողորմելի աղջիկ մ'իր թագաւորը սիրէ և անոր ըսէ :
 Վաստեցէք զիս այս յանդուութեանս համար , քամահեցէք զիս այս լրբութեանս համար , բայց մի ըսէք երբէք , մի կարծէք երբէք որ ես զձեզ ծաղր ըրի , թէ ես ձեզ մատնեցի : Թագաւորութեան հաւատարիմ սոհմի մ'աղջիկն եմ , Վեհափառ , և կը սիրեմ . . . կ'սիրեմ իմ թագաւորս . . . ճՏ , ահա կ'մեռնիմ :

Եւ յանկարծ Լա Վալիէր՝ ուժաթափ , անձայն և շնչասպառ դեռիւն ընկաւ ինքն իր վրայ ծալուած , նման այն ծաղիկն որու վրայ կ'խօսի Վերդիլիոս և որու գագած է հնձողին մանդաղը :

Թագաւորն այս խօսքին՝ այս ուժգին աղերսանայ վրայ՝ ո՛չ սիս պահեր էր և ոչ կասկած , իր բոլոր սիրան այս սիրոյ հրատապ շնչին բացուեր էր , որ այնպէս՝ ազնիւ և արիական լեզու մը կը խօսէր :

Ուստի՝ երբ այս սիրոյ եռանդուն խոստովանութիւնը լսեց , ահարացաւ և իր դէմքն երկու ձեռացը մէջ ծածկեց :

Բայց երբ Լա Վալիէրի ձեռքն իր ձեռաց պլուած զդայ , երբ սիրաշունչ աղջկան գաղջ ճնշումն իր երակները բորբոքեց՝ ինքն ալ ըստ կարգի վառեցաւ և Լա Վալիէրը մէջքէն բռնելով վերցուց և սրտին վրայ սեղմեց :

Բայց նա՝ կիսամեռ՝ և զլուխն ո սերուն վրայ երերուն , այլ ևս չէր ապրեր :

Այն ատեն թագաւորն ահարեկ՝ Սէնդ-Էնյանը կանչեց :

Սէնդ-Էնյան՝ որ խոհեմութիւնն այն աստիճանի հասուցեր էր որ անշարժ կ'մնար իր անկեան մէջ՝ արատաք մը սրբել կեղծելով , թագաւորին կոչման վաղեց :

Այն ատեն Լուիին օրնեց որ նորասի աղջիկը թիկնաթուի մը վրայ նստեցնեն , անոր ձեռացը մէջ զարկաւ , հոտաւէտ ջուր անոր երեսին սրսկեց կրկնելով .

— Օրիորդ , աղէ՛ , օրիորդ , լմնցաւ , թագաւորը կ'հատապ քեզ , թագաւորը քեզի կ'ներէ : Է՛Տ , նայէ՛ , նայէ՛ , զգուշացի՛ր , թագաւորին սիրտը սաստիկ պիտի շարժես , օրիորդ , Նորին Վեհափառութիւնը զզայուն , թագաւորը սիրտ մ'ունի : Ա՛Տ , սա-

տանայ , օրիորդ , խելքդ գլուխդ բեր , թաղաւորը շատ գունատ է :

Արդարեւ թագաւորը յայտնապէս կ'գունատէր :

— Օրիորդ , օրիորդ , ճշմարիտը — կ'շարունակէր Սէնդ-Էնյան — սթափիր , կ'ողաչեմ , կ'պաղատիմ քեզ , ժամանակն է . մտածէ մի անգամ որ եթէ թագաւորն անհանդստութիւն չդայ , պիտի ստիպուիմ երթալ իր բժիշկը կանչելու : Ա՛Տ , այո՛ , ի՛նչ փորձանք է , Աստուած իմ . օրիորդ , սիրելի օրիորդ , ինքզինքիդ եկիւր , ճիգ մ'ըրէ , շնու :

Գժուարին էր Սէնդ-Էնյանի գործածած ճարտասանութեան աւելի համոզիկեր լեզու մը գործածել . բայց այս ճարտասանութեան աւելի ազդու և աւելի ներդրող բան մ'արթնցուց Լա Վալիէրը :

Թագաւորն անոր առջև ծունր գրեր էր և անոր ձեռքին ափին մէջ այնպիսի հրատապ համբոյրներ կ'զրոշմէր որք են ձեռաց ինչ որ են շրթերուն համբոյրներն երեսին : Ի վերջէ՛ օրիորդն ինքզինքին եկաւ , աչերը նուազօրէն բացաւ և մարմնուկ ակնարկով մը :

— Ո՛Տ , Վեհափառ — մրմնաց նա — ուրեմն ինձ ներեցիք : Թագաւորը չպատասխանեց . . . տակաին շատ այլայլած էր : Սէնդ-Էնյան կարծեց թէ պարտաւոր էր վերստին հեռանալ . . . : Նորին Վեհափառութեան աչերէն զուրս ցայտող բոցը գուշակեր էր :

Լա Վալիէր ոտք ելաւ :

— Եւ այժմ , Վեհափառ — ըսաւ նա արիութեամբ — այժմ որ ինքզինքս արդարացուցի , գէթ այսպէս կ'յուսամ , Ձեր Վեհափառութեան աչաց առջև , շնորհ ըրէ՛ք ինձ ներել որ վանք մը քաշուիմ : Բոլոր գեներաց մէջ իմ թագաւորս պիտի օրհնեմ , և այն տեղ պիտի մեռնիմ զԱստուած սիրելով , որ ինձ երջանկութեան օր մը պտօրդեց :

— Ո՛Տ , ո՛չ — պատասխանեց թագաւորը — այս տեղ պիտի ապրիս զԱստուած օրհնելով՝ ընդ հակառակն , բայց Լուին սիրելով , որ քեզի երանաւէտ կեանք մը պիտի պատրաստէ , Լուի ար քեզ կ'սիրէ , Լուի որ քեզ երդում կ'ընէ :

— Ո՛Տ, Վեհափա՛ն, Վեհափա՛ն . . . :

Եւ Լա Վալիէրի այս կասկածին վրայ՝ թաղաւորին համբոյր-
ներն այնքան հրատապ եղան, որ Սէնդ-Էնյան կարծեց թէ իր
պարտաւորութիւնն էր սրահակին միւս կողմն անցնիլ:

Բայց այս համբոյրները՝ զորս ՚ի սկզբան մերժելու ոյժ չունէր
Լա Վալիէր, սկսան նորատի օրիորդն այրել:

— Ո՛Տ, տէր արքայ — գոչեց նա այն ատեն — մի՛ զըջալ
տաք ինձ այսչափ անկեղծ գտնուելուս, վասն զի այդ կերպով
պիտի հաստատեք որ տակաւին զիս կ'արհամարհէք:

— Օրիորդ — ըսաւ յանկարծ թաղաւորն ես քաշուելով պատ-
կառանօք — երկրիս երեսը չկայ մէկն որ քան զքեզ աւելի սի-
րեմ և յարկեմ, և Աստուծոյ վրայ կ'երդնում որ արքունեացս
մէջ այսուհետեւ քան զքեզ աւելի յարգեալ անձ մը չպիտի գըր-
նուի. ուստի, օրիորդ, ներում կ'իմնդրեմ իմ սրտմտութեանս
համար, սիրոյս սասակութեան արդիւնքն էր, բայց կարող եմ
հաւաստել քեզ որ աւելի պիտի սիրեմ ուղածիդ չափ քեզ յար-
գելով:

Ապա անոր առջևը խոնարհելով և ձեռքը բռնելով,

— Օրիորդ — ըսաւ անոր — կ'ուզեմ պատիւ ընել ինձ ընդու-
նելով այս համբոյրս որ ձեռքիդ վրայ կ'դրոջմեմ:

Եւ թաղաւորն իր շուրթը՝ օրիորդին գողահար ձեռքին վրայ
դրաւ թեթեակի և յարգանօք:

— Այսուհետեւ — յարեց Լուի ոտք ելնելով և Լա Վալիէրն
իր ակնարկովը ծածկելով — այսուհետեւ իմ պաշտպանութեանս
ներքեւ ես. քեզի տուած նեղութեանս վրայ ուրիշի բան մը մի՛
ըսեր, ուրիշներուն ալ ներէ ինչ չարիք որ քեզի ըրին: Ապա-
դային մէջ այնքան վեր պիտի դտնուիս անոնցմէ որ ոչ միայն
քեզի երկիւղ չպիտի աղդեն այլ և կարեկցութիւնդ անդամ չպի-
տի շարժեն:

Եւ բարեպաշտութեամբ բարևեց օրպէս թէ տաճարէ մը դուրս
կ'երնէր:

Ապա Սէնդ-Էնյանը կոչելով՝ որ խոնարհաբար մօտեցաւ,

— Ա՛մն — ըսաւ — յուսամ որ օրիորդ Լա Վալիէր պիտի

հաճի իր բարեկամութենէ մաս մը հանել քեզի՝ փոխարէն այն
բարեկամութեան զոր ընդ միշտ անոր նուիրեցի:

Սէնդ-Էնյան ծունր կրկնեց Լա Վալիէրի առջև:

— Ի՛նչ մեծ ուրախութիւն պիտի զգամ — մըմուաց նա — ե-
թէ օրիորդն այդպիսի պատիւ մ'ընէ ինձ:

— Երթամ պիտի ընկերուհիդ քեզի զըկելու — ըսաւ թաղա-
ւորը: — Մնաս բարեաւ, օրիորդ, կամ լաւ ևս ըսեմ, ՚ի կրկին
տեսութիւն. շնորհ ըրէ չմոռնալ զիս աղօթիցդ մէջ:

— Ո՛Տ, Վեհափա՛ւ տէր — ըսաւ Լա Վալիէր — անհոգ ե-
ղևք. Աստուծոյ հետ իմ սրտիս մէջն էք:

Այս վերջին խօսքը թաղաւորը բոլորովին զմայլեցուց, և ու-
րախ զուարթ սանդուղներէն վար իջաւ Սէնդ-Էնյանն ալ ետևէն
քաշելով:

Իշխանուհին այս վախճանը չէր գուշակած. ոչ նայալ, ոչ
դրեալ այս մօտին բան մը չէին խօսած:

Բ

ԺԷԶՎԻԳՆԵՐՈՒՆ ՆՈՒ ԶՕՐԱՊԵՏԸ

Մինչդեռ Լա Վալիէր և թաղաւորն իրենց առաջին խոստո-
վանութեան մէջ անցելոյն բոլոր վիշտերը, ներկային ամէն եր-
ջանկութիւնն և ապադային բոլոր յոյսերը կ'ըփօթէին, ֆուքէ՛
իր բնակարանը դառնալուն՝ այսինքն՝ դղելին մէջ իրեն արուած
սենեակը, ֆուքէ՛ Արամիսի հետ կ'սօսակցէր ճիշտ այն բաներուն
վրայ որոց մասին նոյն պահուն թաղաւորն անհոգ էր:

— Պիտի ըսես ինձ — սկսաւ ֆուքէ՛՝ երբոր իր հիւրը թիկ-
նաթուի մը վրայ նստեցուց և ինքն ալ անոր մօտ նստաւ — պի-
տի ըսես ինձ, Պ. Հէրպլէյ, թէ Պէլ-Իսլի դործն այժմ ի՛նչ
վիճակի մէջ կ'դա՛նուի, և արդեօք անկից լուր մը ստացա՞ր:

— Պարոն վերասեսուչ — պատասխանեց Արամիս — այն կող-

մէն ամէն բան մեր փափաքին համեմատ կ'ըսէ . ծախքերը վճարուեցան , և մեր խորհուրդները միշտ զազանի կ'մնան :

— Բայց թաղաւորին անդ կարգելիք պահապան զօրախումբը :

— Այս առտու լուր առի թէ տասն հինգ օրէ 'ի վեր հասեր է անդ :

— Ի՞նչպէս վարուեր են անոնց հետ :

— Սքանչելի կերպով :

— Բայց հին զօրախումբն ի՞նչ եղաւ :

— Ի Սարգօ ցամաքն ելաւ , և անկից անմիջապէս Աինպէրի կողմը զիմեց :

— Հասցա նոր զօրականները :

— Այս ժամուս մերն են :

— Մի՞թէ ստոյգ ես ըսածիդ վրայ , սիրելիդ իմ Պ. Վան :

— Ստոյգ եմ , և հիմակ պիտի տեսնես թէ ի՞նչպէս անցան զօրծերը :

— Բայց ամէն զօրանոցներէն , գիտես արդէն որ Պէլ-Իսլն ամենէն վատթարն է :

— Այդ գիտեմ և ըստ այնմ կ'վարուիմ . չիսց միջոց , ոչ հազորակցութիւններ , ոչ կիներ , ոչ խաղ . արդ՝ այսօր իրաւի ցաւալի է — յարեց Արամիս այնպիսի ժպիտով մ'որ իրեն յատուկ էր միայն — տեսնել թէ ի՞նչպէս երիտասարդները զբօսուլ կ'ուզեն , և հետեապէս՝ սրչափ կ'հակին այն անձին կողմն որ զբօսանքը կ'վճարէ :

— Բայց եթէ 'ի Պէլ-Իսլը զուարճանան :

— Եթէ թաղաւորին շնորհիւ զբօսուուն , թաղաւորը պիտի սիրեն , բայց եթէ թաղաւորին շնորհիւ տաղտկանան և Գուքէի շնորհիւ զբօսուուն , Պ. Գուքէն պիտի սիրեն :

— Եւ մի՞թէ մատակարարին իմաց սուրբ որ անոնց հասնելէն անմիջապէս ետք . . . :

— Ա՛չ , զանոնք թողուցին որ ուրիշ օր ձանձրանան սրչափ որ կրնան , բայց՝ ուրիշ օրէ ետք՝ բոլոր բարձին ըսելով թէ վերջին սպաներն իրենցմէ աւելի կ'զբօսուուն : Այն ատեն անոնց պատասխան տուին թէ հին սպաները կարող եղեր էին Պ. Գուքէի բա-

բեկամութիւնը շահիլ , և թէ Պ. Գուքէ , զանոնք իբրև բարեկամ ճանչելով , ուզեր էր անոնց բարի աչքով նայիլ որպէս զի իր հողերուն վրայ ձանձրոյթ չզգան : Այն ատեն մտածել սկսան — Բայց՝ մատակարարն անմիջապէս յաւելցուց թէ՛ առանց Պ. Գուքէի հրամանները նախադաշակելու , իր տէրը բաւական կ'ձանչէր յայտնելու թէ թաղաւորին ծառայութեան մէջ դատուող ամէն ազատորդի իր համակրութեան արժանի կ'դատէր , և թէ՛ որչափ որ նորեկները չէր ձանչեր , անոնց համար պիտի ընէ ինչ որ ուրիշներուն համար ըրած է :

— Սքանչելի՛ է : Եւ ասոր վրայ , խոստումներուն հետեւեցան արդեօք պարզեաները : Գիտես , կ'փափաքիմ որ իմ անուան խոստացուած բանը կատարուի :

— Ասոր վրայ՝ սպաներուն զօրծածութեան յանձնեցին մեր երկու արաղընթաց նաւակներն ու մեր ձիերը , զլխաւոր տան բանակներն անոնց տուին , այնպէս որ այն տեղ որսորդութիւն և շրջագայութիւններ կ'ընեն Պէլ-Իսլի տիկիւններով , և շրջակայքը՝ ծովէն չվախցող անձերով :

— Եւ բաւական կ'դատուին 'ի Սարգօ և 'ի Վան , այնպէս չէ՞ , գերապատիւ տէր :

— Ա՛հ , բոլոր ծովեղբորը լեցուն են — պատասխանեց Արամիս հանդարտութեամբ :

— Հասցա զինւորները :

— Ամէն ինչ յարաբերական է , կ'իմանաս . զինւորներուն համար զինի , պատուական ուտելիք և բարձր թոշակ :

— Շատ լաւ , այնպէս որ . . . :

— Այնպէս որ կրնանք այն պահապան զօրախումբին վրայ վստահիլ , որ արդէն միւսէն լաւագոյն է :

— Լաւ :

— Ասկից կ'հետեւի որ , եթէ Աստուած կամենայ որ երկու ամիսն անգամ մը զօրականները փոփոխին , երեք տարիէն ետք , բոլոր բանակն անկից անցած պիտի լինի , այնպէս որ փոխանակ զօրադուրդ մ'ունենալու մեզի համար , յիսուն հազար մարդ պիտի ունենանք :

— Այո՛ , քաջ զիտէի — ըսաւ Ֆուքէ — որ ոչ որ քեզի չափ թանկագին , անվարձ բարեկամ մը չունէր , Պ . Հէրպլէյ , բայց այս բաներուս մէջ — յարեց նա ծիծաղելով — մեր Վալլոն բարեկամը կ'մոռնանք , ի՞նչ եղաւ : Այս երեք օրերն որ Սէն-Մանտէ անցոցի , կ'խոստովանիմ որ ամէն բան մոռցայ :

— Ա՛հ , ես , ես չեմ մոռնար — վրայ բերաւ Արամիս : — Բորթոս Սէն-Մանտէն է , մարմինը կ'զիւրնայ , աղւոր կերակուրներ կ'ուտէ , ընտիր զինի կ'իսմէ . անոր տալ տուի փոքրիկ ծառաստանը շրջապայելու արտօնութիւնը , ճեմելիք մը զոր միայն քեզի պահած ես , ուղածին պէս կ'դործածէ : Սկսաւ քալելու . իր ոյժը կ'կաղդուրէ մանր թմբիներ ծռելով կամ հին կաղնիներ կոտրելով ինչպէս որ կ'ընէր երբեմն Արտոնցի Միլոնը , և որովհետեւ ծառաստանն առիւծներ չկան , հաւանական է որ զանի անվնաս գտնենք : Քաջասիրտ է իրաւի այս մեր Բորթոսը :

- Այո՛ , բայց վերջապէս պիտի ձանձրանայ :
- Ա՛հ , երբէք :
- Պիտի հարց ու փորձ ընէ :
- Մարդ չտեսներ : Բայց վերջապէս , կ'սպասէ կամ բանի մը կ'յուսայ :
- Անոր յոյս մը աուի , զոր աւտու մը պիտի կատարենք , և այս յուսով կ'ապրի :
- Ի՞նչ յոյս :
- Թաղաւորին ներկայանալու յոյսը :
- Հօ՛ , հօ՛ , ի՞նչ իրաւունքով :
- Կ'հարցնեն , իբրև ճարտարապետ Պէլ-Իսլի :
- Միթէ կարելի՞ է :
- Իբաւ է :

— Անտարակոյս . բայց աւելի կարեւոր չէ որ Բորթոս Պէլ-Իսլ գառնայ :

— Անհրամբէշտ է . կ'մտածեմ իսկ զանի կարելի եղածին չափ շուտով զրկիլ անդ : Բորթոս շատ մնափառութիւն ունի , ա՛րբ գանեան , Աթոս և ես միայն կ'ձանչենք անոր տկար կողմը : Բորթոս երբէք մատնտու չլինիր , արժանապատուութիւնը զիտցող

մարդ է . սոյայից առջև՝ խաչակրաց ժամանակին մէկ բաղդախընդիր ասպետին ներդործութիւնը պիտի ունենայ : Աստուծոյն պիտի դիմուցնէ առանց դիմովնալու , և ամենուն զարմանքն ու համակրութիւնը շարժող անձ մը պիտի լինի . ուստի՝ եթէ երբէք հրաման մը կատարել տալու պէտք ունենանք , Բորթոս կենդանի հրամանակատար մ'է , և պէտք է որ ուղածը կատարեն անվտայ :

- Ուրեմն , զրկէ՛ զանի :
- Իմ ալ դիտաւորութիւնս այդ է , բայց միայն քանի մ'օրուան մէջ , վասն զի պէտք է որ բան մ'ըսեմ քեզի :
- Ի՞նչ բան :
- Այսինքն ա՛րբգանեանէ կ'կասկածիմ : Ինչպէս որ դիտեցիր , Ֆօնդէնպլօ չդտնուիր հիմակ , և ա՛րբգանեան բացակայ կամ անդործ չդտնուիր պարապ տեղը : Արդ՝ հիմակ որ գործերս լմնցուցած եմ , պիտի ջանամ իմանալու թէ ի՞նչ են ա՛րբգանեանի գործերը :

- Գործերդ աւարտած են ըսիր :
- Այո՛ :
- Ուրեմն շատ երջանիկ ես , և կ'փափաքէի որ նոյնն ըսեմ :
- Յուսամ որ ալ մտատանջութիւն չունիս :
- Հը՛մ :
- Թաղաւորը քեզ մեծ սիրով կ'ընդունի :
- Այո՛ :
- Եւ Գօլպէր քեզ հանդիստ կ'ընողու :
- Գրեթէ :
- Ուրեմն — ըսաւ Արամիս այնպիսի զաղափարաց կցորդութեամբ որ իր զօրութիւնը կ'կաղմէր — ուրեմն , կրնանք մտածել թէ ի՞նչ պէտք է ընել փոքրիկին համար :
- Ի՞նչ փոքրիկ :
- Միթէ արդէն մոռցա՞ր :
- Այո՛ :
- Լա Վալլիէրի մասին :
- Ա՛հ , ճիշտ է :

- Միթէ տրամադիր չեն այս փոքրիկ աղջիկը շահելու :
- Մէկ կիտով միայն :
- Ի՞նչ է այդ կէտը :
- Այսինքն սիրտս ուրիշ տեղ բռնուած է և այս փոքրիկ աղջկան համար բան մը չեմ գտար :
- Հօ , հօ — ըսաւ Արամիս — սիրտդ զբաղած է , ըսիր :
- Այո :
- Արող , պէտք է զոյշ լինիլ այդ մասին :
- Ինչո՞ւ :
- Վասն զի սոսկալի բան մը պիտի լինի եթէ սրտովդ զբաղած լինիս , երբ գլխէդ պէտք կայ :
- Իրաւունք ունիս : Ուստի՛ տեսար որ առաջին հրաւերդ ստանալուս ամէն բան թողուցի : Բայց դառնանք պզտիկին : Ի՞նչ օգուտ կ'տեսնես անոր զբաղելովս :
- Աւասիկ օգուտը : Ա՛րսեն թէ թաղաւորը կ'ախորժի այս աղջկէն , կամ պէթ այսպէս կ'կարծեն :
- Եւ դու որ ամէն բան զիտես , ուրիշ բան ալ պիտի դիտես :
- Գիտեմ որ թաղաւորը շուտով փոխուեցաւ . զիտեմ որ առջի օր թաղաւորն իշխանուհւոյն համար կ'այրէր . թէ արդէն քանի մ'օր կայ որ իշխանն այս կրակին վրայ մայր թաղուհւոյն դանդատեցաւ , թէ ամուսնական կռիւներ և մայրական յանդիմանութիւններ տեղի ունեցան :
- Ուստի՛ զիտես այս ամէն բաները :
- Վերջապէս՝ զիտեմ :
- Լաւ ուրեմն :
- Լաւ , այս վէճերէն և յանդիմանութիւններէն ետք՝ թաղաւորը խօսք մ'անդամ չուղղեց իշխանուհւոյն :
- Ապա՞ :
- Ապա , միտքը Լա Վալիէրի վրայ դարձուց : Օրիորդ Լա Վալիէր իշխանուհւոյն պատուոյ նամիշան է : Գիտես արդեօք թէ սիրոյ մէջ ի՞նչ բան արարիս կ'անուանեն :
- Ի հարկէ զիտեմ :

- Լաւ ուրեմն , օրիորդ Լա Վալիէր իշխանուհւոյն քողարկուն է : Այդ կայութենէ օգուտ քաղէ : Գու պէտք չունիս ապկից , բայց վերջապէս՝ երբ ինքնասիրութիւնը վերաւորի՛ յաղթանակն առելի դիւրին կ'գտնայ . փոքրիկը թաղաւորին և իշխանուհւոյն պաշտեաց հաղորդ պիտի լինի : Խեղցի մարդ մը ինչէր չընէր զազանիքով մը :
- Բայց ի՞նչպէս անոր մօտենալ պէտք է :
- Ա՛հայնքնն այդ բանը — ըսաւ Արամիս :
- Անտարակոյս , անով զբաղելու ժամանակ չպիտի ունենամ :
- Կա աղքատ է , խոնարհ է , անոր կայութիւնը կ'բարուքես . թէ իբրև տիրուհի թաղաւորը նուաճէ , թէ իբրև սրտակցուհի՛ անոր մօտենայ՝ միշտ խորհրդակից մը վաստակած պիտի լինիս :
- Շատ լաւ — պատասխանեց Ֆուքէ : — Ի՞նչ ընելու է այս փոքրիկ աղջկան մասին :
- Երբ կին մը փափաքած ես , ի՞նչ ըրած ես , պարօն վերատեսուչ :
- Անոր զիր դրած եմ : Իմ սէրս անոր յայտնած եմ , իմ ծառայութիւններս անոր շնորհած , և Ֆուքէ ստորագրած եմ :
- Եւ միթէ մէկը զիմադրած է քեզի :
- Աին մը միայն — ըսաւ Ֆուքէ : — Բայց չորս օր կայ որ միւսներուն պէս անձնատուր եղաւ :
- Միթէ զրեւու ծանրութիւնը կ'ուզես առնուլ — ըսաւ Արամիս Ֆուքէին զրիչ մը տալով :
- Ֆուքէ զայն առաւ :
- Տուն տո՛ւր ինձ — ըսաւ նա : — Գլուխս այնչափ զբաղած է ուրիշ բանով որ երկու տող անդամ չեմ կարող շարագրել :
- Լաւ — ըսաւ Արամիս — զրէ :
- Եւ տուն տուաւ :
- « Օրիորդ , քեզ տեսայ և չպիտի զարմանաս ընաւ որ քեզ զեղանի գտայ :
- « Բայց՝ արքունիքը քեզի արժանի կայութիւն մը չունենալուդ՝ միայն խելձ կեանք մը պիտի անցընես :

« Պարկեշտ մարդու մը սէրը , եթէ երբէք փառասիրութիւն մ'ունիս , կարող է խելքիդ և հրապոյրներուդ իբրև օժանդակ ծառայել :

« Իմ սէրս քեզի կ'նուիրեմ , բայց ըստ որում սէր մը , որչափ խոնարհ և խոհական լինի՝ կրնայ իր պաշտաման առարկան վտանգի ենթարկել , անվայել է որ քու արժանիքդ ունեցող անձ մը իր ասպարհան ասպարհիւն տեսնելով վտանգի ենթարկելու յանձն առնու :

« Եթէ իմ սիրոյս պատասխանելու ղիջանիս , իմ սէրս քեզի պիտի ցոյց տայ իր եղախտադիտութիւնը քեզ ընդ միշտ ազաա և անկախ կացութեան մը մէջ դնելով » :

Գրեւէն ետև՝ Գուքէ Արամիւն նայեցաւ :

— Ստորադրէ՛ — ըսաւ Արամիւն :

— Միթէ կարևոր է :

— Այս դրոյս ներքև քու ստորագրութիւնդ մէկ միլիօն կ'արծէ . զու կ'մտնաս այս բանս , իմ սիրելի վերատեսուչս :

Գուքէ ստորադրեց :

— Այժմ որո՞ւ ձեռօք պիտի զրկես դիրը — հարցուց Արամիւն :

— Պատուական ծառայի մը ձեռօք :

— Անշուշտ անոր վրայ վստահ ես :

— Իմ սովորական սպասարկուս է :

— Շատ լաւ : Ինչ և է , այս կողմէն խաղ մը կ'խաղանք որ ծանր չէ :

— Ի՞նչպէս :

— Եթէ իրաւ է , ըսածիդ պէս՝ թէ փոքրիկ աղջկիկը յօժարութիւններ ունի թագաւորին և իշխանուհւոյն համար , թագաւորն անոր ուղածին չափ ստակ պիտի տայ :

— Ուրեմն թագաւորը ստակ ունի՞ — հարցուց Արամիւն :

— Ճշմարիտը , պէտք է հաւտալ որ ունի , քանի որ ալ չինդրեր :

— Ո՛հ , վերստին պիտի խնդրէ , անհօգ եղիր :

— Ասկէ դատ՝ կ'կարծէի թէ Վօի հանդիսին վրայ խօսք պիտի բանայ :

— Լաւ ուրեմն :

— Բնաւ ասոր վրայ խօսք չըրաւ :

— Խօսքը պիտի ընէ :

— Ո՛հ , թագաւորը շատ անգութ կ'կարծես , սիրելիդ իմ Հէրպլէյ :

— Նա չէ անգութ :

— Նորատի է , ուրեմն բարեսիրտ է :

— Նորատի է , ուրեմն սկար է կամ կրքոս . և Պ . Գօլպէր իբ աղտոտ ձեռացը մէջ կ'պահէ անոր սկարութիւնն ու կիրքը :

— Անայլով որ անորմէ կ'երկնչիս :

— Չեմ ուրանար այդ բանը :

— Ուրեմն կորսուած եմ :

— Ի՞նչպէս :

— Թագաւորին մօտ ստակովս միայն ուժով էի :

— Ապա՞ :

— Եւ կործանած եմ :

— Ո՛չ :

— Ի՞նչպէս ո՛չ : Միթէ իմ գործերս քան զիս աւելի լաւ քիտես :

— Կարելի է :

— Եւ սակայն եթէ այն հանդէսը պահանջէ :

— Այն հանդէսը կ'տաս :

— Հապա դրամ :

— Միթէ երբէք պակսած ունի՞ քեզ :

— Ո՛հ , թէ որ զիտնայիր թէ ինչ գնով վերջնը ձեռք ձգեցի :

— Գալիքը քեզի բնաւ սուղի չպիտի նստի :

— Ուրեմն ո՞վ պիտի տայ զայն ինձի :

— Ե՛ս :

— Վեց միլիօն պիտի տաս ինձ :

— Այո՞ :

— Գո՞ւ , վեց միլիօն պիտի տաս :

— Եթէ պէտք լինի տասն միլիօն :

— Ճշմարիտը , սիրելիդ իմ Հէրպլէյ — ըսաւ Գուքէ — այդ վստահութիւնդ աւելի կ'ահաբեկէ զիս քան թէ թագաւորին բարկութիւնը :

- Բէ՛հ :
- Աւրեմն գու ո՛վ ես :
- Կարծեմ թէ՛ զիս կ'ճանչես :
- Կ'սխալիմ, ուրեմն, ի՛նչ կ'ուզես :
- Ֆրանսայի դահլին վրայ թագաւոր մը կ'ուզեմ որ Ֆուքէի անձնուէր լինի, և կ'ուզեմ որ Պ. Ֆուքէ ինձ անձնուէր մնայ :
- Ո՛հ — դուչեց Ֆուքէ անոր ձեռքը սեղմելով — ես արգէն քուկդ եմ, այդ մասին կասկած չկայ, բայց, հաւատ, սիրելիդ իմ Հէրպլէյ, ինքզինքդ կ'խարբես :
- Ի՞նչ բանի մէջ :
- Թագաւորն երբէք ինձ անձնուէր չպիտի լինի :
- Կարծեմ թէ ես չըսի որ թագաւորը քեզի անձնուէր պիտի չլինի :
- Բայց եթէ՛ ընդ հակառակն՝ քիչ մ'առաջ ըսիր :
- Ես թագաւորը չըսի : Թագաւոր մ'ըսի :
- Միթէ՛ նոյն բանը չէ՞ :
- Ընդ հակառակն, շատ տարբեր բան է :
- Չեմ հասկընար :
- Հիմակ պիտի հասկընաս : Ենթադրէ՛ որ այս թագաւորը Լուի ԺԳԷն տարբեր մարդ մը լինի :
- Տարբեր մարդ մը :
- Այո՛, թագաւոր մը որ ամէն բան քեզի պարտաւոր լինի :
- Անկարելի բան :
- Մինչև անգամ իր դահճը :
- Ո՛հ, յիմար ես : Ֆրանսայի աթուռին վրայ նստելու կարող ուրիշ մարդ չկայ բայց միայն Լուի ԺԳԷ թագաւորը : Ես ուրիշ մը չեմ տեսներ բնա :
- Ե՛ս, ես մէկը կ'տեսնեմ :
- Միայն թէ իշխանը չլինի — ըսաւ Ֆուքէ Արամիսին նայելով մտատանջութեամբ . . . — բայց իշխանը . . . :
- Իշխանը չէ :
- Բայց ինչպէ՛ս կ'ուզես որ արքայական ցեղէ չեզոք իշխան մը, ինչպէ՛ս կ'ուզես որ իրաւունք չունեցող իշխան մը . . . :

- Իմ դիտցած թագաւորս, կամ քու թագաւորդ ինչ որ արձան է պիտի լինի, անփոյթ եղիր այդ մասին :
- Զգոյշ եղի՛ր, զգոյշ եղի՛ր, Պ. Հէրպլէյ, ինձ սարսուռ մ'ազդես, ինձ թալուկ կ'տաս :
- Արամիս ժպտեցաւ :
- Սարսուռ ու թալուկ կ'զգաս առանց մեծ նեղութեան — պատասխանեց նա :
- Ո՛հ, վերստին կ'ըսեմ, զիս կ'զարհուրես :
- Արամիս ժպտեցաւ :
- Կ'ծիծաղիս — հարցոյց Ֆուքէ :
- Եւ երբ օրը գայ, դու ալ ինձի պէս պիտի ծիծաղիս. միայն այժմ պարտաւոր եմ մինակ ծիծաղել :
- Բայց բացատրէ՛ միտքդ :
- Երբ օրը գայ, պիտի բացատրեմ, մի վախնար : Ինչպէ՛ս դու Ս. Պետրոս չես և ոչ ես Յիսուս, իրաւ, բայց քեզի պիտի բռնեմ. « Թերահաւատ մարդ, ինչո՞ւ համար կ'կասկածիս » :
- Է՛հ, Աստուած իմ, կ'կասկածիմ. . . կ'կասկածիմ, վասն զի չեմ տեսներ :
- Աւրեմն կոյր ես, ուստի իբրև Ս. Պետրոս քեզի հետ չպիտի վարուիմ, այլ իբրև Ս. Պօղոս, և պիտի բռնեմ. « Օր մը պիտի գայ որ աչեբդ պիտի բացուին » :
- Ո՛հ — ըսաւ Ֆուքէ — որչափ կ'փոփաքէի հաւտալ :
- Գու չէ՛ս հաւտար, դու զոր տասն անգամ անցուցի անդունդէ մ'ուր մինակդ պիտի դահալիծէ՛իր, դու չես հաւտար, թէև դու ընդհանուր դործակալութեան պաշտօնէն տեսչութեան պաշտօնին հասար, և տեսչութեան կարգէն առաջին պաշտօնէի կարգն անցար, և այդ առաջին պաշտօնէի աստիճանէն արքունեաց խնամակալի կարգը պիտի անցնիս : Բայց ո՛չ — ըսաւ նա իր յաւիտենական ժպտով . . . — ո՛չ, ո՛չ, չես կարող տեսնել, և հետեւապէ՛ս չես կարող նաև այս բանին հաւտալ :
- Եւ Արամիս ոտք ելաւ քաշուելու համար :
- Աւերջին խօսք մ'ունիմ — ըսաւ Ֆուքէ — դու երբէք այսպէս խօսած չես ինձ, երբէք այդչափ վստահ կամ լատ ես յանդուզն չես երեցած ինձ :

— Վասն զի բարձր խօսելու համար, պէտք է որ մարդ ազատ ձայն ունենայ:

— Ուրեմն ունիս այդ ձայնը:

— Այո՛:

— Ուրեմն քիչ ատենէ վեր ստացած ես:

— Երէկուանէ՛ ՚ի վեր:

— Ո՛հ, Պ. Հերայլէյ, զգոյշ եղիր, ապահովութիւնը մինչև յանդհնութեան կ'հասցնես:

— Վասն զի մարդ կրնայ յանդուդն լինիլ երբ զօրաւոր է:

— Չօրաւոր ես:

— Քեզի տասն միլիօն ընծայեցի. վերստին կ'ընծայեմ քեզի: Ֆուքէ՛ ոտք ելաւ ըստ կարգի բոլորովին շփոթած:

— Նայի՛նք — ըսաւ — նայի՛նք, ըսիր թէ թաղաւորներ տապալելու և անոնց տեղ ուրիշներ դնելու զօրութիւն ունիս: Աստուած մեզք չսեպէ, բայց աւասիկ, եթէ յիմար չեմ, քիչ մը առաջ ըսածդ:

— Յիմար չես, և ես այսպէս ըսի քիչ մ'առաջ:

— Եւ ինչո՞ւ համար ըսիր:

— Վասն զի այսպէս կարող է մարդ խօսիլ կործանեալ դասերու և նորահաստատ թաղաւորներու վրայ, երբ այն մարդը թաղաւորներէ և դասերէ վեր է. . . այս աշխարհիս մէջ:

— Ուրեմն ամենակարող ես — դոչեց ֆուքէ:

— Արդէն ըսի և կ'կրկնեմ — պատասխանեց Արամիս փայլուն աչօք և դողդոջուն շրթով:

Ֆուքէ իր աթոռին վրայ ընկաւ և իր գլուխը ձեռաց մէջ ամփոփեց:

Արամիս պահ մ'անոր նայեցաւ, ինչպէս որ կ'նայի մարդկային ճակատագիրներու հրեշտակը պարզ մահկանացուի մը նկատմամբ:

— Մնաս բարեաւ — ըսաւ անոր — հանդիստ քնացիր և նամակդ Լա Վալիէրի դրիէ: Վաղը պիտի տեսնուի ինք, այնպէս չէ՛:

— Այո՛, վաղը — ըսաւ ֆուքէ սթափող մարդու մը պէս զլուխը ցնցելով — բայց ո՞ր պիտի տեսնուինք իրարու հետ:

— Թաղաւորին ձեռնկարը, եթէ կամենաս:

— Հատ լաւ:

Եւ իրարմէ բաժնուեցան:

Գ

ՓՈԹՈՐԻԿ

Հետեւեալ օրը՝ արևը ծագեցաւ մութ և սոժոյցն, և որովհետեւ ամէն ոք դիտէր արքայական ծրագրին մէջ որոշեալ ձեռնկարը՝ ամենքն իրենց աչքը բանալով դէպ ՚ի երկին տարին:

Ծառերուն բարձունքը թանձր և հրատապ մշուշ մը դադարեր էր որ հազիւ կարող եղեր էր երկրէս երսու՛ն ոտք վեր ելնել արևուն ճառագայթից ներքև՝ որ թանձր ու ծանր ամպի մը քողին մէջէն կ'երևեր:

Նայն առտու՝ ցօղ չկար: Գալարիները չոր մնացիւր էին, ծաղիկները թորշուներ էին: Թուչունները սովորականէն նուազ կ'երգէին անշարժ տերևներու վրայ, որպէս թէ մեռած լինէին: Այլլանդակ, շփոթ, կենսական մրմունջներ որ կարծես թէ արևուն շնորհիւր գոյութիւն և կենդանութիւն կ'առնուն՝ բնութեան այն շնչառութիւնն որ ամէն միւս աղմուկներու մէջ անդադար լսելի կ'լինի, նոյն օրը դադարած էր. երբեք այսպիսի մեծ լուռութիւն մը չէր տիրած:

Երկնից այս արտամութիւնը թաղաւորին աչաց զարկաւ երբ քունէն արթննալով պատահանն ելաւ:

Բայց որովհետեւ շրջագայութեան համար արդէն հրամաններ արտած էին, քանի որ ամէն պատրաստութիւններն եղած էին, քանի որ, և այս կէտն ամենէն վճռականն էր, Լուի այս շրջագայութեան վրայ յոյսը դրեր էր իր երևակայութեան խոստումներուն պատասխանելու համար, և արդէն կրնանք ըսել, ի՞նչ արտին պիտոյիցը, թաղաւորն առանց վարանման որոշեց որ եր-

կնից վիճակը չէր կրնար արդիւնել իր արդէն որոշած շրջադայութիւնը, և ինչ ոգ որ ընէ, այս շրջադայութիւնը պիտի կատարուի:

Սակայն երկնուստ առանձնաշնորհեալ երկրային քանի մը թագաորութեանց մէջ կան ժամեր ուր մարդ կարծէ թէ երկրային թագաորին կալքն երկնային կամայ վրայ ներդործութիւն ունի: Օգոստոս վիր իլիոսն ունէր իրեն ըսելու համար. Nocte placet tota redeunt spectacula mane (գիշերայն բոլոր տեսիլները մտայ կը ներկայանան): Լուի ԺԳ Պուալօն ունէր, որ իրեն ուրիշ տեսակ բաներ պիտի ըսէր, և Աստուած, որ անոր համար այնքան կամակատար պիտի երևէր որչափ Արամաղդ երեցած էր Օգոստոսին:

Լուի՛ ըստ սովորականին՝ պատարագը մտիկ ըրաւ, բայց՝ պէտք է խոստովանիլ՝ փոքր ինչ անմտադիր էր Արարչին ներկայութեան՝ արարածին յիշատակովը: Ժամերդութեան ատեն ստեպ վայրկեանները համբեց, ապա բուպէները, որոնք զինքը կ'բաժնէին ճեմելիքին սկսելիք երանաւէտ միջոցէն, այսինքն այն միջոցէն որ իշխանութիւն իր պատու օրիորդաց հետ ճամբայ պիտի ելնէր:

Այս իբրաւ է որ զգնկին մէջ ոչ ոք գիտէր առջի իրկուն Լա վալիէրի և թագաորին մէջ անցած տեսակցութիւնը: Կարելի է որ Մօնդալէ՛ իր սովորական լեզուադարութեամբը՝ այն լուրը կ'տարածէր, բայց այս պարագային մէջ՝ Մօնդալէ՛ Մալիքօրնի խրատին կ'հետևէր, որու բերանը կըպէր էր անձնական շահունկատու մտերով:

Իսկ Լուիին դալով՝ այնքան երջանիկ էր, որ ներեր էր, կամ ասոր մօտ բան մ'ըրեր էր, իշխանութիւն, իր առջի երեկոյեան չարամտութեան համար: Արդարեւ՝ ատելի դոճ լինելու պատճառով քան թէ գանդատելու: Առանց այս չարամտութեան Լա վալիէրէն նամակ չպիտի ընդունէր, առանց այս նամակին, ունկընդբութիւն չպիտի տեղի ունենար, և առանց այս ունկընդբութեան՝ անստուգութեան մէջ պիտի մնար: Հետևապէս թագաւորին սիրտը շատ երջանիկ էր և ռի մը չէր կրնար պահել՝ գէթ նայն միջոցին:

Ուստի՛ փոխանակ խոժուելու իր հարսը տեսնելու ատեն՝ Լուի

մտադրեց որ անոր սովորականէն աւելի բարեկամութիւն և շնորհալի ընդունելութիւն մը ցոյց տայ:

Սակայն պայմանաւ մ'էր միայն, սա պայմանաւ որ կանուխիկ պատրաստ զանուէր:

Ահա այս բաներուս կ'մտածէր Լուի պատարագի ժամանակ, և որ, պէտք է ըսել, ժամերդութեան ատեն մտցնել կ'տային իրեն այն բաներն որոց վրայ պարտաւոր էր խորհիլ իբրև եկեղեցոյ անդրանիկ որդին և ամենաբրիտանեայ թագաւորը:

Սակայն Աստուած այնքան ներողամիտ է երիտասարդաց սխալանաց մասին, ինչ որ սէր է, նոյն իսկ մեղապարտ սէր՝ իր հայրական աչաց առջև այնպէս շուտով շնորհ կ'գանեն, որ պատարագէն ելնելուն՝ Լուի՛ իր աչերը դէպ երկին վերցնելուն՝ կըցաւ տեսնել ամպի մը պատառուն տեղերէն այն կապոյտ օթոցին մէկ անկիւնն որու վրայ Տիրոջ ոտքը կ'կոխէ:

Գղեակը մտաւ, և որովհետև շրջադայութիւնը կէս աւուր համար միայն որոշուած էր, և տակաւին ժամը տասն էր, սկսաւ մեծ փութով աշխատիլ Գօլպէրի և Լիօնի հետ:

Բայց որովհետև աշխատելու ատենն իսկ՝ Լուի՛ սեղանէն պատահան կ'երթար, ըստ որում այս պատահանն իշխանութեան տաղաւարին վրայ կ'նայէր, կարող եղաւ Պ. Ֆուքէն տեսնել դալին մէջ, որու շորս գին կ'առնէին սրալատականները՝ առջի իրկուն թագաւորին առջև շնորհ պանելէն ի վեր, և որ իր կողմէ սիրալի և բարեբաղդ դէմքով թագաւորին կ'երթար իր յարգանքը մատուցանելու:

Թագաւորը Ֆուքէն տեսնելուն՝ բնազդով մը Գօլպէրի կողմը դարձաւ:

Գօլպէր կ'ժպտէր և ինքն ևս բարեյօժարութեամբ ու խնդութեամբ լի կ'երևէր: Այս երջանկութիւնն ունեցեր էր յորմէ հետէ որ իր գրադիրներէն մին ներս մտնելով թղթակալ մը յանձնէր էր անոր և՛ Գօլպէր՝ առանց զայն բանալու իր վարախօսին լայն զրպանին մէջ գրեր էր:

Բայց՝ որովհետև միշտ Գօլպէրի ուրախութեան խորը չարագուշակ բան մը կար, Լուի այս երկու ժպիտներէն՝ նախագաս համարեց Ֆուքէին ժպիտը:

Նշան ըրաւ պաշտօնէին վեր ելնելու, ապա Լիօնի և Գօլպէ-
րի կողմը գառնալով,

— Լմնցուցէք — ըսաւ — այդ տեղեկագիրը, դրասեղանիս վը-
րայ դրէք, զայն հանդարտ գլխով պիտի կարդամ:

Եւ դուրս ելաւ:

Թագաւորին ըրած նշանին վրայ՝ Ֆուքէ վեր ելնելու փութա-
ցեր էր: Իսկ Արամիս՝ որ պաշտօնէին կ'ընկերանար, ծանրօրէն
գուեհիկ պալատականաց խմբին մէջ քաշուեր և անոնց մէջ ան-
հետ եղեր էր առանց թագաւորէն տեսնուելու:

Թագաւորն ու Ֆուքէ սանդղին գլուխն իրարու հանդիպեցան:

— Ահհափա՛ն — ըսաւ Ֆուքէ թագաւորին ցոյց տուած շնոր-
հալի ընդունելութիւնը տեսնելով — Ահհափա՛ն, քանի մ'օրէ
վեր զիս շտիէն աւելի կ'պատուէք: Այլ ևս նորատի թագաւոր
մը չէ, այլ նորատի աստուած մ'է որ կ'իշխէ Քրանսայի վրայ,
բերկրութեան, երջանկութեան և սիրոյ Ատուածը:

Թագաւորը կարմրեցաւ: Թէև այս զոյգեալը զգուելի, դար-
ձեալ փոքր ինչ ուղղակի էր:

Թագաւորը Ֆուքէն փոքրիկ սրահ մը տարաւ, որ իր զրասե-
նակը ննջարանէն կ'ըլտէր:

— Գիտեն արդեօք ինչու համար քեզ կոչեցի — ըսաւ թագա-
ւորը պատուհանին եզրը նստելով այնպէս որ աչքէ չհեռացնէ
այն անուններն որու վրայ կ'նայէր իշխանուհոյն սաղաւարին եր-
կրորդ մուտքը:

— Ա՛չ, տէր իմ, . . . բայց ստոյգ եմ որ բարեյաջող բանի մը
համար պիտի լինի, Ձեր Ահհափառութեան շնորհալի ժպտին
վրայ դատելով:

— Ա՛հ, դու կ'նախադատես:

— Ա՛չ, տէր իմ, կ'նայիմ ու կ'տեսնեմ:

— Ուրեմն կ'սխալիս:

— Ե՛ս, տէր իմ:

— Ասան զի քեզ կանչեցի որ հետդ կուի ընեմ:

— Ինձի հետ, Ահհափառ:

— Այո՛, և շատ ծանր կուի մը:

— Ճշմարիտը, Ձեր Ահհափառութիւնը զիս ահ ու դողի մէջ
կ'ձգէ . . . և սակայն իր արդարասիրութեան և բարութեան վը-
րայ լի վստահութեամբ կ'սպասեմ:

— Ականջիս ինչ հասաւ, Պ. Ֆուքէ, կ'ըսեն թէ մեծ հան-
դէս մը կ'պատրաստես ՚ի Աօ:

Ֆուքէ ժպտեցաւ՝ ինչպէս կ'ժպտի հիւանդն երբ մտոցուած և
նորհաս տենդի մ'առաջին սարսուռը կ'ըզայ:

— Եւ միթէ զիս չէ՞ն հրաւիրեր — շարունակեց թագաւորը:

— Ահհափա՛ն — պատասխանեց Ֆուքէ — ես այդ հանդիսին
վրայ չէի մտածեր, և երէկ իրկուն էր միայն որ ի՞՞ Բարեկամաց
մին (Ֆուքէ այս բառն աւելի ուժգին հնչեց) միտքս ձգեց:

— Բայց ես երէկ իրկուն տեսայ քեզ և ինձի այս մասին խօսք
մը չբացիր, Պ. Ֆուքէ:

— Ահհափա՛ն, ինչպէս յուսայի որ Ձեր Ահհափառութիւնը
վերնադաւառներէն այդ աստիճան իջնելու և իր արքայական ներ-
կայութեամբ իմ բնակարանս պատուելու պիտի խոնարհէ՞ր:

— Սնտալի պատճառ, Պ. Ֆուքէ, ինձ բնաւ հանդիսիդ վրայ
չիտեսցար:

— Այս հանդիսին վրայ չիտեսցայ թագաւորիդ, նախ՝ վասն
զի այս հանդիսին վրայօք բան մ'որոշուած չէր, և բերորդ՝ վասն
զի մերժումէ կ'երկնչէի:

— Եւ ինչ պատճառ ունէիր այդ մերժումէն երկնչելու, Պ.
Ֆուքէ: Զգոյշ եղի՛ր, միտքս դրած եմ քեզ նեղը զնելու:

— Ահհափա՛ն, այնքան մեծ էր փափաքս որ թագաւորդ իմ
հրաւերս ընդունի . . . :

— Լաւ ուրեմն, Պ. Ֆուքէ, աղկից զիւրին բան չկայ, ինչ-
պէս որ կ'դիտեմ, մեր մէջ համաձայնելու: Փափաք ունիս զիս
հանդիսիդ հրաւիրելու, ես ալ փափաք ունիմ գալու, հրաւիրէ՛
զիս, և պիտի դամ:

— Ի՛նչ, Ձեր Ահհափառութիւնը պիտի հաճի ընդունելու —
մրմնաց վերատեսուչը:

— Ճշմարիտը, պարոն վերատեսուչ — ըսաւ թագաւորը ծիծա-
ղելով — կարծեմ թէ ոչ միայն կ'ընդունիմ, այլ ես ինքզինքս կ'ը
հրաւիրեմ:

— Ձեր Վեհափառութիւնը զիս պատուի և խնդր թեամբ կը ընու։ — զոչեց Քուքէ — բայց պիտի ստիպուիմ կրկնելու ինչ որ Պ. Լա Վալիէօվիլ ձեր Հանրի Գ. հաւին կ'ըսէր. Domine, non sum dignus (Տէր իմ, չեմ արժանի) :

— Իմ պատասխանս այդ խօսքից սա է, Պ. Քուքէ, որ եթէ պարահանդէս մը տաս, թէ հրաւիրեալ լինիմ թէ ոչ, պիտի դամ այդ պարահանդիսին :

— Ա՛հ, շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ, թաղաւորս — քսա Քուքէ իր գլուխն ամբառնալով այս շնորհին վրայ, որ իր մտքին մէջ, իր կործանումն էր : — Բայց Ձեր Վեհափառութիւնն ինչպէս խնայաւ այդ բանը :

— Հասարակաց ձայնէն, Պ. Քուքէ, որ քու վրայ հրաշքներ կ'պատմէ նոյնպէս քու տանդ սքանչելիքը : Միթէ պարծանք պիտի համարիս, Պ. Քուքէ, որ թաղաւորը քու վրայ նախանձի :

— Այդ զիս աշխարհիս ամենէն երջանիկ մարդը պիտի ընէ, Վեհափառ, վասն զի այն օրն որ իմ թաղաւորս Վօի վրայ պիտի նախանձի, իմ թաղաւորիս վայել բան մ'ընծայելու առիթ պիտի ունենամ :

— Լա ուրեմն, Պ. Քուքէ, պատրաստէ հանդէսդ, և տանդ երկու գոները կոնակի վրայ բաց :

— Եւ դուք, Վեհափառ, օրը որոշեցէք :

— Այսօրուանէ մինչև մէկ ամիս :

— Վեհափառ, միթէ ուրիշ փափաք մը չունիք յայտնելու :

— Ա՛հ ինչ, պարոն վերատեսուչ, միայն կ'փափաքիմ որ մինչև այն օրը կարելի եղածին չափ ստէպ քեզ իմ քովս ունենամ :

— Վեհափառ, պատիւ ունիմ ձեր շրջապայութեան մասնակից դանուելու :

— Հաս լաւ, ես ալ իրօք դուրս պիտի ելնեմ, Պ. Քուքէ, և աւասիկ, տես սա կանայքն որ ժամադրութեան վայրը կ'երթան :

Թաղաւորն այս խօսքին վրայ՝ ոչ միայն երիտասարդի մ'եռանդով, այլ սիրահար երիտասարդի մը կրակով պատահանէն քաշուեցաւ որպէս զի իր սենեկապանին ներկայացուցած ձեռնոցներն ու դաւազանն սփռու :

Գուրը կ'լսուէր ձիերու դափրն և դաթին աւազին վրայ աշխներուն զղըլիւնը :

Թաղաւորը վար իջաւ :

Այն միջոցին որ դրանդին վրայ երեցաւ ամէն մարդ կայ առաւ : Թաղաւորը շիտակ նորատի թագուհւոյն կողմը քալեց : Իսկ մայր թագուհին՝ որ միշտ կ'տառապէր իր ունեցած հիւանդութենէ, չէր ուզած դուրս ելնել :

Մարի-Թէրէզ իշխանուհւոյն հետ կառք մտաւ, և թաղաւորին հարցուց թէ ո՞ր կողմէն պտոյտն ընելու կ'փափաքէր :

Թաղաւորը՝ որ այն ինչ տեսեր էր Լա Վալիէրն որ՝ առջի օրուան դէպքերուն վրայ բոլորովին գոհնատած՝ իր երեք ընկերուհիներուն հետ կառքը կ'հեծնէր, թագուհւոյն պատասխանեց թէ մասնաւոր տեղ մ'որոշած չունի, և թէ իրեն համար ամէն տեղ նոյնն է ուր որ ինք գտնուի :

Այն ատեն թագուհին հրամայեց որ ուղեցոյց հեծեալները դէպ 'ի Աբբոնօն դառնան :

Ուղեցոյցներն ընդ առաջ քշեցին :

Թաղաւորը ձին հեծաւ : Քիչ մ'ատեն թագուհւոյն և իշխանուհւոյն կառքին դռնակին քովէն քայլելով անոնց հետեւեցաւ :

Օգն երթալով պարզուեր էր, սակայն տեսակ մը փոշոտ քող մը, աղտեղի շղարշի պէս՝ երկնից երեսը պատեր էր, արևն իր ճառագայթից շրջանին մէջ լուսանիշ հիւլներ կ'լուսաւորէր :

Ջերմութիւնը հեղձամղձուկ էր :

Բայց որովհետև թաղաւորն երկնից վիճակին մտադիր չէր երևեր, ոչ ոք փոյթ ցցուց, և թագուհւոյն տուած հրամանին համեմատ՝ շրջապայութիւնը դէպ 'ի Աբբոնօն կ'իյնէր :

Պալատականաց խումբն աղմկալի և զուարթ էր, կ'երևէր թէ ամէն ոք կ'ջանար ուրիշներուն մոտցնել սալ առջի երեկոյեան կծու վիճաբանութիւնները :

Մանաւանդ իշխանուհին չքնաղ էր :

Իրաւի, իշխանուհին իր դռնակին մօտ կ'տեսնէր թաղաւորը, և որովհետև չէր կարծեր թէ անդ կ'գտնուի թագուհւոյն համար, կ'յուսար որ իր արքայազնն իրեն վերադարձած էր :

Բայց ճամբուն վրայ քառորդ մղոնի չափ դնալէն ետև՝ թաղաւորը՝ շնորհալի ժպիտ մը ցոյց տալով՝ բարեկեց և սանձը դարձոց , թողուց որ թաղուհւոյն կառքն առաջ անցնի , նոյնպէս առաջին պատուոյ նաժիշտներուն , այդ յաջորդաբար ամենքը՝ որ անոր կայ առնուլ տեսնելով՝ ըստ կարգի կենալ կ'ուզէին :

Բայց թաղաւորը ձեռքով նշան կ'ընէր որ իրենց ճամբան շարունակեն :

Երբոր Լա Վալիէրի կառքն անցաւ , թաղաւորն անոր մօտեցաւ : Թաղաւորը նաժիշտները բարեկեց և անոնց կառքին հետևելու կ'պատրաստուէր՝ երբոր յանկարծ կառայ շարքը կանկ առաւ :

Անտարակոյտ թաղուհին՝ թաղաւորին հեռանալուն վրայ անհանգիստ լինելով՝ այս շարժումն ընելու հրաման տուած պիտի լինէր :

Ընթերցողը կ'իշէ որ այս շրջապայութեան ուղղութիւնն անոր յանձնուած էր :

Թաղաւորը հարցնել տուաւ թէ կառքերը կեցնել տալով՝ ինչ փափաք ունէր :

Հետիտն դնալու , պատասխանեց թաղուհին :

Անտարակոյտ կ'յուսար որ նաժիշտներուն կառքին հետևող թաղաւորը չպիտի համարձակէր նոյն իսկ նաժիշտներուն հետևիլ հետիտն :

Անտառին միջևն էին :

Իրօք՝ շրջապայութիւնը՝ ըստ երևոյթին՝ աղւոր պիտի լինէր , մանաւանդ երազողներուն և սիրողներուն համար աղւոր :

Երեք հատ գեղեցիկ ծառուղիներ՝ երկայն , հովանաւոր և բլրակէտ՝ իրենց դադար առած քառուղիէն կ'տարածուէր ընդ առաջ :

Այս դալարաւէտ ու լօռուտ ծառուղիները՝ ասամնաձև տերևներով՝ որոց խորքանչիւրը մէկ ոտք բարձր երկնից հօրիզոն մը ունէր և ծառերուն ճիւղերուն մէջէն կ'երևէր , կ'յօրինէին նոյն տեղեաց տեսարանը :

Այս ծառուղիներուն խորը՝ ակներև անձկութեամբ շուարեալ եղջերուներ կ'անցնէին ու կ'դառնային , որոնք պահ մը ճամբուն

միջևը կայ առնէն և զլուխ ամբառնալէն ետև՝ սլաքի պէս կը խուսափէին և մէկ ոտտու մով անտառին թանձրախիտ կողմերը թափանցելով՝ անհետ կ'լինէին , մինչդեռ՝ ատեն ատեն՝ փիլիսոփայ նապաստակ մը՝ ետևի ոտից վրայ կանդուճ՝ իր առջևի թաթերով վը քիթը կ'քերէր և չորս դին կ'նայէր տեսնելու համար թէ արդեօք մօտեցող և իր հանդիստը , խորհրդածութիւնները , ճաշն ու սէրը վրդովող անձանց ետևէն շուն մը , կամ թեկն տակ հրացան կրող մէկը կայ :

Սակայն բոլոր ընկերութիւնը կառքերէն իջած էր , տեսնելով թաղուհւոյն իջնելը :

Մարի-Թէրէզ իր մէկ նաժիշտին թեք մտաւ , և թաղաւորին շեղակի ակնարկ մը նետելէն ետև , որ՝ թաղուհւոյն ուշադրութեան առարկայ լինելը՝ չտեսնելու զարկաւ , առաջին շաւիղը բռնեց և անտառին մէջ մտաւ :

Երկու ուղեցոյցներ Նորին Ղեհափառութեան առջևէն կ'երթային դաւաղաններով որպէս զի ճամբուն վրայ քարտան եղող ճիւղերը վերցնեն կամ տատասիները հեռացնեն :

Իշխանուհին կառքէն վար իջնելուն՝ Պ. Աիշն իր քովը դատաւ , որ անոր առջև խոնարհեցաւ և անոր հրամանին ներքև մտաւ :

Իշխանն Ֆիլիպ՝ իր առջի օրուան բաղնիքէն շատ ուրախ ու գոհ լինելուն՝ յայտներ էր թէ դետը նախադաս կ'համարի , և Աիշնն արձակուրդ տալով՝ գղեակը մնացեր էր Լօրէն ասպետին և Մանիքանի հետ :

Այլ ևս նախանձու ամենաթեթև կասկածն անդամ չէր զղար :

Ուստի ընդունայն փնտտեր էին զանի ընկերութեան մէջ , բայց որովհետև իշխանն առանձնասէր էր , որ սովորաբար ընդհանուր զուարճութիւնէ շատ համ չէր առներ , իր բացակայութիւնը դոհութեան առիթ եղաւ քան թէ ցաւակցութեան :

Ամէն մարդ թաղուհւոյն և իշխանուհւոյն տուած օրինակին հետևեր էր , դիպուածին կամ ճաշակին բերմունքին համեմատ շրջելով :

Ինչպէս որ ըսինք՝ թաղաւորը Լա Վալիէրի մօտ կեցեր էր , և ձիէն վար իջնելով այն միջոցին որ կառքին դռնակը կ'բանային՝ իր ձեռքն անոր կարկառներ էր :

Անմիջապէս Մօնդալէ և Գօնէյ-Շարանդ հեռացեր էին, առաջինը յատուկ դիտմամբ, երկրորդը խոհեմութենէ :

Միայն սա տարբերութիւնը կար երկոյունց մէջ, որ մին կ'հեռանար թաղաւորին հաճելի, միւսը՝ անհաճոյ լինելու փափաքով :

Վերջին կէս ժամուն մէջ՝ օդն ալ այլ և այլ փոփոխութիւններ կրեր էր. բոլոր այն քօղը դէպ 'ի արեւմուտք դիզուեր էր՝ իբրև ջերմ հովէ մը մղեալ. ասոր ներհակ յորձանքէ մը քշուելով՝ ծանր ծանր և թանձրամած կ'յառաջանար :

Փոթորիկը մօտալուս կ'երևէր. բայց որովհետև թաղաւորը չէր տեսներ, ոչ ոք կարծէր իրաւունք ունենալ դայն տեսնելու :

Ուստի շրջապայութիւնը շարունակեցին. քանի մը մտայնող անձինք աստե՛ն աստե՛ն իրենց աչքը դէպ 'ի երկինք կ'ամբառնային :

Ուրիշ աւելի երկչոտ անձինք, առանց կառքերէն հեռանալու ման կ'գային, այնպէս որ եթէ փոթորիկը փրթի ներս մտնեն սպասարարին :

Բայց շրջապայողներուն մեծ մասը, տեսնելով որ թաղաւորն արիւարար անասոր մտաւ Լա Վալիէրի հետ, թաղաւորին հետ տեկցաւ :

Թաղաւորն այս տեսնելով՝ Լա Վալիէրի ձեռքը բռնեց և կողմնակի ծառուղի մը քաշեց տարաւ, ուր այս անգամ ոչ ոք իշխեց անոր հետեւելու :

Դ

ԱՆՁԲԵՒ

Նոյն պահուն՝ ճիշտ այն ճամբուն մէջ ուր այն ինչ մտեր էր թաղաւորը Լա Վալիէրի հետ միայն, ծառերուն ներքև քալելով՝ փոխանակ ուղին հետեւելու, երկու մարդիկ կ'պտտէին իրենց վիճակին վրայ բոլորովին անհոյ :

Իրենց գլուխը ծռած բռներ էին իբրև մարդիկ որ ծանրակշիւ խնդիրներու վրայ՝ կ'սորհին :

Չէին տեսած ո՛չ Վիշը, ո՛չ իշխանուհին, ո՛չ թաղաւորն և ո՛չ Լա Վալիէրը :

Յանկարծ օդին մէջ ճաճանչ մ'երևցաւ, և ասոր խուլ ու հեռաւոր որոտում մը :

— Ա՛հ — ըսաւ մին գլուխն ամբառնալով — ահա փոթորիկը : Միթէ կառաց կողմը դառնանք, սիրելիք իմ՝ չէրպէ՛յ :

Արամիս աչքը վեր վերցոյց և օդը քննեց :
— Ա՛հ — ըսաւ — դեռ ստիպողական բան չկայ :

Յետոյ՝ խօսակցութիւնը սկսելով այն տեղէն ուր ձգեր էր,
— Ուրեմն կ'ըսես թէ մեր երէկուան գրած նամակն այժմ իր ուղղութեան հասած պիտի լինի :

— Ա՛յլսեմ թէ իրօք հասած է :
— Որո՞ւ ձեռօք յանձնել տուիր :

— Իմ սպասարարիս ձեռօք, ինչպէս որ պատիւ ունեցայ քեզի ըսելու :

— Միթէ պատասխանը բերան :
— Չանի նորէն չտեսայ. անշուշտ փոքրիկ աղջիկն իշխանուհւոյն կ'սպասաւորէր կամ իր սենեակը կ'հաղուէր, և դրատարը պիտի սպասել տուած լինի :

Մեկնելու ժամը հասնելուն դուրս ելանք : Ուստի չեմ՝ կրնար դիտնալ թէ ինչ անցաւ այն տեղ :

— Մե շնելէն առաջ թաղաւորը տեսար :
— Այո՞ :

— Ի՞նչպէս գտար զանի :
— Սքանչելի կամ վատանուն՝ ինձի հետ ճշմարիտ կամ կեղծաւոր կերպով վարուած լինելուն համար :

— Հասցա հանդէսը :
— Ամէ՛ մը տեղի պիտի ունենայ :

— Ինքզինքը հրաւիրեց :
— Այնպէս թախանձանօք որ Գօլլպէրին մատը ճանչեցի :

— Շատ լաւ :
— Միթէ դիշերն երազներդ չցրուեց :

— Ի՞նչ բանի վրայ :
— Այս պարագայիս մէջ ինձ տալիք օգնութեանդ վրայ :

— Ո՛չ, բոլոր դիշերը դրելով անցուցի, և ամէն հրամանները արուած են :

— Հանդէսը քանի մը միլիօնի պիտի նստի, սէպք չէ՛ որ այս մասին ստոյգ լինինք :

— Ես վեց միլիօն կ'զնեմ. . . դու ալ քու կողմէդ 'ի հարկին երկու երեք միլիօն դիր :

— Հրաշագործ մարդ մ'ես, սիրելիդ իմ Հէրայլէյ :

Արամիս ժպտեցաւ :

— Բայց — շարունակեց Ֆուքէ գոյն ինչ մտատանջութեամբ — քանի որ այդպէս միլիօններ կ'շարժես, ինչո՞ւ համար՝ քանի մ'օր առաջ՝ քու քսակէդ չաուիր Պէզմօի յիսուն հազար Փրանքը :

— Վասն զի՛ քանի մ'օր առաջ, Յորթին պէս աղքատ էի :

— Եւ այսօր :

— Այսօր թաղաւորէն աւելի հարուստ եմ :

— Շատ լաւ — յարեց Ֆուքէ — ես մարդ կ'ճանչեմ : Գիտեմ որ անկարող ես սուած խոստումդ չկատարել. չեմ ուզեր բնաւ դադանիքդ պահանջել, չխօսինք այս մասին :

Նոյն պահուն խուլ դուռում մը լսելի եղաց, և յանկարծ կայծակնացայտ սրայթեցաւ :

— Հօ, Հօ — ըսաւ Ֆուքէ — արդէն դու շակեր էի որ փութորկէն պիտի բռնուինք :

— Օ՛ն, երթանք կառքերը գտնենք — ըսաւ Արամիս :

— Ժամանակ չպիտի ունենանք — ըսաւ Ֆուքէ — ահա անձրեն սկսաւ :

Եւ իրօք՝ որպէս թէ երկինքը բացուեցաւ՝ խոշոր կաթիլներով տարափ մ'անտառին դմբէթը թնաացուց :

— Ո՛հ — ըսաւ Արամիս — ժամանակ ունինք կառաց հասնիլ անձրեւը տերևներուն չիջած :

— Լաւագոյն է — ըսաւ Ֆուքէ — քարայր մը քաշուիլ :

— Այո՛, բայց ո՞ր գտնելու է քարայրը — հարցուց Արամիս :

— Ես — ըսաւ Ֆուքէ ժպտելով — դիտեմ որ ասկից տաս քայլ հեռու քարայր մը կայ :

Յետոյ ասդին անդին շրջելով,

— Այո՛ — ըսաւ — ճիշտ այս կողմն է :

— Քանի երջանիկ ես որ այդպէս լաւ յիշողութիւն մ'ունիս — ըսաւ Արամիս ըստ կարգի ժպտելով — բայց միթէ չե՞ս վախնար որ՝ կառապանդ մեր դարձը չտեսնելով՝ չկարծէ թէ ուրիշ ճամբով դարձած ե՞ք, և արքունեաց կառաց չհետեի :

— Ո՛հ — ըսաւ Ֆուքէ — այդ մասին վտանդ չկայ. երբ իմ կառապանիս կ'ապսպրեմ որ սեղ մը կենայ, թաղաւորին մէկ յատուկ հրամանը միայն կարող է զանի հետացնել, և դարձեալ այդ ևս կասկածելի է. ասկէ դատ՝ չեմ կարծեր որ մենք միայն այսչափ անտառին մէջ յառաջացած լինինք : Տրոփիւն և ձայն կ'լսեմ :

Եւ այս խօսքն ըսելով՝ Ֆուքէ վերադարձաւ՝ և իր գաւազանովը բացաւ խիտ ճիւղերն որ ճամբան կ'ստիպանէին :

Արամիս՝ Ֆուքէին հետ իր աչքը բացուածքէն ներս թափանցեց :

— Աին մը — ըսաւ Արամիս :

— Մա՛րդ մը — ըսաւ Ֆուքէ :

— Լա Վալիէ՛ր :

— Թագաւորը :

— Հօ, Հօ — ըսաւ Արամիս — արդեօք թաղաւորն ալ քու քարայրդ կ'ճանչէ՞ : Ատոր վրայ չպիտի զարմանայի, վասն զի Ֆօնդէնպլօի յաւերժհարսանց հետ կանոնաւոր յարաբերութեան մէջ կ'երեի :

— Ի՞նչ փոյթ — ըսաւ Ֆուքէ — միշտ դիմենք մեր քարայրը. եթէ չգիտեր զայն, նայինք թէ ի՞նչ պիտի լինի. եթէ գիտէ, մինչդեռ նա մէկ դռնէն ներս պիտի մտնէ, մենք միւսէն դուրս պիտի ելնենք, քանի որ երկու բացուածք ունի :

— Հեռո՞ւ է այն — հարցուց Արամիս — ահա անձրեւ կ'կաթի տերևներէն :

— Հասանք :

Ֆուքէ քանի մը ճիւղեր հեռացուց, և ծայրի խոռոչ մ'երեւան եկաւ, որ ծածկուած էր բոլորովին հաւամբողով, բաղեղով և խիտ վայրի կաղնիով մը :

Ֆուքէ ճամբան ցցուց :

Արամիս ետեւէն զնայ :

Քարայրը մտնելու ատեն Արամիս զլուխը դարձուց :

— Հօ, Հօ — ըսաւ — աւասիկ անտառը կ'մտնեն, աւասիկ այս կողմը կ'զիմեն :

— Լաւ ուրեմն, ասկից հեռանանք — ըսաւ Գուքէ ժպտելով և Արամիսը վերարկուէն քաշելով — բայց չեմ կարծեր որ թագաւորն իմ քարայրս զիտնայ :

— Իրօք — ըսաւ Արամիս — կ'փնտուեն, բայց աւելի թանձր ծառ մը կ'փնտուեն միայն :

Արամիս սխալ չէր դատած, թագաւորը վեր օդին կ'նայէր և չէ թէ չորս կողմը :

Լա Աւալիէրի թեւն իր թեւին ներքեւ բռներ էր, անոր ձեռքն իր ձեռաց մէջ :

Լա Աւալիէր սկսեւ էր նամէտ խոտին վրայ սահել :

Լուի աւելի ուշադրութեամբ իր չորս զին նայեցաւ, և ահագին տերեւախիտ կաղնի մը տեսնելով՝ Լա Աւալիէրը սոյն ծառին տակ բերաւ պատսպարեց :

Խեղճ աղջիկն իր չորս կողմը կ'նայէր, կարծես թէ կ'վախնար և միանգամայն կ'փափաքէր որ իր ետեւէն մարդիկ զան :

Թագաւորը զանի ծառին կոճղին կ'մնցոյց՝ որու լայն շրջանակը՝ տերեւներուն թանձրութենէ պաշտպանուելով՝ այնչափ չոր էր, որպէս թէ նոյն պահուն հեղեղանման անձրեւ մը չէր վազեր : Թագաւորն անոր առջև կեցաւ զլուխը բաց :

Պահ մ'ետք՝ ծառին ոստերէն քանի մը կայլակներ կաթեցան և թագաւորին ճակտին վրայ ընկան, բայց ինք հոգ չըբաւ :

— Ո՛հ, տէր արքայ — մրմնաց Լա Աւալիէր թագաւորին զլխարկն հրելով :

Բայց թագաւորը խոնարհութիւն ըրաւ և յամառութեամբ մերմեց զլուխը ծածկելու :

— Տեղդ թագաւորին տալու ամենայարմար միջոցն է — ըսաւ Գուքէ Արամիսին ականջին :

— Ամենայարմար միջոցն է մտիկ ընել և անոնց ըսելիք խօսքերէն բառ մ'անդամ չկորուսել — պատասխանեց Արամիս Գուքէի ականջին :

Արդարեւ՝ երկուքնին ալ լուռ կեցան, և թագաւորին ձայնը մինչև իրենց հասաւ :

— Ո՛հ, Աստուած իմ, օրիորդ — ըսաւ թագաւորը — կ'տեսնեմ կամ լաւ ևս մտատանջութիւնդ կ'զուշակեմ. հաստն որ կը ցաւիմ քեզ ընկերութենէ դատելով մեկուսանալուս և այս տեղս բերելուս ուր անձրեւէն պիտի տառապիս : Արդէն թըջուած ես, կարելի է որ կ'մտիս :

— Ո՛չ, տէր արքայ :

— Ի՞նչ սակայն կ'զողաս :

— Աւհասփառ, երկիւղ կ'զգամ միայն որ իմ բացակայութիւնս ծուռ չմեկնեն այն միջոցին որ ամէն մարդ անշուշտ գուժարուած են :

— Պիտի առաջարկէի քեզ կառուց կողմն երթալ, օրիորդ, բայց, իրաւի, նայէ և մտիկ ըրէ, և ըսէ ինձ եթէ կարելի է այս պահուն ճամբայ ելնել :

Արդարեւ երկին կ'զուար և անձրեւը հեղեղի պէս կ'վազէր :

— Բայց դարձեալ — շարունակեց թագաւորը — չեն կարող ծուռ մեկնել այս ընթացքդ : Միթէ Քրանսայի թագաւորին հետ չես, այսինքն տէրութեան առաջին ազատորդիկին հետ :

— Անշուշտ, Աւհասփառ — պատասխանեց Լա Աւալիէր — և այս ինձի համար շատ մեծ երջանկութիւն մ'է. ուստի իմ վրայ մտածելով չէ որ մեկնութիւններէն կ'երկնչիմ :

— Ուրեմն որո՞ համար է :

— Չեզի համար, տէր արքայ :

— Ինձի՞ համար, օրիորդ — ըսաւ թագաւորը ժպտելով : — Միտքդ չեմ հասկընար :

— Արդեօք Չեր Աւհասփառութիւնն արդէն ժողովուրդ երէկ իրկուն իշխանուհւոյն սրահն անցածը :

— Ո՛հ, այդ պարագան մոռնանք, կ'ազաչեմ, կամ լաւ ևս ներէ ինձ յիշելու որպէս զի նորէն շնորհակալութիւնս յայտնեմ նամակիդ համար, և . . . :

— Աւհասփառ — ընդմիջեց Լա Աւալիէր — ահա անձրեւը կը վազի և դուք ձեր զլուխը բաց կ'կենար :

— Ա՛ղաչեմ, օրիորդ, միայն ինքզինքիդ հող տար :

— Ո՛հ, ես — ըսաւ Լա Աւալիէր ժպտելով — ես զեղջուհի մ՛եմ և վարժ կ՛դտնուիմ Լուար գետին մարդերն ու Պլուայի պարտեզները վազել, ինչ օդ որ ընէ : Իսկ՝ իմ զգեստիս գալով — յարեց նա իր բեհեզէ հազուստին նայելով — Ձեր ԱԵհափառութիւնը կ՛տեսնէ որ մեծազին բաներ չեն եթէ սորուին :

— Իրաւի, օրիորդ, արդէն քանի քանի անգամ գիտեցի որ ամէն ինչ անձիդ պարտաւոր ես քան թէ հազուստիդ : Գու բնաւ պչրասէր չես և այդ ինձի համար մեծ յատկութիւն մ՛է :

— ԱԵհափառ, զիս չափէն աւելի լաւագոյն մի համարիք, այլ ըսէք միայն . Ձեռ կարող պչրասէր լինիլ :

— Ինչո՞ւ համար :

— Բայց — ըսաւ Լա Աւալիէր ժպտելով — վասն զի հարուստ չեմ :

— Ուրեմն կ՛խոստովանիս որ աղւոր բաները կ՛սիրես — գոչեց աշխուժիւ թաղաւորը :

— ԱԵհափառ, միայն իմ հասած բաներս աղւոր կ՛դանեմ : Ամէն ինչ որ ինձի համար շատ բարձր է . . . :

— Քեզի անսարքեր է :

— Իմ աչքիս օտարութի է, որպէս թէ արդիւեալ լինէր :

— Եւ ես, օրիորդ — ըսաւ թաղաւորը — կ՛նայիմ որ իմ արքունեացս մէջ քեզի արժանի գրից մէջ չես դանուիր : Անշուշտ ընտանեացդ ըրած ծառայութեանց վրայ ինձ բաւական չլսօսեցան : Քու տանդ բարեբաստութեան համար իմ հօրեղբայրս բան մը չէ ըրեր :

— Ո՛հ, սէ, աէր արքայ : Նորին արքայական Բարձրութիւնը, Օրլէանի դուքսն իմ հօրուիս Պ. Սէն-Ռըմիի շատ մեծ բարիք ըրաւ : Տրուած ծառայութիւնները գոյզն էին, և կրնանք ըսել որ վարձքն ալ նոյն համեմատութեամբ եղաւ : Ամէն մարդ իր թագաւորին մեծ մեծ ծառայութիւններ հատուցանելու համար առիթներ գտնելու երջանկութիւն չունի : Անսարակոյս՝ եթէ առիթներ չպակսէին, իմ ընտանիքս իր փափաքին չափ մեծասարտութեամբ պիտի վարուէր, բայց այս երջանկութիւնը չունեցանք :

— Լաւ ուրեմն, օրիորդ, թաղաւորաց պարտքն է զիպուածն ուղղել, և կ՛առաջագրեմ բազդին վնասները ձեզի դէմ ըստ կարի շուտով դարմանել :

— Ո՛չ, ԱԵհափառ — գոչեց Լա Աւալիէր աշխուժիւ — եթէ կ՛հաճիք դործերն իրենց արդի վեճակին մէջ թողլու շնորհ ընէիք :

— Ի՛նչ, օրիորդ, միթէ կ՛մերժես ինչ որ քեզի պարտաւոր եմ, ինչ որ քեզի համար ընելու կ՛փափաքիմ :

— ԱԵհափառ, իմ բոլոր փափաքածս ըրին, երբոր իշխանուհւոյն տան մէջ զիս ընդունելով պատուեցին :

— Բայց եթէ քեզի համար կ՛մերժես, գէթ քու պարագայեցդ համար ընդունէ :

— Տէր արքայ, այդ ձեր վեհանձն բնաւորութիւնը զիս կ՛շաղցրնէ և կ՛ահաբեկէ, վասն զի՝ բարութենէ շարժեալ իմ տանս համար ինչ որ ընէք՝ նախանձոտներ պիտի յարուցանէք մեզի դէմ և թշնամիներ ձեզի : Թողէք մեզ, ԱԵհափառ տէր, մեր չափաւորութեան մէջ, թողէք իմ բոլոր զգացած զգացումներուս անշահախնդրութեան խնդազին փափկութիւնը :

— Ո՛հ, ահաւասիկ սքանչելի լեզու մը — ըսաւ թաղաւորը :

— Իրաւ է — մրմնաց Արամիս Ֆուքէի ականջին — և այս ո՛ճին վարժած չպիտի լինի :

— Բայց — պատասխանեց Ֆուքէ — եթէ այդպիսի պատասխան մը տայ իմ տոմսակիս :

— Լաւ — ըսաւ Արամիս — կանխաւ չգատենք այլ վախճանին սպասե՛նք :

— Այս ևս ըսեմ, սիրելի Պ. Հէրպլէյ — յարեց վերատեսուչը, որ Լա Աւալիէրի յայտնած բոլոր զգացումներուն հաւատալու տրամադիր չէր երևեր — շատ անգամ ճարտար հաշիւ մ՛է թագաւորաց հետ անշահախնդիր երեկել :

— Ես ալ ճիշտ այդ կ՛խորհէի այս միջոցին — ըսաւ Արամիս : — Մտիկ ընէք :

Թագաւորը Լա Աւալիէրի մօտեցաւ, և որովհետեւ կաղնիին տեղաներէն ջուրն երթալով աւելի կ՛սրսկէր, իր գլխարկը նորաստի աղջկան գլխուն վրայ կախուած բռնեց :

Նորաստի օրիորդն իր աղւոր կասոյտ աչերն այս արքայական ղլխարկին տարաւ, որ զինքը կ'պատսպարէր և հառաչ մը հանելով գլուխը ցնցեց :

— Ո՛հ, Աստուած իմ — ըսաւ թաղաւորը — ուրեմն ինչ տխուր խորհուրդ կրնայ ծնիլ սրտիդ մէջ երբ իմն իբրև ասպար զայն կ'պահպանէ :

— Աեհափառ, ահա ըսեմ ձեզի : Արդէն այս խնդիրը բացեր էի, խնդիր մը որու վրայ իմ հասակս ունեցող աղջկան մը համար դժուարին է ճառել, բայց Ձեր Աեհափառութիւնը զիս լուծեան հարկադրեց : Տէր արքայ, դուք ձեր տէրը չէք. տէր արքայ, դուք ամուսնացած էք. որ և է զզացում որ Ձեր Աեհափառութիւնը թաղուհիէն կրնար հեռացնել, ձեզ իզմով զբաղելու գրդելով, խորունկ վշտաց աղբիւր մը պիտի լինի թաղուհւոյն համար :

Թաղաւորն անոր խօսքն ընդհատելու ջանաց, բայց աղերսազին շարժումով մը շարունակեց նա .

— Թաղուհին այնպէս գորովով կ'սիրէ ձեզ, տէր արքայ, որ զիւրին է ըմբռնել, թաղուհին ձեզի կ'հետևի աչքով երբ իրմէ հեռու քայլ մը կ'անուք : Ձեզի պէս ամուսին մ'ունենալու երկութեամբը՝ կ'աղաչէ Աստուծոյ արտասուադին որ ձեզ իրեն պահէ, և ձեր սրտին ամենէն թեթև շարժման նախանձախնդիր է :

Թաղաւորը վերստին խօսիլ ուզեց, բայց Լա Աալիէր դարձեալ իշխեց չթողու :

— Միթէ մեղապարտ գործ մը չ'պիտի լինէր — ըսաւ անոր — եթէ՛ այսպիսի վաւճառն և աղնիւ գորով մը տեսնելէն ետև՝ Ձեր Աեհափառութիւնը թաղուհւոյն նախանձու առիթ մը տար : Ո՛հ, ներեցէ՛ք ինձ այս բառս, տէր արքայ : Ո՛հ, Աստուած իմ, դիտեմ արդէն որ անհնար է, կամ լաւ ևս, պէտք է որ անհնար լինի որ աշխարհիս ամենէն մեծ թաղուհին ինձի պէս ոգորմելի աղջկէ մը նախանձի : Բայց այս թաղուհին կին է, ինչ պէս պարզ կնկան մը սիրտը, իրն ալ կրնայ այնպէս կասկածներու երթալ զոր չարամիտ մարդիկ աւելի կ'թունաւորեն : Յանուն Աստուծոյ, տէր արքայ, իմ հոգս մի տանիք, արժանի չեմ :

— Ո՛հ, օրիորդ — գոչեց թաղաւորը — ուրեմն չես մտածեր որ այդպէս խօսելով, իմ յարդանքս սքանչացման կ'փոխես :

— Աեհափառ, իմ խօսքերս տարբեր կերպով կ'մեկնէք. զիս իրօք եղածէս լաւագոյն կ'համարէք. զիս աւելի մեծ կ'ընէք քան զոր Աստուած ըրած է : Շնորհ կ'խնդրեմ, տէր արքայ, վասն զի՛ եթէ չդիտնայի որ թաղաւորդ իր տէրութեան ամենէն վեհանձն մարդն է, պիտի կարծէի թէ թաղաւորդ զիս ծաղրել կ'ուզէ :

— Ո՛հ, անտարակոյս, չես վախնար այդպիսի բանէ մը, ես լիովին ստոյգ եմ — գոչեց Լուի :

— Տէր արքայ, պիտի ստիպուիմ հաւատալու եթէ թաղաւորդ այդ լեզուն զործածել շարունակէ :

— Ուրեմն շատ անբաղդ իշխան մ'եմ — ըսաւ թաղաւորը արտամոթեամբ մ'որ շինովի չէր — քրիստոնեայ աշխարհին ամենէն դժբաղդ իշխանը, քանի որ զօրութիւն չունիմ հաւատ ընծայել տալ խօսքերուս այնպիսի անձի մ'առջև զոր երկրիս երեսն ամենէն շատ կ'սիրեմ և որ իմ սիրաս կ'խորտակէ սիրոյս հաւատալ մերժելով :

— Ո՛հ, տէր արքայ — ըսաւ Լա Աալիէր թաղաւորը հեռացնելով մեղմիկ, որ հետզհետե իրեն մօտեցեր էր — ահա, կարծեմ թէ փոթորիկը կ'իջնէ և անձրևը կ'զարի :

Բայց՝ ճիշտ այն միջոցին որ խեղճ աղջիկը՝ իր սիրտը՝ որ անտարակոյս շատ համաձայն էր թաղաւորին սրտին հետ, ճնշելու համար, այս խօսքերը կ'արտասանէր՝ փոթորիկն անոր ըսածը սուտ հանելու կ'պատրաստուէր, կապուտակ փայլակ մ'անտաւը լուսաւորեց դանդաջական նշոյլով մը՝ և թնդանօթի որոտման նման ամպրոպ մը երկու նորաստի սիրահարներու գլխուն վրայ ձայն թեցաւ, որպէս թէ զերեք պատսպարող կաղնիին բարձրութիւնն այս որոտումը կ'զրդուէր :

Նորաստի օրիորդը չկրցաւ արհաւրօք ձիջ մը չարձակել :

Թաղաւորը մէկ ձեռքով զանի իր սրտին մօտեցոց և միւսովն անոր գլուխը ծածկեց որպէս թէ կայծակէն պահպանել կ'ուզէր :

Լուծեամբ պահ մ'անցաւ այնպէս որ այս երկու անձինք՝ ինչ պէս ամէն բան որ նորահասակ է և սիրեցեալ՝ չքնաղ տեսարան

մ'ընծայելով, անշարժ մնային, մինչդեռ Գուրգէ եւ Արամիս զանոնք կ'նկատէին ակնապիշ, Լա Վալիէրի և Թագաւորին պէս անշարժ դիրքով մը:

— Ո՛հ, տէր արքայ, տէր արքայ — մըմուաց Լա Վալիէր — կ'ըսէք:

Եւ իր դուրսն ահամայ ուսին վրայ ծուեց:

— Այո՛ — ըսաւ Թագաւորը — կ'նայիս որ փոթորիկը չանցնիր:

— Տէր արքայ, ազգարարութիւն մ'է:

Թագաւորը ժպտեցաւ:

— Վեհափառ, Աստուծոյ ձայնն է որ կ'սպառնայ:

— Լաւ ուրեմն — ըսաւ Թագաւորը — իրօք այս շանթն իբրև ազգարարութիւն կ'ընդունիմ, եթէ հինգ վայրկենէն նոյն ուժով և սաստիկութեամբ վերանորոգի. բայց եթէ չնորոգուի, ներէինձ մտածելու որ փոթորիկը փոթորիկ մ'է և այլ ոչ ինչ:

Եւ նոյն պահուն Թագաւորը դուրսը վեր վերցուց որպէս թէ երկնից վիճակը քննելու:

Բայց իբր զն երկին Լուիին դաւակից լինէր, հինգ վայրկենի լուռութեան ժամանակ որով երկու սիրահարներուն ահ ու դողին յաջորդեր էր, նոր որտուժ մը չլուեցաւ, և երբ երկին նորէն զուաց՝ տեսանելի կերպով հեռանալու համար էր, և որպէս թէ այն հինգ վայրկենի մէջ՝ փոթորիկն ՚ի փախուսաւ դառնալով՝ հո՛վէն մղեալ՝ տաս մղոն ճամբայ առած լինէր:

— Լաւ ուրեմն, Լուիզ — ըսաւ Թագաւորը մեղմիկ — միթէ վերստին պիտի սպառնաս ինձ երկնային բարկութեամբ, և որովհետև կայծակն իբրև նախազգացում կ'սեպես, գոնէ կ'աարակուսիս որ դժբաղդութեան նախազգացում մը չէ:

Նորատի օրիորդն իր դուրսը վերցուց. նոյն պահուն՝ ջուրը տերևաշէն կամարէն անցնելով Թագաւորին դէմքին վրայ կ'հոսէր:

— Ո՛հ, տէր, տէր իմ՝ արքայ — ըսաւ աղջիկն անդիմադրելի երկիւղն ձայնով մը, որով Թագաւորը յետին ծայր յուզուեցաւ. — և ինձի՛ համար է — մըմուաց նա — որ Թագաւորդ այսպէս անձրևին դուրսը բաց կ'մնայ. բայց ես ինչ եմ:

— Ա՛տենես — ըսաւ Թագաւորը — դու փոթորիկը վանող

աստուածուհի մ'ես, դու գեղեցիկ օդ բերող զօրութիւն մ'ես:

Արդարև՝ արևուն մէկ ճառագայթը՝ անտառին մէջէն սրկելով՝ անդամանդներու պէս կ'կաթէր այն կայլակներն որ տերևներուն վրայ կ'դրէին կամ ոստերուն միջավայրներուն մէջ կ'թափէին:

— Վեհափառ տէր — ըսաւ Լա Վալիէր գրեթէ նկուն, բայց ծայրադոյն ճիգ մ'ընելով — Վեհափառ, վերջին անգամ մ'ես խորհեցէք թէ ինչ ցաւեր պիտի զղար իմ պասճառաւս: Աստուած իմ, այս պահուն ձեզ կ'փնտուեն, ձեզ կ'կոչեն: Թաղուհին անշուշտ անհանգիստ պիտի լինի, և իշխանուհին, ո՛հ, իշխանուհին. . . — զոչեց նորատի օրիորդն այնպիսի զղացմամբ որ զարհուրանքի կ'նմանէր:

Այս անունը տպաւորութիւն մ'ըրաւ Թագաւորին վրայ. դող ելաւ և Լա Վալիէրը թողուց, զոր ցայն կէտ գրկած կեցեր էր:

Յետոյ նայելու համար ճամբուն կողմը դիմեց, և գրեթէ մտահոգ դարձաւ վերստին Լա Վալիէրի մօտ:

— Իշխանուհին, ըսիր — հարցուց Թագաւորը:

— Այո՛, իշխանուհին, իշխանուհին որ միանգամայն նախանձոտ է — ըսաւ Լա Վալիէր խորունկ շեշտով մը:

Եւ իր աչունքն որ այնքան վեհերոտ, այնքան ամօթահար էին, պահ մը Թագաւորին աչերը քննելու ժտեցան:

— Բայց — վրայ բերաւ Լուի ինքն իր վրայ ճիգ մ'ընելով — կարծեմ թէ իշխանուհին իրաւունք մը չունի իզնէ նախանձելու, իշխանուհին իրաւունք չունի. . . :

— Ափսո՛ս — մըմուաց Լա Վալիէր:

— Ո՛հ, օրիորդ — ըսաւ Թագաւորը գրեթէ յանդիմանական ձայնով մը — անոնցմէ՞ ես արդեօք որ կ'մտածեն թէ քոյր մ'իրաւունք ունի իր եղբորմէն նախանձելու:

— Վեհափառ տէր, ինձ չընկնիր բնաւ Ձեր Վեհափառութեան զաղանիքը թափանցելու:

— Ո՛հ, միթէ ուրիշներու պէս դո՛ւ ալ կ'հաւտաս — զոչեց Թագաւորը:

— Կարծեմ թէ իշխանուհին կ'նախանձի, այո՛, Վեհափառ — պատասխանեց Լա Վալիէր հաստատամտութեամբ:

— Աստուած իմ — ըսաւ թաղաւորը մտատանջութեամբ — արդեօք քեզի նկատմամբ բռնած ընթացքէն բան մը գիտեցիր: Արդեօք իշխանուհին չարակամ վարմունք մ'ունեցամ է քեզի դէմ որ կարենաս այս նախանձին վերադրել:

— Ամենեին, տէր արքայ, ես այնքան աննշան էակ մ'եմ, ե՛ս:

— Ո՛հ, եթէ այդ իրաւ է, այն ատեն... — զոչեց Լուի զարմանալի ուժգնութեամբ մը:

— Աւհասփառ — ընդմիջեց օրիորդը — անձրեւը դպրեցաւ ալ, կարծեմ թէ կ'զան, կ'զան:

Եւ ամէն պաշտօնական արարողութիւն մտնալով թաղաւորին թեք բռներ էր:

— Լաւ ուրեմն, օրիորդ — պատասխանեց թաղաւորը — թո՛ղ որ զան: Ո՛վ պիտի համարձակի անյարմար դատելու օրիորդ Լա Վալիէրի ընկերութեամբ անցընելու:

— Գթացէք, Աւհասփառ, ո՛հ, տարօրինակ բան մը պիտի սեպեն որ այսպէս թրջուած լինիք, որ ինձի համար այսպէս մեծ զոհողութիւն մ'ըրած լինիք:

— Ես միայն իմ ազատութեան պարտքս կատարեցի — ըսաւ Լուի — և վայ անոր որ իր պարտքը չկատարեր իր թաղաւորին ընթացքը բանբասելով:

Արդարեւ՝ նոյն պահուն ծառուղիին մէջ քանի մը շտապող և հետաքրքիր զուխներ կ'երեւէին, որ կարծես թէ մէկը կ'փնտռէին, և որ՝ թաղաւորն ու Լա Վալիէրը տեսնելով՝ իրենց փնտրածը գտած կ'երեւէին:

Ասոնք թաղուհւոյն և իշխանուհւոյն կողմէ զրկուած անձինք էին, որ իրենց զլխարկը հանեցին՝ Նորին Աւհասփառութիւնը տեսած լինելու ՚ի նշան:

Բայց Լուի՛ որչափ որ Լա Վալիէր շփոթած էր, իր յարգական և զօրովազին դիրքը չփոխեց:

Ապա՝ երբ բոլոր պաշտականները ծառուղոյն մէջ դումարուեցան, երբ ամէն մարդ գիտեց թաղաւորին առ օրիորդն ցոյց տուած յարգական նշանները կանգուն և զլուխը բաց կենալով անոր առջև մերկին ժամանակ, թաղաւորը թեւն օրիորդին տուաւ,

սպասող խմբին կողմը տարաւ դանի, ամենուն տուած ողջունին զլխովը պատասխանեց, և իր զլխարկը միշտ ձեռքը բռնած ունենալով, օրիորդն առաջնորդեց նա մինչև կառքը:

Եւ որովհետև անձրեւը տակաւին կ'վազէր շարունակ՝ խոյս տուող փոթորկին յետին ողջոյնը, միւս տիկիւնները, որ ՚ի յարգանս չէին համարձակած թաղաւորէն առաջ կառք մտնելու, առանց զլխարկի և լոզիկի այս անձրեւը կ'ընդունէին, որմէ թաղաւորը՝ կարելի եղածին չափ՝ իր զլխարկովը կ'պահպանէր անոնցմէ ամենէն խոնարհը:

Ննչպէս թաղուհւոյն նոյնպէս իշխանուհւոյն հարկաւ տեսան թաղաւորին այս ծայրայեղ մարդավարութիւնը. իշխանուհին այլ յայլմէ եղաւ այնչափ որ արմկովը թաղուհւոյն հրեց անոր ըսելով.

— Նայէ, բայց նայէ:

Թաղուհւոյն աչերը զոյցեց որպէս թէ թալուկ մ'զղաց: Ձեռքն երեսին տարաւ և կառք հեծաւ:

Իշխանուհին անորմէ ետքը կառք մտաւ:

Թաղաւորը ձին հեծաւ, և առանց այս կամ այն կառքի դռնակը նախադաս համարելով հետեւելու՝ ֆօնդէնպլօ դարձաւ, սանձերը ձիուն վզին վրայ ձգած՝ և ինք մտախոհ ու բոլորովին յափշտակուած:

Երբոր բազմութիւնը քաշուեցաւ դնաց, երբ ձիերուն և կառայ ձայնը լսեցին որ երթալով կ'նուագէր, վերջապէս երբ բոլորովին ստուգեցին որ ոչ ոք զիրենք կարող էր տեսնել, Արամիս ու Ֆուքէ իրենց քարայրէն ելան:

Ապա երկու բարեկամները ծառուղին հասան լուութեամբ:

Արամիս իր աչքը թափանցեց ոչ միայն իր առջևն ու ետեւը տարածուող ընդարձակութեան մէջ, այլ նաև անտառներուն թանձրութեան մէջ:

— Պ. Ֆուքէ — ըսաւ նա երբոր լիովին ապահով եղաւ որ առանձին են — սէտք է որ և է կերպով Լա Վալիէրի գրած զիրդ ետ առնես:

— Այդ գիւրին բան է — ըսաւ Ֆուքէ — եթէ սպասուորս զայն չյանձնեց:

— Պէտք է որ անպատճառ կարելի լինի այդ բանը , կ'իմանաս :

— Այո՛ , թաղաւորը կ'սիրէ այս աղջիկը , այնպէս չէ :

— Շատ կ'սիրէ , և որ վատն է , այս աղջիկը խանդաղին կը սիրէ զթաղաւորը :

— Ասկից կ'հետեի որ մեր յատակադիծը կ'փոխենք , այնպէս չէ :

— Անտարակոյս . ժամանակ չունիս անցընելու , պէտք է որ Լա Վալիէրը տեսնես , և այսուհետեւ՝ անոր սիրահարը լինելու երբէք չմտածելով , ըստ որում այս անկարելի է , անոր ամենէն սիրական բարեկամն և խոնարհ ծառան ինքզինքդ ցոյց տալու պարտիս աշխատիլ :

— Այսպէս պիտի ընեմ — պատասխանեց Ֆուքէ — և առանց ընդդիմութեան պիտի ընեմ . այս աղջիկը վեհանձն աղջիկ մը կ'երևի ինձ :

— Կամ ճարտար աղջիկ մը — ըսաւ Արամիս — բայց այդ ալ նոր պատճառ մ'է :

Ապա յարեց պահ մը լռութիւն պահելէն ետեւ .

— Եթէ չեմ սխալիր այս աղջիկը թաղաւորին ուժղին սէր պիտի ազդէ : Կառք հեծնենք և մինչև դղեակն երթանք սանձարձակ :

Ե

ՏՈՒԻ

Արամիսի հրամանին վրայ՝ վերատեսչին կառքը մեկնելէն երկու ժամ ետք՝ որոնք միասին դէպ 'ի Ֆօնդէնպլօ կ'փութային՝ փոթորկին վերջին շնչէն երկնից երեսը վազող ամպերուն արագութեամբ , Լա Վալիէր իր սենեակը կ'զտնուէր , բեհեզէ նուրբ զգեստով՝ և իր նախընթացին աւարտելով մարմարէ փոքրիկ սեղանի մը վրայ :

Յանկարծ իր դուռը բացուեցաւ , և սենեկապան մ'իմացուց ա՜նոր որ Ֆուքէ իրեն յարգանքը մատուցանելու հրաման կ'ընդրէր :

Խեղճ՝ աղջիկն երկու անգամ կրկնել տուաւ այս խնդիրը , վասն զի միայն անուամբ կ'ճանչէր Ֆուքէն , և կարելի չէր իրեն գուշակելու թէ՛ զանձուց պաշտօնէի մը հետ ինչ յարաբերութիւն կրնար ունենալ :

Սակայն՝ ըստ որում կրնար թաղաւորին կողմէն եկած լինիլ , և մեր մէջ բերած խօսակցութեան նայելով՝ շատ կարելի կ'երևէր , իր հայրիկն մէջ աչք մը նետեց , քիչ մ'եւ երկնցուց իր մաղերուն երկար զանդուրներն և հրաման տուաւ որ Ֆուքէն ներս հրամցնեն :

Սակայն Լա Վալիէր ակամայ այլայլութիւն մը կ'զգար : Պաշտի կնիկն մը համար վերատեսչին այցելութիւնը գուհիկ բան մը չէր : Ֆուքէ՛ որ այնքան երևելի էր իր վեհանձնութեամբը , իր իզասիրութեամբն ու կանանց մասին ունեցած փափկութեամբը՝ աւելի հրաւէրներ ընդունած քան ունկնդրութիւններ խնդրած էր :

Շատ տուներու մէջ վերատեսչին ներկայութիւնը հարստութիւն նշանակած էր : Շատ սրտերու մէջ այն սէր նշանակած էր :

Ֆուքէ Լա Վալիէրի սենեակը մտաւ յարգանօք , այնպիսի շնորհքով մը ներկայանալով որ նոյն դարուն բարձր մարդոց նշանական դրոշմն էր , և որ այսօր չհասկըցուիր , նոյն իսկ ժամանակին կենդանադիրներուն մէջ , ուր պատկերհանր զանոնք 'ի կենդանութիւն բերելու փորձ փորձած է :

Լա Վալիէր Ֆուքէի արարողական ողջունին թոշակաւոր աշակերտուոյ մը խոնարհութեամբ պատասխանեց , և անոր աթոռ մը ցցուց :

Բայց Ֆուքէ ծնելով ,

— Չպիտի նստիմ , օրիորդ — ըսաւ նա — մինչև չհասկընամ որ ինձ ներած ես :

— Ե՛ս — հարցուց Լա Վալիէր :

— Այո՛ , դու :

— Բայց ինչ բանի ներեմ , Աստուած իմ :

Ֆուքէ իր թափանցող ակնաւրկը նորատի օրիորդին վրայ սեւեռեց , և կարծեց տեսնել անոր դէմքին վրայ խիստ անմեղ զարմանք մը :

— Կ'նայիմ, օրիորդ — ըսաւ նա — որ ինչչտի վեհանձնու-
թիւն նոյնչտի խելք ունիս, և աչացդ մէջ կ'կարդամ իմ հայ-
ցած ներողութիւնս: Բայց շրթերու ներողութիւնն ինձ բաւական
չէ, կանխաւ կ'ըսեմ քեզի, պէտք է նաև ինձ սրտի և մտքի
ներողութիւնը:

— Պարոն — ըսաւ Լա Վալիէր — կ'երգնում որ ըսած էդ բան
մը չեմ հասկընար:

— Այդ ալ փափուկ ընթացք մ'է որ զիս կ'զմայլեցնէ — պա-
տասխանեց Ֆուքէ — և կ'նայիմ որ չես կամիր զիս ամօթապարտ
ձգել:

— Ամօթապարտ, իմ առջև ամօթապարտ մնալ: Բայց խօսէ
նայիմ, ինչ բանի համար ամօթապարտ պիտի մնաս:

— Արդեօք կ'սխալեմ — ըսաւ Ֆուքէ — և միթէ այնքան բա-
րերա՞ղդ եմ որ իմ ընթացքս քեզ անհաճոյ չէ երեցած:

Լա Վալիէր ուսերը բարձրացուց:

— Ճշմարիտը, պարոն — ըսաւ նա — հանելուկներ կ'խօսիս,
և ըստ երևոյթին շատ տգէտ եմ որ չեմ հասկընար:

— Շատ լաւ — յարեց Ֆուքէ — չպիտի պնդեմ: Միայն ըսէ
ինձ, կ'աղաչեմ, որ կարող եմ քու կատարեալ ներողութեանդ
յուսալ:

— Պարոն — ըսաւ Լա Վալիէր տեսակ մ'անհամբերութեամբ
— քեզի պատասխան մը միայն ունիմ, և յուսամ որ քեզ գոհ
պիտի ընէ: Թէ որ պիտանայի թէ ինչ յանցանք դորձած ես ինձի
դէմ, քեզի պիտի ներէի: Եւս առաւել, քաջ կ'իմանաս, որ այդ
յանցանքը չգիտնալովս . . . :

Ֆուքէ շրթերը պնդեց ինչպէս որ Արամիս պիտի ընէր:

— Ուրեմն — ըսաւ — կրնամ յուսալ, եղածը մոռնալով, մենք
միշտ հաշտ պիտի մնանք, և շնորհ պիտի ընես հաւատալու իմ
յարգական բարեկամութեանս:

Լա Վալիէր կարծեց թէ սկսեր էր հասկընալ խնդիրը:

— Ո՛հ — ըսաւ ինքնիրեն — չէի կարծեր որ Պ. Ֆուքէ այս-
չտի տենչայ այսպիսի նոր շնորհի մ'աղբիւրը փնտռելու:

Այդա՛ բարձրաձայն յարեց.

— Ձեր բարեկամութիւնը, պարոն, ձեր բարեկամութիւնն ինձ
կ'նուիրէք, այդ մեծ պատիւ մ'է ինձ, և զիս անչափս կ'մեծարէք:

— Գիտեմ — ըսաւ Ֆուքէ — որ աիրօջ բարեկամութիւնը կըր-
նայ աւելի փայլուն և փափաքելի երևիլ քան թէ ծառայինը, բայց
կ'հաւատամ ձեզ որ այս վերջինը դարձեալ անձնուէր, հաւա-
տարիմ և գլխովին անշահատէր պիտի լինի:

Լա Վալիէր խոնարհութիւն ըրաւ. արդարև վերատեսչին ձայ-
նին մէջ շատ համոզում և ճշմարիտ անձնուիրութիւն կար:

Ուստի Լա Վալիէր իր ձեռքն անոր կարկառեց:

— Կ'հաւատամ ձեզ — ըսաւ նա:

Ֆուքէ աշխուժիւ բռնեց նորատի օրիորդին կարկառած ձեռքը:

— Ուրեմն — յարեց Ֆուքէ — ընդդիմութիւն մը չունիք, այն-
պէս չէ՞, այն անբաղդ նամակս ինձ դարձնելու:

— Ի՞նչ նամակ — հարցուց Լա Վալիէր:

Ֆուքէ հարց ու փորձ ըրաւ, ինչպէս որ արդէն ըրեր էր, իր
ակնարկին բոլոր զօրութեամբը:

Անոր կերպարանին վրայ նոյն անմեղութիւնը, նոյն պարզմտու-
թիւնը դիտեց անոր դէմքին վրայ:

— Օ՛ն, օրիորդ — ըսաւ նա այս ժխտումը լսելով — կ'ստի-
պուիմ խոստովանելու որ այդ գրութիւնդ շատ փափուկ է, և ես
ալ ուղիղ մարդ մը չպիտի սեպուիմ եթէ ձեզի պէս վեհանձն օ-
րիորդէ մ'երկիւղ ունենամ:

— Իրաւի, Պ. Ֆուքէ — պատասխանեց Լա Վալիէր — խո-
րին ցառով ստիպուած եմ ձեզի կրկնելու որ խօսքերէդ բոլորո-
վին բան մը չեմ հասկընար:

— Բայց վերջապէս, պատուոյդ վրայ, իմ կողմէս նամակ մը
չստացա՞ք, օրիորդ:

— Պատուոյս վրայ կ'ըսեմ, որ բնաւ չստացայ — պատասխանեց
հաստատութեամբ Լա Վալիէր:

— Շատ աղէկ, այդ բաւական է ինձի: Օրիորդ, ներեցէք ինձ
նորոշելու ձեզ իմ անկեղծ համարման և յարգանաց հաւատալովը:

Այդ խոնարհութիւն ընելով դուրս ելաւ որ երթայ Արամիսը
դանէ, որ իր սենեակը կ'սպասէր, և թողով Լա Վալիէրն որ
ինքն իրեն հարցնէ թէ արդեօք վերատեսու չը խենթացեր էր:

- Լաւ ուրեմն — հարցուց Արամիս որ Ֆուքէին անհամբերութեամբ կ'սպասէր — միթէ մտերմեդ դո՞՛հ ես :
- Սքանչացած եմ — սրտասխանեց Ֆուքէ — ինչքի ու սրտի տէր կին մ'է :
- Միթէ չսրտմտեցա՞ն :
- Ընդ հակառակն , և ոչ իսկ հասկընալու երես ցցուց :
- Ի՞նչ հասկընալու :
- Հասկընալու որ իրեն գրած լինիմ :
- Սակայն վերջապէս ստիպուած է խօսքդ իմանալու զիրն ետ տալու համար , վասն զի յուսամ որ ետ տուած է :
- Ամենեին չտուա :
- Գէթ ստուգեցիր որ զիրն այրած է :
- Սիրելիդ իմ Պ . Հէրպլէյ , արդէն ժամ մը կայ որ մութին խող մը կ'խաղամ , և այս խողին , որչափ որ զուարճալի է , պէտք է վերջ տալ : Լաւ իմացիր գործը . փոքրիկ օրիորդն իմ ըսածս չհասկընալու զարկաւ , ուրացաւ որ իզնէ զիր մը ստացած լինի , ուստի ընդունելութիւնը վճռապէս ուրանալուն՝ չկրցաւ ո՛չ զիրն ետ տալ և ոչ այրել :
- Ո՛հ , ո՛հ — ըսաւ Արամիս մտատանջութեամբ — Ի՞նչ կ'ըսես :
- Կ'ըսեմ քեզի որ մեծ մեծ երդումներ ըրաւ որ նամակ ընդունած չէ :
- Ո՛հ , այդ չափը կ'անցընէ : Եւ միթէ չսքոգեցիր :
- Ընդ հակառակն , սքոգեցի և թախանձանքս մինչև յանդգնութեան հասուցի :
- Եւ միթէ շարունակ ուրացա՞ն :
- Շարունակ :
- Միթէ սրահ մը սուտը չհանեցիր :
- Ամենեին :
- Ապա ուրեմն , սիրելիդ իմ , նամակդ անոր ձեռքը թողուցիր :
- Պէտք եղաւ այսպէս վարուիլ , թշուառականս :
- Ո՛հ , այդ մեծ սխալմունք մ'է :
- Գո՛ւ , դու իմ անդս լինէիր ի՞նչ պիտի ընէիր :
- Ստոյգ է որ չէի կրնար բռնադատել , բայց այս գործը բա-

- ւական տաղնապիչ է . այնպիսի զիր մը պէտք չէ որ մեզի դէմ մնայ :
- Ո՛հ , այն նորասի օրիորդը վեհանձն է :
- Եթէ ստուգիւ վեհանձն էր , պէտք էր որ նամակդ ետ տար :
- Քեզի կ'ըսեմ որ վեհանձն է , անոր աչերը տեսայ , և քիչ շատ մարդ կ'ճանչեմ :
- Ուրեմն կարծես թէ ճշմարիտ ըսաւ :
- Ո՛հ , բոլոր սրտով :
- Լաւ , ես կարծեմ թէ կ'սխալլինք :
- Ինչպէ՞ս :
- Կարծեմ իրօք որ նա զիրդ բնաւ ստացած չէ , ինչպէս որ քեզի ըսաւ :
- Ի՞նչպէս , զիրս ստացած չէ՞ :
- Ո՛չ :
- Միթէ կ'ենթադրես որ . . . :
- Ես կ'ենթադրեմ որ մեզի անձանօթ պատճառաւ մը , քու մարդդ զիրը յանձնած չպիտի լինի :
- Ֆուքէ սկահակի մը զարկաւ :
- Սպասաւոր մ'եկաւ :
- Տօրին կանչէ — ըսաւ նա :
- Պահ մ'ետք՝ մարդ մ'երևցաւ անհանգիստ աչօք , նուրբ բերնով , կարճ թևերով և կոր քամակով :
- Արամիս անոր վրայ սուր աչքը սևեռեց :
- Կ'ուզե՞ս թող տալ որ ես անձամբ հարց ու փորձ ընեմ — հարցուց Արամիս :
- Հարցու՛ր — ըսաւ Ֆուքէ :
- Արամիս շարժում մ'ըրաւ խօսքը սպասաւորին ուղղելու , բայց կանկ առաւ :
- Ո՛չ — ըսաւ — պիտի հասկընայ որ իր պատասխանին մեծ կարևորութիւն կ'տանք . դու ինքնին հարց ու փորձ ըրէ , ես գրել պիտի կեղծեմ :
- Իրօք Արամիս սեղանի մ'առջև նստաւ , սպասաւորին դարձնելով կռնակը , և անոր ամէն մէկ շարժումն ու ակնարկը կ'քննէր զուգահեռական հայլի մը մէջ :

— Աստ եկնր, Տորի — ըսաւ Քուքէ :

Սպասաւորը բաւական հաստատ քայլով մ'առաջ անցաւ :

— Իմ յանձնարարութիւնս ինչպէս կատարեցիր — հարցուց անոր Քուքէ :

— Բայց սովորական կերպով, տէր իմ — պատասխանեց մարդը :

— Աերջապէս՝ պատմէ :

— Լա Աւալիէր օրիորդին սենեակը մտայ, որ պատարազի դասեր էր, և տոմսակն իր զարդարանին վրայ դրի : Միթէ գուք ալ այսպէս չէիք ասորդրած ինձ :

— Այո՛, այդպէս. այդ է ըսելիքդ միայն :

— Բողբոլովին այս է, տէր իմ :

— Մարդ կար անդ :

— Ո՛չ որ :

— Ուրեմն, ըսած իս պէս թաղ չեցար :

— Այո՛ :

— Միթէ օրիորդը վերադարձաւ :

— Տասն վայրկեան ետքը :

— Եւ միթէ նամակն ուրիշ մէկն առաւ :

— Ո՛չ որ, վասն զի ոչ որ ներս մտաւ :

— Գրտէն, հապա ներսի կողմէն :

— Իմ կեցած տեղէս մինչև սենեկին խորը կրնայի տեսնել :

— Մտիկ ըրէ — ըսաւ Քուքէ սպասաւորին նայելով ակնապիշ :

— Եթէ այն գիրը հասցէին չգնաց, բայց ՚ի բայ խստովանէ՛. վասն զի՛ եթէ սխալմունք մը գործուեցաւ, այդ սխալմունքիդ փոխարէն գլուխդ վրայ պիտի տաս :

— Տէր իմ — ըսաւ նա — իմ ըսած տեղս նամակը դրի, և կէս ժամ միայն կ'ինդրեմ ապացուցանելու համար որ նամակն օրիորդ Լա Աւալիէրի ձեռքն է, կամ թէ նոյն իսկ նամակը ձեզի բերելու :

Արամիս հետաքրքրութեամբ կ'նայէր սպասաւորին :

Քուքէ գիւրաւ վստահութիւն կ'ընծայէր. այս մարդը քսան տարի իրեն ծառայէր էր :

— Գնա՛ — ըսաւ — շատ աղէկ, բայց այդ ըսածիդ ապացոյցը քեր ինձի :

Սպասաւորը գուրս ելաւ :

— Լաւ ուրեմն, ինչ կ'մտածես — հարցուց Քուքէ Արամիսին :

— Կ'մտածեմ թէ պէտք է որ և է կերպով ճշմարտութիւնը ատուելէ : Կարծեմ թէ նամակը Լա Աւալիէրի ձեռքը հասած է կամ չէ հասած. թէ առաջին պարագային մէջ, պէտք է որ Լա Աւալիէր զայն քեզի յանձնէ, կամ զայն աչքիդ առջև այրելով դո՛հ ընէ քեզ, թէ երկրորդ պարագային մէջ՝ պէտք է նամակը ձեռք ձգել, եթէ այս բանիս համար միլիօն մ'անդամ վասնել հարկ լինի : Նայինք, միթէ այդ չէ՞ կարծիքդ :

— Այո՛, բայց սակայն, սիրելի եղիսկոպոս, կարծեմ թէ խնդիրը կ'չափազանցես :

— Ա՛յր, քանի կոյր ես — մրմնաց Արամիս :

— Լա Աւալիէր զոր իբրև առաջին կարգի քաղաքագէտ կ'նկատենք, պարզապէս պչրասէր մ'է՛ որ կ'յուսայ թէ իրեն պիտի սիրաբանեմ, վասն զի արդէն անոր հետ սիրաբանեցի, և այժմ՝ որ թաղաւորին սիրոյն հաստատ նշանը տեսաւ, կ'յուսայ զիս նամակովը սանձել : Եւ այս բնական է :

Արամիս գլուխը ցնցեց :

— Միթէ քու կարծիքդ ալ այս չէ՞ — ըսաւ Քուքէ :

— Նա պչրասէր չէ — ըսաւ :

— Թո՛ղ որ ըսեմ . . . :

— Ո՛հ, ես պչրասէր կանայքը կ'ճանչեմ — ըսաւ Արամիս :

— Բարեկամ, բարեկամդ իմ :

— Երկար ատեն կայ որ իմ ուսմունքս ըրի, ըսել կ'ուզես : Ո՛հ, կանայք չեն փոխուիր :

— Այո՛, բայց մարդիկ կ'փոխուին, և այսօր աւելի կ'սակածոտ ես քան թէ երբեմն :

Յետոյ՝ ծիծաղել սկսելով,

— Նայինք — ըսաւ — եթէ Լա Աւալիէր մէկ երրորդով զիս և թաղաւորն երկու երրորդով սիրել կամենայ, այս վիճակն ընդունելի պիտի համարին :

Արամիս ոտք ելաւ անհամբերութեամբ :

— Լա Աւալիէր — ըսաւ նա — երբէք սիրած չէ և մինակ թաղաւորը պիտի սիրէ :

- Բայց վերջապէս — ըսաւ ֆուքէ — Ի՞նչ պիտի ընես :
- Լաւազոյն է հարցնել ինձ թէ ի՞նչ պիտի ընէի :
- Լաւ , ի՞նչ պիտի ընէիր :
- Նախ՝ չպիտի թողուի որ այն մարդը դուրս ելնէ :
- Զո՞վ , Տորին :
- Այո՛ , Տորին , մասնիչ մ'է նա :
- Ո՛հ :
- Ես ստոյգ եմ այս մասին : Գուրս չպիտի ձգէի որ ելնէ մինչև որ ճշմարտութիւնն ինձ չխոստովանէր :
- Գեռ ատեն ունինք :
- Ի՞նչչպէս :
- Նորէն կանչենք զանի , և քու կողմէդ ալ հարց ու փորձ ըրէ :
- Շատ աղէկ :
- Բայց կ'հաւատամ քեզ որ բոլորովին աւելորդ է այդ : Քսան տարիէ 'ի վեր իմ քովս է նա , և երբէք ամենաթեթեւ անհաւատարմութիւն մը չէ ըրած ինձ . և սակայն — յարեց ֆուքէ ծիծաղելով — դիւրին էր :
- Գու կանչէ՛ նայիմ : Այս առաւու ինձ այնպէս երեցաւ որ այն դէմքը Գօլպէրի մէկ մարդուն հետ մեծ խորհուրդ կ'ընէր :
- Ո՛ւր տեղ :
- Ախուներուն գիմացը :
- Բա՛հ , բոլոր սպասաւորներս այն սմարդիին մարդոց հետ դանակ դանակի կ'զան :
- Քեզի կ'ըսեմ որ տեսայ , և իր դէմքը՝ որ ինձի անծանօթ պիտի լինէր՝ երբոր քիչ մ'առաջ ներս մտաւ , ինձ անախորժ սպաւորութիւն մ'ըրաւ :
- Ինչո՞ւ համար բան մը չըսիր , երբ այս տեղն էր :
- Ասան զի գեռ նոր իմ յիշատակներս գրգռելով պարզ կը տեսնեմ :
- Հօ , հօ , ճշմարիտը զիս կ'զարհուրես — ըսաւ ֆուքէ :
- Եւ վերստին սկահակին զարկաւ :
- Միայն թէ արդէն զործը զործէն անցած չլինի — ըսաւ Արամիս :

- ֆուքէ երկրորդ անգամ մ'ալ զարկաւ :
- Սովորական սենեկապանն երեցաւ :
- Տորին — ըսաւ ֆուքէ — Տորին կանչել տուր :
- Սենեկապանը վերստին դուռը գոցեց :
- Բացարձակ իշխանութիւն կ'թողուս ինձ , այնպէս չէ՞ :
- Լիազօր :
- Կարո՞ղ եմ ամէն միջոց 'ի դործ գնել ճշմարտութիւնն իմանալու համար :
- Ամէն :
- Մինչև անգամ սպառնալիք :
- Ես քեզ իմ տեղս ընդհանուր փոխանորդ կ'կարգեմ :
- Տաս վայրկեանի չափ սպասեցին , այլ ընդունայն :
- ֆուքէի համբերութիւնը հասնելով՝ նորէն սկահակին զարկաւ :
- Տորի՛ — գոչեց նա :
- Բայց , տէր իմ — ըսաւ սպասաւորը — զանի փնտուելու վերայ են :
- Չկրնար հեռու տեղ գացած լինիլ , անոր յանձնարարութիւն մը չտուի :
- Երթամ իմանամ , տէր իմ :
- Եւ սենեկապանը դուռը գոցեց նորէն :
- Նոյն միջոցին Արամիս՝ անհամբեր այլ լուիկ կ'պտտէր սենեկին մէջ :
- Տասն վայրկեան ևս սպասեցին :
- ֆուքէ զարկաւ այնպէս ուժով որ կրնար ամբողջ գերեզմանատուն մ'արթնցնել :
- Սենեկապետը դողդոջուն ներս մտնելուն հաւատալի էր որ բռնուր մը կ'ըրէր :
- Տէր իմ , կ'սխալիք — ըսաւ նա , գեռ ևս ֆուքէ հարցում մը չըրած — Տորիին յանձնարարութիւն մ'ըրած պիտի լինիք , վասն զի ախուն իջնելով ձեր ամենէն ընտիր նոյնոյն աւեր և ինքը թամբեր է :
- Ապա՛ :
- Մեկներ է :

— Մեկներ է . . . — զոչեց Ֆուքէ : — Վազեցէք , բանեցէք զանի :

— Հէ , Հէ — ըսաւ Արամիս՝ անոր ձեռքէն բանելով — Հանդարտէ , բանը բանէն անցեր է ալ :

— Բանը բանէն անցեր է :

— Անտարակոյս , ես հաւատարի եմ : Այժմ՝ կասկած չտանք , այս հարուածին արշիւնքը կըռենք և անոր առաջն առնունք , եթէ կարող ենք :

— Բայց ինչ և է — ըսաւ Ֆուքէ — մեծ չէ դժբաղդութիւնը :

— Այսպէս կարծես — ըսաւ Արամիս :

— Անտարակոյս , ներելի է մարդու մը սիրազիր մը զրել նիկան մը :

— Մարդու մը , այո՛ , իսկ հպատակի մը , ո՛չ , մանաւանդ երբ այս կինը թաղաւորին սիրած կինն է :

— Ի՛՛հ , բարեկամդ իմ , թաղաւորը չէր սիրեր Վա Աւրելէնն ու թ օր առաջ . և ոչ իսկ երէկ կ'սիրէր , և զիրն ալ երէկուան գիրն է . ես չէի կարող գուշակել թաղաւորին սէրը , քանի որ տակաւին թաղաւորին սէրը զոյութիւն չունէր :

— Թո՛ղ այդպէս լինի — պատասխանեց Արամիս — բայց զըժբաղդաբար նամակն անթուական է : Ահա այդ կէտն ամենէն աւելի զիս կ'տանջէ : Ա՛հ , թէ որ երէկուան թուականը միայն ունենար , քեզի համար ամենաթեթեւ անհանդստութիւնն անգամ չէի ունենար :

Ֆուքէ ուսերը բարձրացուց :

— Եւ միթէ խնամակալ ունիմ ես — ըսաւ նա . — և միթէ թաղաւորն իմ ըզիղիս և մարմնոյս թաղաւորն է :

— Իրաւունք ունիս — պատասխանեց Արամիս — այս ինդրոյն պէտք եղածէն աւելի կարեւորութիւն չտանք . ասկից զատ . . . լաւ ուրեմն , եթէ մեզ սպառնան , պաշտպանութեան միջոցներ ունինք :

— Ո՛հ , սպառնան — ըսաւ Ֆուքէ — այդ մըջունի խայթը չես անցրներ այն սպառնալեաց կարգն որ կարող են վտանգել իմ հարստութիւնս ու կեանքս , այնպէս չէ :

— Ի՛հ , խորհէ մի անգամ , Պ . Ֆուքէ , որ մըջունի մը խայթը կրնայ հսկայ մը սպաննել , եթէ խայթը թունալի է :

— Բայց այն ամենակարողութիւնն որու վրայ քիչ մ'առաջ կը խօսէիր , ըսէ նայինք , միթէ անցաւ զնայ արդէն :

— Այո՛ , ամենակարող եմ , բայց անմահ չեմ :

— Նայինք , ամենէն ստիպողական բանն է , կարծեմ , այժմ Տորին դանել , այս չէ՞ կարծիքդ :

— Ո՛հ , այդ Տորին չափաի դանես — ըսաւ Արամիս — և եթէ թանկազին էր աչքիդ , անոր սուզը բռնէ :

— Վերջապէս աշխարհիս մէկ կողմը պիտի գտնուի անշուշտ ըսաւ Ֆուքէ :

— Իրաւունք ունիս , թո՛ղ որ զխոցածս ընեմ — պատասխանեց Արամիս :

Զ

ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՈՅՆ ԲԱՂԴԻ ՅՈՅՍԸ ՔԱՌԱՊԱՏԻԿ

Աննա թաղուհին աղաչե՛ր էր նորասի թաղուհին որ դայ իրեն այցելութիւն ընէ :

Աննա թաղուհին՝ բաւական ատենէ 'ի վեր՝ ցտաղար և իր դեռեցիկութեան ու երիտասարդութեան բարձունքէն ընկնելով՝ այնպիսի արագընթաց տկարութեամբ որ շատ մաքաւող կանանց անկուճը կ'նշանակէ , իր նիւթական հիւանդութենէ զատ կ'տառապէր նաև տեննելով որ իբրև կենդանի յիշատակ կ'երևի արքունեաց նոր գեղեցիկ կանանց , նոր խելքերու և նոր զօրութեանց մէջ :

Իր բժշկին խորհուրդը , նոյնպէս հայելոյն՝ շատ աւելի քիչ վիշտ կ'պատճառէին իրեն քան թէ պալատա՛ւանաց ընկերութեան այն անողոքելի ընթացքէն , որոնք՝ նաւուն մուկերուն պէս՝ ունջը կ'թողուն հնութեան աւերումներէն ջրին մուտքը տեննելով :

Աննա թաղուհին իր անդրանիկ որդւոյն իրեն նուիրած ժամբէն զոհ չէր երևեր :

Թագաւորն որ բարի զաւակ մ'էր, աւելի կեղծեօք քան թէ սիրով, նախ իր մօրը քովը կ'գար առտու և իրկուն մէկ ժամ անցընելու. բայց տէրութեան զործոց զբաղելու սկսելէն 'ի վեր, առտուան և երեկոյեան այցելութիւնները կէս ժամով նուազեր էին, ապա, փոքր առ փոքր առտուան այցելութիւնը բոլորովին զազրեցուցեր էր:

Պատարադի ատեն զերար կ'տեսնէին. երեկոյեան այցելութիւնն իսկ տեսակցութեան մը փոխուեր էր, և այս տեսակցութիւնը կամ թագաւորին սենեակը կ'լինէր ընկերութեան մէջ, կամ իշխանուհոյն սենեակը՝ ուր թագուհին կ'գար յօժարութեամբ իր երկու որդւոց սիրոյն համար:

Ասկից կ'հետեւէր այն մեծ իշխանութիւնը զոր իշխանուհին արքունեաց մէջ ստացեր էր, և այսպէս իր տունն արքայական ընկերութեան ճշմարիտ կեդրոնը կ'դառնար:

Աննա թագուհին այս բանս զգաց:

Տեսնելով որ ցաւազար է, և ցաւերէն կ'ստիպուէր ստէպ առանձին մնալու, վշտադին դիտեց որ իր օրերուն և գիշերներուն մեծ մասը միայնակ, անօգուտ և յուսահատ կ'անցընէր:

Այ՛իշէր նա սարսափահար այն առանձնութիւնն որ կ'ձգէր զինքը երբեմն կարտինալ Ռիշլիէօն, դժնդակ և անտանելի իրիկուններ, թէև այն ատեն մխիթարուելու համար երիտասարդութիւն, զեղեցկութիւն ունէր, որ միշտ իրենց ընկերակից ունին յոյսը:

Այն ատեն մտածեց պալատականներն իր սենեակը փոխադրելու և իշխանուհին ալ՝ իր փայլուն նաժիշտներովն այն մթին և արդէն տխուր բնակարանը քաշելու՝ ուր Քրանսայի թագաւորի մ'որբեակրին, Քրանսայի թագաւորի մը մայրը ստիպուած էր Քրանսայի թագաւորի մը միշտ արտասուազին կողակցին կանխահաս որբեակրութիւնը մօխթարել:

Աննա թագուհին մտածեց:

Իր կենաց մէջ շատ դաւեր էր: Այն աղւոր ատեններն երբ իր նորատի գլուխը միշտ յաջող խորհուրդներ կ'ծնէր, իր փառասիրութիւնն ու սէրը զրգուելու համար քովը հրաբորբօք բարեկամուհի մ'ունէր, որ իրմէ աւելի փառասէր էր, բարեկամուհի

մ'որ զինքը սիրեր էր, և այս ալ հազուադիւտ բան էր արբունիքը, և այս զձուձ նկատումներէ շարժեալ իրմէ հեռացեր էր:

Բայց այնքան տարիներէ 'ի վեր, տիկին Մօսվիլէն, Լա Մօլէնայէն զատ, այս սպասուհի սանտուն, որ իրրև հայրենակցուհի և հին խորհրդակիցն էր, ո՞վ կրնար պարծենալ թէ թագուհոյն լա խորհուրդ մը տուեր էր:

Նոյնպէս այս նոր զուխներու մէջ՝ ո՞վ կրնար յիշել անցեալը, որով կ'ապրէր նա միայն:

Աննա թագուհին տիկին Շէվրէօղը յիշեց, որ նախ աւելի իր կամօքը տարադրեցաւ կամ թէ թագաւորին, յետոյ յաքսոր մեռաւ աննշան ազատորդիի մը կին:

Ինքնովին հարցոց թէ տիկին Շէվրէօղ ինչ խորհուրդ պիտի կրնար տալ իրեն երբեմն այսպիսի պարագայի մէջ իրենց յատուկ եղող խարդաւանաց շփոթութեան մէջ, և լրջօրէն մտածլէն ետև՝ իրեն այնպէս երեցաւ որ այս նեհպամիտ, փորձառու և խորազէտ կինն իր հեղնական ձայնով իրեն կ'պատասխանէր.

— Բոլոր այս նորահասակ երիտասարդներն աղքատ են և ընչասէր: Ոսկիի և հատոյթի պէտք ունին որպէս զի իրենց զուարճութեանց ճարակ տան, զանոնք շահու հրապոյրով զբաւէ:

Աննա թագուհին այս յատակադիծն ընտրեց:

Իր քսակը լեցուն էր. Մաղարէնի ձեռօք իրեն համար դիզուած և ապահով վայր մը գրուած ահագին դումարի մը տէրն էր:

Քրանսայի ամենէն զեղեցիկ զոհարներն ունէր, և մանաւանդ այնպիսի խոշորութեամբ մարդարիտներ զորս թագաւորն ամէն անգամ տեսնելուն կ'հառաչէր, վասն զի իր թագին մարդարիտներն ասոնց քով կորեակի հատեր էին:

Աննա թագուհին այլ ևս զեղեցկութիւն և հրապոյր չունէր իր վրայ: Հարստութիւնը պարզեց և իրրև խայծ առաջարկեց իր քովը զալ ուղղներուն՝ կամ ոսկի սկուսներ խողէ վաստակելու, կամ աղէկ օրերուն ճարտարութեամբ տրուած ընծաներով, կամ եկամուտի դումարներ զորս թագաւորէն կ'խլէր հայցելով, և այս ալ ընելու պարտաւոր էր իր վարկը պահելու համար: Եւ նախ այս միջոցն իշխանուհոյն վրայ փորձեց, որու ստացումն իրեն համար ամենէն թանկագինն էր:

Իշխանուհին թէ և իր խելքին և երիտասարդութեանը վրայ վստահ էր, գլխիկը ընկաւ ծուղակն որ իրեն առջև բացուած էր: Փոքր առ փոքր սլաքներով հարստանալուն՝ այս կանխահաս ժառանգութիւններէն ասործեցաւ:

Աննա թաղուհին նոյն միջոցը բանեցուց իշխանին և նոյն իսկ թաղաւորին համար:

Իր սենեակը վիճակահանութիւններ բացաւ:

Մեր հաւած օրը՝ մայր թաղուհին սենեակը վիճակահանութեան խնդիր կար և թաղուհին վիճակի կ'գնէր ականակուռ և ընտիր շինուած երկու գեղեցիկ ապարանջաններ:

Միտալները հին ու ծանրազին բազմադոյն ակներ էին. իբրև եկամուտ՝ ադամանդները մեծկակ գումար մը չէին ներկայացներ, բայց այս գործն այնքան հին ու հազուադիւր էր որ արքունեաց մէջ կ'փափաքէին ոչ միայն ունենալ այս ապարանջաններն այլ և թաղուհին թեք տեսնել զանոնք, և թէ՛ զանոնք գրած օրերը մեծ շնորհ մ'էր անոր ձեռքերն համբուրելով ապարանջաններուն սքանչանալու ներուիլ:

Պալատականներն այս մասին քաղաքալարութեան նրբութիւններ ունէին սա վճիռը հաստատելու, թէ ապարանջաններն անդին պիտի լինէին եթէ գծրաղգօրէն թաղուհին թեքուն նման թեքուր մը վրայ չերեւէին:

Այս գովեստն Եւրոպայի ամէն լեզուա թարգմանուելու պատիւն ունեցեր էր, այս նիւթին վրայ հազարէն աւելի դաղըլարէն և լատիններէն երկտողեան ոտանաւորներ կ'ըջըջէին:

Այն օրն որ Աննա թաղուհին վիճակահանութիւնն որոշեց, վճռական վայրկեան մ'էր. թաղաւորն երկու օրէ 'ի վեր իր մօրը քով չէր եկած. իշխանուհին ալ երեսը կախեր էր գրեալներու և նայողներու նշանաւոր տեսարանէն ետքը:

Թաղաւորը չէր խոժուեր, այլ ամենազօրաւոր զբօսանք մը զինքն արքունեաց մրրիկներէն և զուարճութիւններէն վեր կ'հաներ:

Աննա անոր ուղի գրաւեց հետեւեալ օրուան համար երեւելի վիճակահանութիւնն իմացնելով:

Այս նպատակաւ նորատի թաղուհին տեսաւ, որմէ առտու այցելութիւն մը խնդրեց, ինչպէս որ արդէն ըսինք:

— Աղջիկս — ըսաւ անոր — աղւոր լուր մը պիտի հաղորդեմ քեզի: Թաղաւորը քու վրայ շատ անուշ խօսքեր ըրաւ: Թաղաւորը նորատի և դիւրախաբ է. բայց որչափ ժամանակ որ իմ քովը մնաս, քեզնէ չպիտի համարձակի հեռանալու, և ասկէ զատ մեծ դորովանօք քեզի կուսուած է: Այս իրկուն իմ սենեակս վիճակահանութիւն կայ, պիտի գամ:

— Ըսին ինձ — պատասխանեց նորատի թաղուհին տեսակ մը վեհերոս յանդիմանութեամբ — թէ Ձեր Ալեհափառութիւնն իր աղւոր ապարանջանները վիճակի կ'գնէ, որոնք այնքան հազուադիւր բաներ են՝ զոր թաղին պահարանէն գուրս պէտք չէր հանել, եթէ ոչ ուրիշ պատճառաւ, գէթ ձեր ապարանջանները լիներուն համար:

— Աղջիկս — ըսաւ այն ատեն Աննա թաղուհին, որ պզտիկ թաղուհին բոլոր մտքը դուշակեց և ուղեց զանի մխիթարել այս ընծան չառնլուն — պէտք էր որ իշխանուհին 'ի սպառ իմ սենեակս քաշեմ:

— Իշխանուհին — ըսաւ պզտիկ թաղուհին կարմրելով:

— Անտարակնչոյ. միթէ չե՞ս ուղեք քու քովը ոսոխ մ'ունենալ, անոր վրայ հսկել և տիրել, քան թէ իմանալ որ թաղաւորն անոր սենեակն է, միշտ սիրաբանելու և սէր ընդունելու տրամադիր: Այս վիճակահանութիւնը խայթ մ'է որ ասոր համար կը գործածեմ, միթէ կ'անդադրես զիս:

— Ո՛հ, ո՛չ — ըսաւ Մարի-Թէրէզ ծափ զարնելով սիրուն Սպանուհոյ մը տղայամտութեամբ:

— Եւ միթէ չե՞ս ցաւի, սիրելիս, այս ապարանջանները քեզի չտալուս, ինչպէս որ այս էր 'ի սկզբան իմ դիտաւորութիւնս:

— Ո՛հ, ո՛չ, ո՛հ, ո՛չ, իմ բարի մայրս . . . :

— Լաւ ուրեմն, սիրելի աղջիկս, նայէ որ աղւորնաս, և թող մեր ընկերութիւնը փայլուն լինի. որչափ զուարթ լինիս աստ, այնքան աւելի դեղանի պիտի երեխա և քու փայլով ու աստիճանով ամէն կիները պիտի նսեմացնես:

Մարի-Թէրէզ խանդալից մեկնեցաւ:

Ժամ մ'ետք՝ Աննա թաղուհին իր սենեակը կ'ընդունէր իշխանուհին, և զանի լաւ մը դգուելով,

— Աղտոր լուրեր ունիմ — կ'ըսէր նա — թաղաւորը կ'զմայլել այս վիճակահասնութենէ :

— Ես — ըսաւ իշխանուհին — այնքան զմայլած չեմ, այս ապարանջանները ձեր, սղտիկ թաղուհիոյն և իմ թեխս վրայ տեսնուելու տեղ ուրիշներուն թեր տեսնուի, ահա այդ բանն ինձ ծանր կ'երևի :

— Հա՛, հա՛ — ըսաւ Աննա թաղուհին իր ժպիտովը ծածկելով նոր զգացած բուռն մէկ ցտը — մի նեղանար, նորատի կին . . . և մէկէն ինդրոյն ձախորդ կողմը մի նայիր :

— Ա՛հ, տիկին, բազդը կոյր է . . . և ըսին ինձ որ երկու հարկուր տումսակ ունիս :

— Այդչափ ունիմ : Բայց պիտի զիտնաս որ մէկ հոգի միայն պիտի վաստըկի :

— Անտարակոյս : Ար՞ու պիտի ինչայ, կրնան ըսել — ըսաւ իշխանուհին յուսահատ :

— Այլիշէցնես ինձ որ այս զիշեր երազ մը տեսայ . . . : Ա՛հ, իմ երազներս բարեգուշակ են . . . որչափ քիչ կ'քնանամ :

— Ի՞նչ երազ . . . միթէ կ'տառասպին :

— Ա՛չ — ըսաւ թաղուհին հեղձամղձուկ զարմանալի հաստատամտութեամբ մը, թէև ծոցը նորէն կակիծ մը կ'զգար . . . — ուստի երազեցի որ թաղաւորն ապարանջաններ կ'շահէր :

— Թաղաւորը :

— Հիմակ պիտի հարցնես ինձ թէ թաղաւորն ի՞նչ կրնայ ընել ապարանջանները, այնպէս չէ :

— Իրաւ է :

— Եւ սակայն պիտի յաւելուս, շատ մեծ բարեբաղդութիւն մը կ'լինի եթէ թաղաւորը շահի, վասն զի այս ապարանջանները ձեռք ձգելէն ետև՝ պիտի ստիպուի մէկու մը տալու :

— Օրինակի համար քեզի տալու :

— Այս պարագայիս մէջ իսկոյն պիտի տամ զանոնք, վասն զի չես կարծեր անշուշտ որ գրամական նեղութենէ ստիպեալ այս ապարանջանները վիճակահասնութեան կ'զնեմ : Աննախանձ զանոնք տալու համար է, բայց եթէ զիպուածը չուզէ զիս նեղութենէ ա-

զատել, լան, զիպուածը պիտի ուղղեմ . . . : Ես քաջ պիտեմ ապարանջաններն որո՞ւ պիտի ընծայեմ :

Այս խօսքերն ըսելու ատեն այնպէս նշանակական կերպով ժողտեսցու որ իշխանուհին շտորհակալութեան համբոյր մը տալով վճարեց :

— Բայց — յարեց Աննա թաղուհին — միթէ ինձի չափ չզիտես որ թաղաւորն ինձ չպիտի տայ ապարանջանները, եթէ վաստըկի :

— Աւրեմն թաղուհիոյն պիտի տայ :

— Ա՛չ, մի և նոյն պատճառաւ որ ինձի չպիտի տայ, վասն զի եթէ կամենայի թաղուհիոյն ընծայելու, անորմէ պէտք չպիտի ունենայի այս մասին :

Իշխանուհին կողմնակի ակնարկ մը նետեց ապարանջաններուն վրայ, որ իրենց տիկին մէջ, մտասկայ սեղանի մը վրայ կ'ըղային :

— Ա՛րչափ զեղեցիկ են — ըսաւ նա հառաչելով : — Ա՛հ, բայց — ըսաւ իշխանուհին — միթէ չե՞նք մոռնար որ Ձեր Աեհափառութեան երազն ուրիշ բան չէ բայց եթէ լոկ երազ :

— Շատ պիտի զարմանայի — պատասխանեց Աննա թաղուհին — որ իմ երազս խափուսիկ լինի, այս բանս շատ քիչ անպամ պատահած է ինձ :

— Աւրեմն կրնաս մարդարէ լինիլ :

— Քեզի ըսի, աղջիկս, որ ես գրեթէ երբէք չեմ երազեր, բայց այնպիսի այլանդակ համազիպութիւն մ'է այս երազին և մտածութեանցս համազիպութիւնը, որչափ յարմար կ'զայ իմ յատակագծիս :

— Ի՞նչ յատակագիծ :

— Օրինակի համար սա թէ ապարանջանները պիտի շահիս :

— Այն ատեն թաղաւորը չպիտի լինի :

— Ա՛հ — ըսաւ Աննա թաղուհին — Նորին Աեհափառութեան սիրաբ քուկինէդ այնքան հեռու չէ . . . դու որ անոր սիրական քոյրն ես . . . : Այնքան հեռու չէ, ըսի, որ իմ երազս խափուսիկ համարիմ : Նայէ՛ բազդդ բանելու շատ սուիթներ կան, լաւ համրէ՛ զանոնք :

— Կ'համբերեմ :

— Նախ՝ երազինը : Եթէ թաղաւորը շահի , ստոյգ է որ ապարանջանը քեզի պիտի տայ :

— Այդ իբրև մէկ բաղդ կ'ընդունիմ :

— Եթէ դու շահիս , պիտի ստանաս ապարանջանը :

— Բնասպէս , այդ ալ ընդունելի է :

— Վերջապէս , եթէ իշխանը շահի :

— Ո՛հ — ըսաւ իշխանուհին քահ քահ ծիծաղելով — զանոնք Լօրէն ասպետին պիտի տայ :

Աննա թաղուհին իր հարսին պէս սկսաւ ծիծաղել , այսինքն՝ այնչափ սրտովին որ իր ցաւը վրան եկաւ և այս սաստիկ խնդութեան ժամանակ իր դէմքը դունասեց :

— Ի՞նչ ունիս — ըսաւ իշխանուհին ահաբեկ :

— Ո՛չ ինչ , ո՛չ ինչ . . . շատ խնդացի . . . և սիրտս . . . : Զորբօրդ բաղդին վրայ էինք :

— Ո՛հ , այդ չեմ գտներ :

— Ներէ ինձ , ես ինքզինքս վաստրկողներէն դուրս չեմ հաներ , և եթէ շահիմ , ստոյգ եղիւ որ ապարանջանը քեզի պիտի տամ :

— Հնորհակալ եմ , շնորհակալ եմ — գոչեց իշխանուհին :

— Յուսամ որ այսպէս բաղդ պիտի բանի , և այժմ երազս իրականութեան հաստատուն գոյներ առնլու կ'սկսի :

— Ճշմարիտը , ինձ յոյս և վստահութիւն կ'ազդես — ըսաւ

— և եթէ այսպէս վաստրկիմ ապարանջանը հարիւրապատիկ աւելի արժէք պիտի ստանայ իմ աչքիս :

— Ուրեմն այս իրիւն պիտի տեսնուինք :

— Այս իրիւն :

Եւ իշխանուհիներն իրարմէ բաժնուեցան :

Աննա թաղուհին՝ իր հարսէն բաժնուելէն ետև՝ ըսաւ ապարանջանը քննելով .

— Հաս թանկացին են , արդարև , վասն զի անով սրտի մը հեռ պիտի հաշտուիմ և վիանդամայն դադանիք մ'երեւան պիտի հանեմ :

Ապա իր ամայի ննջարանին դառնալով ,

— Իմ խեղճ Շէվրէօղ , միթէ այսպէս պիտի խաղայիր խաղը — ըսաւ դատարկութեան . . . : — Այո՛ , այնպէս չէ՛ :

Եւ իբրև հինաւորց անուշահոտութիւն մ'իր բոլոր ծաղիկ հասակը , իր բոլոր յիմարական երեւիցալութիւնը , բոլոր երջանկալիութիւնն իրեն եկան այս կոչման արձագանքին հետ :

Է

ՎԻՃԱԿԱՀԱՆՈՒԹԻՒՆ

Իրիւնը՝ ժամն ու թիւն՝ ամենքը թաղուհոյն բնակարանը դուժմարուեր էին : Աննա թաղուհին՝ իր հանդիսական հագուստով էր , դեռ ևս աղւոր էր իր գեղեցկութեանը բեկորներով և այն ամէն միջոցներով զորս պչրասիրութիւնը կրնայ յաջողակ ձեռաց մէջ դնել , և կ'ծածկէր , կամ լաւ ևս կ'ջանար ծածկելու զինքը շրջապատող և իր վրայ դեռ ևս զմայլող պալատականաց աչքէն , մեր նախորդ գլխին մէջ նշանակած միջոցներուն շնորհիւ , այն հիւանդութեան արդէն տեսնելէ աւերումներն որմէ՝ քանի մը տարի ետք չգիմանալով՝ պիտի մեռնէր :

Իշխանուհին՝ որ գրեթէ Աննա թաղուհոյն չափ պչրասէր էր , թաղուհին պարզ և բնական , ինչպէս միշտ , իր երկու կողմը նստեր էին և անոր շնորհաց արժանի լինելու կ'մրցէին :

Պատուոյ տիկինները՝ որ իբրև զօրաբանակ դուժմարուեր էին որ աւելի ուժգին և հեռասպէս աւելի յաջողութեամբ գիմանգրեն երիտասարդաց իրենց վրայ ըսած նենդալի ակնարկութեանց , քառակուսի զօրագնդի մը պէս՝ փոխադարձ կ'օյնէին զիրար որպէս զի ինքզինքնին պահպանեն և պատասխանեն :

Մօնղալէ որ այս արձակամարտին մէջ ճարպիկ էր , բոլոր կանայցի բանակը կ'պաշտպանէր թշնամոյն դէմ անդադար արձակած կրակովը :

Սէնդ-Էնյան՝ օրիորդ Շարանդի յամառութեամբը լըբութեան հասնող խտտութենէ յուսահատ՝ կ'ջանար անոր կունակը դարձնելու, բայց զեղէցիկ օրիորդին երկու անդիմադրելի աչաց փայլունութենէ նկուն՝ ամէն վայրկեան կ'դառնար իր պարտութիւնը կը յայտնէր հպատակութեան նոր նոր ցոյցերով, որոյ Գօնէյ-Շարանդ վերտախն ժպիրճ խօսքերով կ'պատասխանէր :

Սէնդ-Էնյան բոլորովին շփոթեր մնացեր էր, և չէր գիտեր ինչպէս վարուի :

Լա Վալիէր՝ չէ թէ արբունիք՝ այլ պալատական խնկարկուներու սկզբնաորութիւն մ'ունէր :

Սէնդ-Էնյան՝ յուսալով որ այս հնարքով Աթէնախի նայուածքն իր վրայ կ'քաշէ, եկեր էր բարեհալու նորասի օրիորդն այնպիսի յարչանօք՝ որ քանի մ'անդէտ հանդիսականներու հատապոյց թէ Սէնդ-Էնյանի նպատակն է Լուիզի միջոցաւ Աթէնախն ամօքել :

Բայց ասոնք՝ անձրեկն տեսարանին ոչ ականատես և ոչ տեղեակ եղողներն էին : Միայն մեծադոյն մասն արդէն տեղեակ և քաջ տեղեակ լինելով նոյն տեսարանին՝ իր յայտնապէս վայելած արքայական շնորհն իր քովը հրապուրեր էր արբունեաց ամենէն ճարտար նոյնպէս յիմար մարդիկը :

Առաջինները, վասն զի ոմանք կ'ըսէին, Մօնդէյի պէս. «Ի՞նչ գիտեմ» :

Միւսները, վասն զի կ'ըսէին Ռապէի պէս. «Կարելի է» :

Մեծ մասն ասոնց հետեւեր էր, ինչպէս որսի ատեն հինգ վեց որսական բարակներ միայն կ'հետեւէին կենդանոյն հետոյը, մինչդեռ շուներու խումբը բարակներու հետոյ կ'հետեւի :

Տիկնայք և թագուհին իրենց պատուոյ աղջկանց և կանանց հաղուսան ու կապուստը կ'քննէին, ինչպէս նաև միւս տիկնանց, և կ'զիջանէին մոռնալու որ թագուհիներ են յիշելով միայն որ կիներ են :

Այսինքն ամէն կոճիկէն հաղնող անդթարար կ'պատուէին ինչպէս որ Մօլիէր պիտի ըսէր :

Երկու իշխանուհիներն իրենց ակնարկը մի և նոյն ժամանակ Լա Վալիէրի վրայ կ'նետէին, որ՝ ինչպէս ըսինք, նոյն պահուն բոլորովին շրջապատեալ էր : Իշխանուհին անդու թ էր :

— Ճշմարիտը — ըսաւ նա մայր թագուհոյն կողմը ծուելով — եթէ բազմն արդար լինէր, այս փոքրիկ Լա Վալիէրին նպատուստը կ'դառնուէր :

— Կարելի չէ — ըսաւ մայր թագուհին ժպտելով :

— Ինչպէն :

— Երկու հարիւր տոմսակ կայ միայն, այնպէս որ ամենքը ցուցակին մէջ չկրցան անցնիլ :

— Ռւրեմն Լա Վալիէր չկայ ցանկին մէջ :

— Ո՛չ :

— Մեղք եղաւ : Կարելի է ինքը վատարկէր և ծախէր զանոնք :

— Ծախե՛լ — դոճեց թագուհին :

— Այո՛, ասով օժիտ մը կրնար ճարել, և չպիտի ստիպուէր առանց օժտի կարգուելու, ինչպէս որ հաւանօրէն պիտի պատահի այս բանս :

— Ա՛հ, վա՛շ, իրա՛ն : Ի՞նչ փոքրիկ — ըսաւ մայր թագուհին — միթէ շրջազգեստներ չունի՞ :

Եւ այս խօսքն արտասանեց այնպիսի կնկան մը պէս որ երբեք չքառորութիւնն ինչ է չկրցած է հասկընալ :

— Երաւի՛, նայէ՛. կարծեմ, Աստուած մեղք չսեպէ, որ այս իրկուս հաղած կոճիկէն այս առտու ճեմելիքի ժամանակ հաղածն է, և զայն չարելով պահած է՝ ՚ի շնորհս թագաւորին որ հող տարաւ զանի անձրեկէն պահպանելու :

Այն միջոցին խի որ իշխանուհին այս խօսքը կ'արտասանէր, թագաւորը ներս կ'մտնէր :

Թերեւս երկու իշխանուհիները թագաւորին այս դալուստը չտեսնէին, այնքան զբաղած էին բանբասանքով, բայց յանկարծ Հանրիէզ՝ Լա Վալիէրը տեսաւ՝ սրահին առջև ոտքի վրայ կեցած՝ որ այլայլեցաւ և բոլորտիքը դանտող պալատականներու քանի մը խօսք ըսաւ. ասոնք անմիջապէս հեռացան : Այս շարժումն իշխանուհոյն աչքը զէպ ՚ի դուռը տարաւ : Նոյն պահուն՝ պահակաց հրամանատարն իմացուց թագաւորին դալուստը :

Այս ազդարարութեան վրայ՝ Լա Վալիէր՝ որ մինչ ցայն կէս աչքը սրահին կողմը տարած էր, յանկարծ վար առաւ :

Թաղաւորը ներս մտաւ :

Մեծ ճաշակով հագուած էր թաղաւորը շքեղօրէն, և իշխանին ու Ռօքլօր դքսին հետ կ'իտասկցէր, որոյ մին իշխանին աջ կողմը բռներ էր և Ռօքլօր գուքնն իր ձախ կողմը :

Նախ թաղաւորը թաղուհիներուն կողմը դիմեց, և դաննք շնորհալի յարգանքք բարեկեց : Իր մօրը ձեռքը բռնեց պապա, քանի մը խօսք ուղղեց իշխանուհւոյն իր հագուստին վայելչութեան վրայ, և սկսաւ ընկերութեան շրջանն ընել :

Լա Վալիէրի ալ սղջոյն տուաւ, ինչպէս տուեր էր միւսներուն ոչ աւելի ոչ պակաս :

Ապա Նորին Աւհափառութիւնն իր մօրն և կնկանը քովը դարձաւ :

Երբոր պալատականները տեսան որ թաղաւորը միայն սնտախ խօսք մ'ուղղեց այս աղջկան որ առաւ այնքան յարգ ու սրտիւստացեր էր, այս պաղութենէ իսկոյն հեռութիւն մը հանեցին :

Այս հետեւութիւնը սա եղաւ թէ թաղաւորը քմածին հաճոյք մ'ունեցած էր, բայց այս հաճոյքն անցեր դացեր էր :

Սակայն պարտաւոր էին բան մը դիտել, այսինքն թէ՛ Լա Վալիէրի մօտ՝ պալատականաց կարգը կ'զանուէր Պ. Ֆուքէ, այս յարգական քաղաքավարութիւնը նորատի աղջկան իբրև պահպանութիւն կ'ծառայէր՝ զինքը յայտնապէս վրդովող այլ և այլ սլայլութեանց մէջ :

Սակայն Պ. Ֆուքէ օրիորդ Լա Վալիէրի հետ աւելի մտերմութեամբ խօսակցելու կ'ստորաստուէր, երբոր Պ. Պօլպէր մօտեցաւ, և Պ. Ֆուքէին առջև իր խոնարհութիւնն ընելէն ետև՝ ամենայն յարգական մարդավարութեան օրինօք՝ Լա Վալիէրի մօտ նստելու միաքը գրած երեցաւ որպէս զի անոր հետ խօսակցութեան սկսի : Ֆուքէ անմիջապէս իր տեղէն հեռացաւ :

Բոլոր այս շարժումները կ'դիտէին յետին ուշադրութեամբ Մօնդալէ և Մալիքօրն, որոնք իրարու կ'հաղորդէին իրենց գիտողութիւնները :

Կիչ՝ սլատուհանի մ'որմածակը կեցած՝ իշխանուհին միայն կը տեսնէր : Բայց որովհետև իշխանուհին ալ իր կողմէ ստեպ իր

աչքը Լա Վալիէրի վրայ կ'նետէր, Կիչին աչքը՝ իշխանուհւոյն աչքէն առաջնորդեալ՝ ուր ուրեմն նորատի աղջկան վրայ կ'զառնային :

Լա Վալիէր բնազդով զգաց բոլոր այս ակնարկներուն բեռն իր վրայ ծանրանալը, ակնարկներ՝ որոյ ոմանք կամակրութեան էին ոմանք նախանձու : Այս վիշտը մեղմելու համար ոչ իր ընկերուհիներուն կողմէ համակրութեան խօսք մը կ'ընդունէր և ոչ թաղաւորին կողմէ սիրոյ նայուածք մը :

Հետեւապէս եղիւ ինչ աղջկան զպացած ցտան ոչ որ կրնար բացատրել : Այն ատեն մայր թաղուհին մօտեցնել տուաւ աշտանակակիրն որու վրայ գրուած էին վիճակահանութեան թղթերը, որ երկու հարիւր հատ էին և աղաչեց տիկին Վօսպիլին որ ընտրելոց ցուցակը կարգայ :

Աւելորդ է ըսել որ այս ցուցակը էրէէրէ կանոնաց համեմատ յօրինուած էր. անոր գլուխն էր թաղաւորը, ապա մայր թաղուհին, ապա թաղուհին, ապա իշխանը, ապա իշխանուհին և այսպէս յաջորդաբար :

Ամենուն սիրտը կ'զողար այս ընթերցման ժամանակ. թաղուհւոյն սպարանն երեք հարիւր հօգի հրաւիրուած էին : Ամէն մէկը կ'հարցնէր իւրովի թէ արդեօք իր անունը պիտի փայլէ՞ առանձնաշնորհ անուանց մէջ :

Թաղաւորը միւսներուն չափ ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէր :

Լա Վալիէր, համբոյր և համբերատար, ոչ ինչ չայսանեց :

Այս ընթերցանութեան ժամանակ՝ թաղաւորը բնաւ աչքն անոր վրայէն չվերցուց. նորատի օրիորդն իր շորս դին ճառագայթող այս կենսատու ներդրածութեան ներքև կ'բացուէր, այնքան անարատ էր և զուարթ որ սիրոյ զգացումէն զատ զպացում մ'իր սիրան ու հօգին չէր թափանցեր :

Թաղաւորն իր յարատև ուշադրութեամբն օրիորդին սրտաշարժ անձնուրացութիւնը վարձատրելով՝ ցոյց կ'տար իր սիրուհւոյն թէ կ'հասկընար անոր բոլոր մեծութիւնն ու փափկութիւնը :

Երբ ցուցակը դոյուեցաւ, բոլոր զանց առնուած կամ մոռցուած կանանց դէմքը վհատութեամբ տխրեցան :

Նայնպէս Մալիքորն մուցուած էր մարդոց կարգին մէջ, և իր դէմքը ծռմբիկելով բայցայցաւ ըսել կ'ուզէր Յօնդալէի, որ իրեն պէս մուցուած էր,

— Արդեօք բաղդին հետ չ'պիտի հաշտուինք այնպէս որ նա մնզ չ'մոռնայ :

— Ա՛հ, անասարակոյս — պատասխանեց օրիորդ Օրին ուշիմ ժպիտը :

Տոմսակները՝ իւրաքանչիւրին թիւին համեմատ՝ բաժնուեցան :

Թագաւորն ամենէն առաջ իրն առաւ, ապա մայր թագուհին, ապա իշխանը, ապա թագուհին և իշխանուհին և այսպէս միւսներն յաջորդաբար :

Այն ատեն Աննա թագուհին Սպահիոյ կաշիէ պարկ մը բացաւ, որու մէջ երկու հարիւր թուանշան կ'դտնուէր դաղտակրէ գնդակներու վրայ փորագրուած, և պարկը ներկայացուց ամենէն գեւատի նաժիշաններէն մէկուն որպէս զի գնդակ մը հանէ :

Այս ծանր ծանր պատրաստութեանց մէջ ընչասիրութեան յոյս մը կ'ախրէր ամենուն սրտին մէջ քան թէ հետաքրքրութեան :

Սէնդ-Էնյան օրիորդ Գօնէյ-Շարանդի ականջին ծռեցաւ :

— Քանի որ երկուքնիս մէյմէկ թիւ ունինք, օրիորդ — ըսաւ նա — միայնե՛ք մեր բաղդը: Եթէ շահիմ, քուկդ է ապարանջանը, իսկ եթէ շահիս, ինձի միայն աղւոր աչացդ մէկ ականակը սուր :

— Ա՛չ — ըսաւ Աթէնաիս — քեզի լինի ապարանջանը՝ եթէ շահիս . . . : Ամէն մարդ իրեն համար :

— Անդու՞ իս — ըսաւ Սէնդ-Էնյան — և քեզ պիտի պատժեմ քառեակով մը :

Աղւոր էրես, ի՞՞նչ աղաչանացս

Գէ՛՞մ շար անասար էս . . . :

— Լուովիւն — ըսաւ Աթէնաիս — մի՛ խօսիր որ շահող թիւք լսեմ :

— Թիւ 1 — ըսաւ նորասի աղջիկն որ Սպահիոյ կաշիէ պարկէն դաղտակրէ գնդակ մը հաներ էր :

— Թագաւորը — դռնեց մայր թագուհին :

— Թագաւորը շահեցաւ — կրկնեց զուարթազին թագուհին :

— Ա՛հ, թագաւորը, երանգ — ըսաւ իշխանուհին զուարթութեամբ Աննա թագուհոյն ականջին :

Թագաւորը միայն դոհու թեան նշան մը չեցուց :

Միայն շնորհակալ եղաւ բաղդին ի շնորհս իւր բրածին համար՝ թեթև ողջոյն մ'ուղղելով նորասի աղջկան որ արագընթաց դուցուհոյն իբրև փոխանորդուհին ընտրուեւ էր :

Ապա՝ Աննա թագուհոյն ձեռքէն ապարանջանը պարունակող տուփն ընդունելով, մինչգեւ ըստը հանդիսականներն ընչասիրութեանէ մրմունջներ կ'հանէին :

— Արդարև շատ դեղեյիկ է այս ապարանջանը — ըսաւ նա :

— Նայեցէք դուք — ըսաւ Աննա թագուհին — և դուք ինքնին դատեցէք :

Թագաւորը նայեցաւ :

— Այո՛ — ըսաւ — և իրօք ահա սքանչելի միտայլ մը, ինչ նուրբ գործ :

— Ի՛նչ նուրբ գործ — կրկնեց իշխանուհին :

Մարի-Թէրէզ թագուհին իսկոյն հասկըցաւ որ թագաւորն իրեն չ'պիտի սրբաբեւե ապարանջանը, բայց որովհետև իշխանուհոյն ալ տալու միտք մը չէր յայաներ, զո՛հ եղաւ կամ դեթէ հանդարտեցաւ :

Թագաւորը տեղը նստաւ :

Պալատականաց մէջ ամենէն ընտանիներն եկան յաջորդաբար այս հրաշալիքը մօտէն քննելու և զմայլելու, այնպէս որ՝ թագաւորին հրամանաւ՝ զոհարը ձեռքէ ձեռք անցաւ :

Իսկոյն ամենքը, թէ բան հասկըցող թէ տգէտ, դարմանալով բայցադանչու թիւններ արձակեցին և թագաւորը շնորհաւորեցին :

Արդարև՝ ամենքն ալ սքանչանալու պատճառ ունէին, ոմանց աղամանդները հիանալի կ'երեւէին, այլոց փորագրութիւնը :

Կանայք յայտնապէս իրենց սրտնեղութիւնն երևան կ'հանէին տեսնելով որ այնպիսի դանձ մը մարդոց ձեռքն ընկած էր :

— Պարոններ, պարոններ — ըսաւ թագաւորն որուն աչքէն ոչ

ինչ չէր վերսկսեր — իրաւի, տեսնողը պիտի կարծէ թէ Սարի-
նացոց պէս ապարանջաններ կ'դնէք. քիչ մ'ալ կանանց անցու-
ցէք զանոնք, որոնք՝ իրաւամբ կ'երեւին ինձ որ ձեզնէ լաւ կ'հաս-
կընան այդպիսի բաները :

Այս խօսքն իշխանուհւոյն սպասած բնաբանն երեցան :

Ասկէ զատ՝ այսպէս կ'հաւատար, քանի մայր թաղուհւոյն աչաց
մէջ վստահութեան նշաններ կ'տեսնէր :

Երբ ընդհանուր վերլուիման ժամանակ թաղաւորն այս դիտողու-
թիւնն ըրաւ, ապարանջանը բռնող պալատականն իսկոյն զայն
Մարի-Թէրէզ թաղուհւոյն ձեռքը սուսաւ, որ, դիտնալով, խեղճ
կին, թէ այն ապարանջանն իրեն սահմանուած չէր, հաղիւ ու-
րեմն նայեցաւ անոր և անմիջապէս իշխանուհւոյն անցուց :

Իշխանուհին՝ և մասնաւորապէս իրմէ աւելի իշխանը՝ ընչասի-
րութեան երկար ակնարկ մը նետեցին ապարանջանին վրայ :

Ապա սոյն դոհարն իր մօտ գտնուող կանանց անցուց, այս բա-
ռը միայն արտասանելով, բայց այնպիսի շեշտով մ'որ երկար
խօսք մը կ'արժէր :

— Փառաւոր :

Այն կանայք որ իշխանուհւոյն ձեռքէն ապարանջանն առերէին,
իրենց ուղածին չափ զայն քննելով ժամանակ անցուցին, և ապա
աջ կողմը տալով զայն պտըտցուցին :

Նոյն պահուն թաղաւորը հանդարտօրէն կ'սօսակցէր Աիշին և
Փոքէի հետ :

Աւելի խօսել տալու հակամէտ էր նա քան թէ մտիկ ընելու :

Թաղաւորը խօսքի դարձուածքին վարժած լինելով՝ իր ական-
ջը՝ ինչպէս այն մարդոց որ անվիճելի դերազանցութիւն մը կ'ներ-
գործեն ուրիշ մարդկան վրայ, խօսակցութեան ցիր ու ցան բա-
ռերէն միայն պատասխանի արժանի անհրաժեշտ բառը կ'առնուր :

Իսկ իր ուշագրութիւնն ուրիշ տեղ էր :

Իր աչաց հետ կ'թափառէր այն :

Գօնէյ-Շարանդ օրիորդը տոմսակներու մէջ դրուած անուանց
վերջինն էր, և որպէս թէ ցանկին մէջ դրուածին համեմատ տեղ
մը բռնած էր՝ իրմէ ետքը կ'դային Մօնդալէ և Լա Վալիէր :

Երբոր ապարանջանն այս վերջին երկու օրիորդաց ձեռքը հա-
սան, կարծես թէ ամէն մարդ այնուհետև ուշագրութիւն չըրաւ
անոր :

Այնպիսի խօնարհ ձեռք կ'ընէին այս դոհարները նոյն միջո-
ցին որ կարծես թէ անոնց կարևորութիւնը կ'նուազէր :

Սակայն դարձեալ Մօնդալէ խնդութեան, նախանձէն և ընչա-
սիրութեան սարսուռ մ'զղաց ապարանջանին աղւոր քարերը տես-
նելով՝ քան թէ անոր չքնաղ ձեռակերտը :

Յայտնի է որ եթէ Մօնդալէի հարցնէին թէ ապարանջանին
նիւթական արժէքը թէ ոչ արուեստական դեղեցկութիւնը կ'ընա-
րէ, առանց վարանման ադամանդները նախազատ պիտի համարէր
քան թէ գործը :

Հետևապէս դժուարաւ անցուց զայն իր Լա Վալիէր ընկերու-
հւոյն : Լա Վալիէր զրեթէ անտարբեր աչք մը նետեց դոհարին
վրայ :

— Ո՛հ, քանի պերճ են այս ապարանջանները, քանի շքեղ
են — դոչեց Մօնդալէ — և դու, Լուիզ, ասոնց վրայ չէն սքան-
չանար : Բայց արդարև դու կ'ին չէս :

— Այո՛ — պատասխանեց նորատի օրիորդը պաշտելի մեղա-
մաղձութեամբ մը — բայց ինչո՞ւ փափաքիլ այն բանն որ չկրնար
մերը լինիլ :

Թաղաւորը՝ զլուխը ծռած ընդ առաջ՝ օրիորդին ըսածը մտիկ
կ'ընէր :

Այն ինչ այս ձայնին հնչիւնն իր ականջին զարկաւ՝ որ թա-
ղաւորը լուսազեղ ոտք ելաւ, բոլոր շրջանէն անցնելով՝ իր տե-
ղէն Լա Վալիէրի մօտ գնալու համար :

— Օրիորդ — ըսաւ նա — դու կ'սխալիս, դու կ'ին ես և ա-
մէն կ'ին կնկան դոհարներու իրաւունք ունի :

— Ո՛հ, Վեհափառ — ըսաւ Լա Վալիէր — միթէ չէ՞ք ու-
ղեր բնաւ իմ համեստութեանս հաւատալ :

— Կարծեմ թէ, օրիորդ, ամէն առաքինութիւններն ունիս,
ինչպէս նաև անկեղծութիւն. ուստի կ'երգմնեցնեմ քեզ անկեղծօ-
րէն ըսել թէ այս ապարանջաններն ինչպէս կ'դոնես :

— Գեղեցիկ են, Վեհափառ, և մինակ թաղուհւոյ կրնան ըն-
ծայուիլ:

— Հատ ուրախ եմ, օրիորդ, որ այդ է քու կարծիքդ. ապա-
րանջանները քուկդ են և թաղաւորը կ'աղաչէ քեզ զանոնք ըն-
դունելու:

Եւ որովհետեւ Լա Վալիէր՝ ահ ու դողի նմանազ շարժումով
մը դոհարին աուիը թաղաւորին կ'կարկառէր, թաղաւորը մեղմիկ
հրեց Լա Վալիէրի դողգոջուն ձեռքը:

Չարմայման լուռ թիւն մ'որ մահուան լուռ թեմէ աւելի սղա-
լի էր՝ նոյն ընկերութեան մէջ կ'տիրէր: Եւ սակայն թաղուհւո-
նեըրը դեռ ևս ոչ իմացած և ոչ հասկըցած էին ինչ որ թաղա-
ւորն ըսեր և ըրեր էր:

Բարեգութ բարեկամուհի մ'այս լուրը սարածելու հոգը վրան
առաւ:

Այս եղաւ Գօնէյ-Շարանդ՝ որ իշխանուհւոյն ըրած նշմայրին
վրայ մօտեցաւ:

— Ա՛հ, Աստուած իմ — դոչեց Գօնէյ-Շարանդ — քանի եր-
ջանիկ է այս Լա Վալիէրը. թաղաւորն անոր առաւ ապարան-
ջանները:

Իշխանուհին այնպէս ուժղին խածաւ շրթունքն որ կաշիին երեսն
երեցաւ արինը:

Նորատի թաղուհւոյն մերթ Լա Վալիէրի և մերթ իշխանուհւոյն
երեսը նայելով՝ սկսաւ ծիծաղել:

Աննա թաղուհւոյն իր ծնօտն աղոր սպիտակ ձեռքին վրայ կըռ-
թնեց և ընդ երկար համակուած մնաց կասկածով մ'որ իր միտ-
քը կ'կրճէր և սոսկալի վշտով մ'որ իր սիրտը կ'կրճէր:

Երբ կիշ տեսաւ որ իշխանուհին կ'զոռնատի, այս գոռնատու-
թեան պատճառը գուշակելով՝ արատնօք ժողովէն դուրս ելաւ և
աներեւոյթ եղաւ:

Այն ատեն Մալեքօրն մինչև Մօնդալէի մօտ սահեցաւ, և խօ-
տակցութեանց ընդհանուր աղմկին ժամանակ,

— Օ՛ր — ըսաւ անոր — քու քովդ ունիս մեր հարստութիւնն
ու մեր ապագան:

— Այո՛ — պատասխանեց Մօնդալէ:

Եւ դորովազին համբուրեց Լա Վալիէրը զոր ներսէն խեղդե-
լու փափաք ունէր:

Ը

ՄԱԼԱԿԱ

Արբունեաց մէջ այս փառասիրական երկար ու բուռն կռիւնե-
րը՝ սրտի սիրոյ դէմ մղուելու ատեն, մեր վէպին անձերէն մին,
զոր թերեւս ամենէն քիչ երեսի վրայ ձկել պէտք էր, շատ երեսի
վրայ ընկած էր, շատ մոռցուած և շատ դժբաղդ էր:

Արդարեւ՝ տ'Արդանեան, տ'Արդանեան, վան զի իր անուամբն
անուանել պէտք է որպէս զի յիշուի թէ այսպիսի անձ մը դոյու-
թիւն ունեցած է, տ'Արդանեան այս շողջողուն և թեթև ընկե-
րութեան մէջ բնաւին դորձ մը չունէր ընելու: Երկու օր Քօն-
դէնսյոյ մէջ իր թաղաւորին հետեւէն և անոր հովտերգական
և դիւցազն-կատակերգական ծպտումները տեսնելէն ետև՝ հրա-
յանակիբը զղացեր էր որ այս չէր բաւեր իր կեանքը ընլու համար:

Երբ՝ ամէն վայրկեան իրեն մօտ գալով շատեր կ'հարցնէին.

— Պարոն տ'Արդանեան, սա զղեստը միթէ կ'վայլէ՞ ինձ:

Անոնց կ'պատասխանէր իր մեկին և ծաղրարան ոճով.

— Բայց կարծեմ թէ Սէն-Լօրան տօնալաճառին կապիկն չափ
լաւ հագուած էք:

Այս այնպիսի գովեստ մ'էր զոր տ'Արդանեան կ'ընէր երբ ու-
րիշ մ'ընելու փափաք չունենար. կամայ ակամայ, պէտք էր ու-
րեմն անով շատանալ:

Եւ երբ անոր կ'հարցնէին

— Պ. տ'Արդանեան, ինչ պիտի հագուիս այս իրկուն.

Նա կ'պատասխանէր.

— Պիտի հանուիմ:

Եւ այս պատասխանը տիկնանց ծիծաղն իսկ կ'շարժէր :

Բայց այսպէս երկու օր անցընելէն ետեւ՝ հրացանակիրը տեսնելով որ այս թեթեւ զուարճութեանց մէջ ինք դորձ չունէր, և թէ թաղաւորը Բարիզը, Սէն-Մանսէն և Պէլ-Իսլը բոլորովին մոռցեր էր կամ բոլորովին մոռցած կ'երևէր,

Որ Պ. Գօլպէր կանթեղներ և հրախաղութիւններ կ'երազէր,

Եւ թէ տիկնայք գէթ մէկ ամիսուան համար իրարու աչքերը ընելու ժամանակ ունէին,

Տ'Արդանեան թաղաւորէն արձակուրդ խնդրեց ընտանիքի դորձոց համար :

Այն միջոցին որ Պ. ա'Արդանեան այս հարցումը կ'ընէր անոր, թաղաւորն անկողին կ'մտնէր, պարեւէն յողնաբեկ :

— Զիս թողու՛ր կ'ուզես, Պ. ա'Արդանեան — հարցուց թաղաւորը զարմացած գէւքով մը :

Լուի ԺԻ՛ չէր կրնար երբէք հասկընալ թէ ինչպէս մարդ մը իրմէ հեռանալ կ'ուզէր երբ իր մօտ մնալու մեծ պատիւը կ'վայելէր :

— Աւհափա՛ւ — ըսաւ ա'Արդանեան — պէտք է հեռանամ. վասն զի ձեզի օգուտ մը չունիմ : Ա՛հ, թէ որ պարելու ատենդ հակառակամէտը բռնելու կարող լինէ՛ի, այն ատեն խնդիրը կը փոխուէր :

— Բայց, սիրելիդ իմ Պ. ա'Արդանեան — պատասխանեց թաղաւորը ծանրաբար — այժմ առանց հակառակամէտի կ'պարեն :

— Ա՛հ, զարմանք — ըսաւ հրացանակիրն իր անզգալն հեղնութիւնը շարունակելով — այդ չէ՛ի գիտեր, Ե՛ս :

— Ուրեմն իմ պարելս չտեսար — հարցուց թաղաւորը :

— Այո՛, բայց կարծեցի որ այդ պարն երթալով պիտի տարնար : Ես սխալե՛ր եմ. այս ալ պատճառ մ'է ինձ քաջուելու : Աւհափա՛ւ, կ'կրկնեմ, գուք իզնէ պէտք չունիք. ասկէ զատ՝ եթէ Չեր Աւհափառութիւնը պէտք ունենայ, կարող է զիս գտնել :

— Շատ լաւ — ըսաւ թաղաւորը :

Եւ արձակուրդը շնորհեց :

Ուստի ա'Արդանեանը ֆօնդէնսլօ չսլիտի փնտնեք, անօգուտ պի-

տի լինէր. այլ մեր ընթերցողաց ներողութեամբ՝ Լօնպար փողոցն 'ի Բէլէն - Գ'Օր պիտի դտնենք զանի, մեր պատկառելի Բլանշէ բարեկամին մօտ :

Երեկոցեան ժամն ութ է, օղը տաք է, պատուհան մը միայն բաց է, և այս ալ գետնայարկի վրայի սենեկինն է :

Այլ և այլ բովիճայքի հօտը՝ փողոցի սղմին նուազ եկամուտ այլ աւելի թափանցող հօտին խառնուելով՝ հրացանակիրն ռնդաց կ'զարնէր :

Տ'Արդանեան՝ տափակ յենարան ունեցող ահալին աթուռի մը վրայ պառկած էր, և սրունքն աթուռակի մը վրայ դրած լինելով առանց երկնցնելու, այնպիսի բռն անկիւն մը կ'ձևայնէր այս դիրքով որ նմանը հազիւ կ'տեսնուի :

Իր աչքը՝ որ այնքան նուրբ և շարժուն էր ըստ սովորութեան, այժմ անթարթ դրեթէ քողարկեալ կ'երևի, և իբրև անայլայլելի նպատակ՝ իր ակնարկը սեւեռած էր կրակարաններու ճեղքուածքէն տեսնուող կապոյտ երկնից մէկ փոքրիկ անկիւնը. կապոյտ մասն այնքան էր որքան որ պէտք էր մէկ կտորն ոսպերու կամ լուբիաներու պարկերուն մէկուն մէջ տեղաւորելու համար որ գետնայարկի կրպակին գլխաւոր համբարը կ'կազմէին :

Տ'Արդանեան այսպէս երկնցած, այսպէս պատուհանէն ըրած դիտողութեամբն անբանացած՝ պատերազմի մարդ չէ՛ սլ, ա'Արդանեան պալատի սպայ մը չէ՛ սլ, քաղաքաւոր մ'էր որ ընթերթի և անկողնի մէջ թմրած կ'մնայ. այն ընտիր այլ դատարկ բղբներէն մին որ զազափարի մը համար տեղ մը չունին, այնչափ նիւթը կատաղօրէն կ'լրտեսէ իմացականութեան դրան առջև, և կ'հսկէ մաքսաննչութեան վրայ որով թերևս տեղի ունենար զանկին մէջ մտածութեան նշոյլ մը մուծանելով :

Ըսինք որ մութը կոխեր էր. կրպակները կ'լուսաւորուէին մինչդեռ վերին սենեակներու պատուհանները կ'դոցուէին. զիշեքապահ զօրաց գունդի մը քայլերուն անկանոն գափըրը կ'լսուէր :

Տ'Արդանեան կ'շարունակէր ոչ ինչ չսեւ և ոչ ինչ չնայել բայց եթէ իր երկնից կապոյտ անկիւնը :

Իրմէ երկու քայլ հեռու՝ բոլորովին մութին մէջ սխմնաբէ

պարկի մը վրայ պառկած կ'երևէր Բլանշէ, փորը սոյն պարկին վրայ, երկու թևերն իր ծնօտին ներքև, և կ'նայէր ա'Սրղանեանի մտածելը, երազելը կամ աչքը բաց նիւհելը:

Այս նայուածքն արդէն բաւական ժամանակէ 'ի վեր կ'տեւէր: Բլանշէ սկսաւ նախ,

— Հըմ, հըմ, ընէ:

Տ'Սրղանեան շարժում մը չբրաւ:

Այն ատեն Բլանշէ տեսաւ որ աւելի սղգու միջոցի մը դիմել պէտք էր. հասուն խորհրդածութենէ ետք՝ ներկայ պարապայից մէջ ամենէն ճարտար գտաւ իր պարկէն վար դետիրը գլորիլ կամ մաւ ինքն իրեն դէմ մրմուտլով սա բաւը:

— Ապր: շ:

Բայց՝ Բլանշէի վար ընկնելով որչափ որ աղմուկ ելաւ, ա'Սրղանեան՝ որ իր կենաց ընթացքին մէջ աւելի ծանր աղմուկներ լսած էր, բնաւ բանի տեղ չդրաւ կարծես այս աղմուկը:

Ասկէ զատ՝ ահագին սայլակ մ'որ քարով բեռնաւորուած էր, Սէնդ-Մէտէրիկ գոնէն ելնելով իր անիններուն հանած ալմկէն Բլանշէի անկման աղմուկը խափանեց:

Սակայն Բլանշէ կարծեց թէ՝ 'ի նշան լռիկ հաւանութեան՝ ա'Սրղանեան աննշմարելի կերպով ժպտեցաւ ապուշ բաւը լսելուն:

Ասկից համարձակութիւն առնլով՝ ըսաւ.

— Միթէ կ'քնանաս, Պ. ա'Սրղանեան:

— Ո՛չ, Բլանշէ, և ոչ իսկ կ'քնանամ — պատասխանեց հրացանակիրը:

— Յուսահատութիւն կ'պատճառես ինձ — ըսաւ Բլանշէ — այդ ինչ բառն արտասանելու:

— Լաւ, ի՞նչ կայ, միթէ այդ բաւը դաղղեական բաւ չէ, Պ. Բլանշէ:

— Գաղղխարէն է, Պ. ա'Սրղանեան:

— Լաւ, ուրեմն:

— Լաւ, այդ բաւը զիս կ'արտմեցնէ:

— Բայտարէ ինձ այդ արամութիւնդ, Բլանշէ — ըսաւ ա'Սրղանեան:

— Եթէ ըսես որ և ոչ իսկ կ'քնանաս, կերպով մ'ըսած կ'լինիս որ քնանալու սփոփանքն անգամ չունիս: Կամ աւելի պարզ ըսեմ, որպէս թէ յայտնէիր. Բլանշէ, ճաթելու չափ կ'ձանձրանամ:

— Բլանշէ, դիտես որ երբէք չեմ ձանձրանար:

— Բայց 'ի այսօր և երէկուանէ:

— Բա՛:

— Պ. ա'Սրղանեան, ահա ութ օր կայ որ Գօնդէնպլօէն գարձած ես, ահա ութ օր կայ որ ո՛չ հրամաններ ունիս տալու և ոչ գունդդ մարդելու: Հրացաններու, թմբուկներու աղմկէն զուրկ ես, այո՛, ես որ հրացան գործածած եմ, այդ բանը դիտեմ:

— Բլանշէ — պատասխանեց ա'Սրղանեան — կ'հաւատեմ քեզ որ բնաւ չեմ ձանձրանար:

— Ուրեմն այդ տեղ մեռելի պէս պառկած ի՞նչ կ'ընես:

— Իմ բարեկամ Բլանշէ, Ռօշէլի պաշարման ատեն, երբ անդէի, երբ դու ալ կայիր, վերջապէս ամենքս անդ էինք, Լա Ռօշէլի պաշարման ատեն արաբացի մը կար որ երևելի էր իր օձաձև գնդակները զարնելու եղանակին համար: Խեղացի երիտասարդ մ'էր, թէև եղական դոյն մը, քու ձիթապտուղներուդ դոյնն ունէր: Լաւ ուրեմն, այս արաբացին, կերակուր ուտելէն կամ աշխատելէն ետև, այս միջոցիս պառկած կերպովս կ'պառկէր, և չդիտեմ ի՞նչ մոզական տերեւներ կ'ծխէր ծայրը սաթ ունեցող խողովակով մը, և եթէ հրամանատար մ'իր կողմէ անցնելով յանդիմանէր զինքը միշտ քնանալուն համար, արաբացին հանդարտ կ'պատասխանէր. « Լաւադոյն է նստիլ քան կանգուն մնալ, պառկիլ քան նստիլ, մեռնիլ քան թէ պառկիլ »:

— Սեանիս արաբացի մ'էր թէ իր դոյնովն և թէ իր առածներովը — ըսաւ Բլանշէ — քաջ կ'լիշեմ զանի: Մեծ գոհունակութեամբ բողբոջականներուն զլուխը կ'կտրէր:

— Ճիշտ այդպէս, և երբ արժէք ունենային զանոնք կ'զմուտէր:

— Այո՛, և երբ այսպէս զմուտելու կ'աշխատէր իր բոլոր խոտերով և մեծ մեծ տունկերով կողովադործի մը կ'նմանէր որ զամբիւղներ կ'շինէ:

- Այո՛ , Բլանշէ՛ , այո՛ , ճիշտ այդ տղան է :
- Ո՛հ , իմ՛ յիշողութիւնս ալ բաւական զօրաւոր է :
- Տարակոյս չունիմ . բայց ի՞նչ է կարծիքդ իր բանադատութեան վրայ :
- Պարոն , մէկ կողմէ կատարեալ կ'դտնեմ , միւս կողմէ անհետեթ :
- Բացատրէ , Բլանշէ՛ , բացատրէ :
- Լաւ ուրեմն , պարոն , արդարև լաւագոյն է նստած լինիլ քան թէ կանգուն , այս ճշմարիտ է , մանաւանդ երբ մարդ յոգնած է քանի մը պարագաներու մէջ . . . (և Բլանշէ շարամուտութեամբ մը ժպտեցաւ) : Լաւագոյն է պառկած լինիլ քան թէ նրստած : Բայց վերջին առաջարկութեան զալով , այսինքն թէ լաւագոյն է մեռած լինիլ քան թէ պառկած , ահա կ'այտնեմ որ զանի անհետեթ կ'դտնեմ , թէ աւելի նախագաս կ'սեպեմ անկողինը , և եթէ իմ կարծիքս չունիս , պատճառն այս է որ , ինչպէս պատիւ ունիմ քեզի ըսելու , ճաթելու շափ կ'ձանձրանաս :
- Բլանշէ՛ , միթէ կ'ձանչես Պ . Լա Ֆօնդէնը :
- Սէն-Մէտէրիկ փողոցի անկիւնը դտնող դեղադո՞րծը :
- Ո՛չ , առակախօսը :
- Ա՛հ , վարպետ աղուսը :
- Ճիշտ այն , լաւ ուրեմն , ես ալ անոր նստատակին պէս եմ :
- Ուրեմն նա նստատակ մ'ունի՞ :
- Ամէն տեսակ կենդանիներ ունի :
- Լաւ , ի՞նչ կ'ընէ իր նստատակը :
- Վ'խորհի :
- Հա՛ , հա՛ :
- Բլանշէ՛ , ես ալ Պ . Լա Ֆօնդէնի նստատակին պէս եմ , կ'խորհիմ :
- Վ'խորհիս — ըսաւ Բլանշէ մտայոյզ :
- Այո՛ , քու բնակարանդ բաւական տխուր է և զիս մտածութեան կ'տանի , Բլանշէ . յուսամ որ այս մասին համամիտ պիտի դտնուիս ինձ :
- Սակայն , պարոն , փողոցին վրայ կ'նայիս :

- Թշուառական , այս ալ ահա սփոփիչ է , հէյ :
- Այս ալ ստոյգ է , պարոն , որ եթէ ետեի կողմը բնակէիր , պիտի տաղտկանայիր . . . ո՛չ , ըսել կ'ուզեմ որ աւելի շատ պիտի խորհէիր :
- Հաւատս վկայ , չյիտեմ , Բլանշէ :
- Գէթ — ըսաւ նպարավաճառը — եթէ խորհրածութիւններդ այն տեսակէն լինէին որ Շարլ Բի դահակալութեան առաջնորդեց քեզ :
- Եւ Բլանշէ վերստին թեթև ծիծաղի մը ձայնը հանեց որ առանց նշանակութեան չէր :
- Ա՛հ , Բլանշէ՛ , բարեկամի իմ — ըսաւ տ'Արդանեան — փառասէր կ'դառնաս :
- Արդեօք ուրիշ թաղաւոր մը չկայ որ գահը նստեցնես , Պ . տ'Արդանեան , չկայ Մօնդ մ'որ տուփը դնես :
- Ո՛չ , սիրելիդ իմ Բլանշէ , բոլոր թաղաւորներն իրենց աթոռներուն վրայ են . . . կարելի է այնչափ հաստատ նստած չեն որչափ ես այս աթոռին վրայ , բայց վերջապէս նստած են :
- Եւ տ'Արդանեան հառաչ մը հանեց :
- Պ . տ'Արդանեան — ըսաւ Բլանշէ — զիս կ'վշտացնես :
- Գու շատ բարեսիրտ ես , Բլանշէ :
- Կասկած մ'ունիմ , Աստուած մեղք չսեպէ :
- Ի՞նչ կասկած :
- Պ . տ'Արդանեան , կ'նիհարնաս :
- Ո՛հ — ըսաւ տ'Արդանեան իր լանջը զարնելով՝ որ պարապ զրահի մը պէս հնչեց — անկարելի է , Բլանշէ :
- Ա՛հ , ճշմարիտը — ըսաւ Բլանշէ սրտագին — իմ բնակարանիս մէջ կ'նիհարնաս :
- Ապա՛ :
- Ապա , չարիք մը պիտի դործեմ :
- Օ՛ն , ի՞նչ կ'ըսես :
- Այո՛ :
- Ի՞նչ պիտի ընես , ըսէ նայինք :
- Այդ վիշտդ պատճառողը պիտի փնտռեմ :

- Ահա հիմակ ալ վիշտ մ'ունիմ կ'ըսես :
- Այո՛, վիշտ մ'ունիս :
- Ո՛չ, Բլանշէ, ո՛չ :
- Ես կ'կրկնեմ որ ունիս . այո՛, ցաւ մ'ունիս և կ'նիհարհաս :
- Կ'նիհարհասմ, ստոյգ ես :
- Զգալի կերպով . . . Մալակա, թէ որ շարունակ նիհարհաս, թուր մը պիտի առնում և շիտակ Պ. Հէրպլէյի կոկորդը կտրելու պիտի երթամ :
- Ի՛նչ — ըրաւ տ'Արդանեան ոստոտելով իր աթոռին վրայ — Ի՛նչ կ'ըսես ինձ, Բլանշէ, և Պ. Հէրպլէյի անունն ի՛նչ դործունի քու համեմներուդ մէջ :
- Լաւ, լաւ, եթէ կամիս սրգողէ, նախաաէ զիս՝ եթէ կամիս : Բայց, թշուառական, ես իմ ըսածս զիտեմ :
- Բլանշէի այս երկրորդ յանդիմանութեան ատեն՝ տ'Արդանեան այնպիսի զիբը մը բռնեք էր որ կարող լինի անոր ամէն մէկ սկնաբկն անդամ զիտելու, այսինքն երկու ձեռքն երկու ծնդաց վրայ կաթընաձ հատեք էր, վիզն արժանի նպարավաճառին կողմն երկնցուցած :
- Նայինք, բացատրէ՛ միտքդ — ըսաւ անոր — և ըսէ՛ ինձ թէ ինչպէս այդպիսի ծանր հայհոյանք մ'արտասանելու կարող եղար : Պ. Հէրպլէյ որ քու վաղեմի զլխաւորդ էր, քու բարեկամդ էր, եկեղեցւոյ պաշտօնեայ մը, եպիսկոպոս եղած հրացաւիկի մը, դու, Բլանշէ, անոր վրայ սուր պիտի վերցնէիր :
- Սուրս իմ հօրս վրայ անդամ կ'վերցնեմ՝ քանի քեզ այդ վիճակին մէջ կ'տեսնեմ :
- Պ. Հէրպլէյ, ազատորդի մը :
- Այդ փոյթն չէ բնաւ, եթէ ազատորդի իսկ է : Սև սև խորհուրդներ կ'ազդէ քեզ, և ես այդ զիտեմ : Եւ ո՛վ որ սև բաներ կ'խորհի, կ'նիհարհայ : Մալակա՛, չեմ ուզեր որ Պ. տ'Արդանեան իմ տունէս աւելի նիհար ելնէ . քան ինչ որ էր եկած ժամանակը :
- Ի՛նչպէս ինձ սև խորհուրդներ կ'տայ : Նայինք, վերջապէս բացատրէ, բացատրէ :
- Ահա երեք զիշեր կայ որ միաքդ խալիկներ կ'պաշարեն :
- Ի՛մ :

- Այո՛, քու, և թէ այդ խալիկը տեսած ժամանակդ կ'կըրկնես . « Արամիս, նենդամիտ Արամիս » :
- Ա՛հ, միթէ այդպէս խօսեցայ — ըսաւ տ'Արդանեան մտաւանջ :
- Խօսքս վկայ, այդպէս ըսիր :
- Լաւ, ապա՞ : Գու զիտես սա առածը, բարեկամ . « Ամէն երազ սուտ է » :
- Ո՛չ ամենևին, վասն զի՛ երեք օրէ՛ ի վեր՝ քանի անգամ որ դուրս ելար, ՚ի դարձին միշտ կ'հարցնէիր ինձ . « Տեսա՞ր Պ. Հէրպլէյը . . . » և կամ « Պ. Հէրպլէյէն ինձ ուղղեալ նամակ աւելիր » :
- Բայց կ'երևի ինձ թէ բնական է այս սիրական բարեկամիս հոգը տանիլս — ըսաւ տ'Արդանեան :
- Կ'հաւանիմ, բայց մաշելու աստիճանին չափ չէ :
- Բլանշէ, պիտի զիբնամ, իմ պատուոյս վրայ խօսք կ'տամ քեզի :
- Շատ լաւ, պարոն, կ'ընդունիմ, վասն զի զիտեմ որ՝ երբ պատուոյդ վրայ խօսք տաս, այդ խօսքդ նուիրական է . . . :
- Այլ ևս Արամիսի վրայ չպիտի երազեմ :
- Շատ լաւ :
- Այսուհետև չպիտի հարցնեմ քեզի թէ Պ. Հէրպլէյէն զիբ կայ :
- Շատ լաւ :
- Բայց բան մը պիտի բացատրես ինձ :
- Խօսէ, պարոն :
- Ես զիտող եմ . . . :
- Քաջ զիտեմ . . . :
- Եւ քիչ մ'առաջ զարմանալի հայհոյանք մ'ըրիր . . . :
- Այո՛ :
- Այդպէս հայհոյելու սովոր ես թէև . . . :
- Մալական, ըսել կ'ուզես :
- Ճիշտ այդպէս :
- Նպարավաճառ լինելէս վեր այս է իմ հայհոյանքս :

- Ճիշտ է, չամիչի անուն մ'է այդ :
- Այդ իմ զայրացման հայհոյանքս է . երբ մի անգամ Մալակա ըսեմ, այնուհետև մարդ չեմ :
- Բայց վերջապէս բերնեդ այդպիսի հայհոյանք մը չէի լսած :
- Իրաւ է, պարոն, ես ալ ուրիշէ ուսայ :
- Եւ Բլանշէ այս խօսքն ըսելու ատենը՝ աչքը թարթեց խորամանկ դէմքով մ'որ տ'Արդանեանի բոլոր ուշադրութիւնը դրաւեց :
- Հէ, հէ — ըրաւ նա :
- Բլանշէ կրկնեց :
- Հէ, հէ :
- Դէն, դէն, Պ. Բլանշէ :
- Ճշմարիտը, պարոն — ըսաւ Բլանշէ — ես քեզի պէս չեմ, ես, կեանքս երազելով չեմ անցընել :
- Անիրաւ ես :
- Ըսել կ'ուզեմ ձանձրանալով, պարոն . քիչ մը ժամանակ ունինք ապրելու, ինչո՞ւ համար անկից օդուտ չքաղենք :
- Դու եպիկուրեան փիլիսոփայ մ'ես, ինչպէս որ կ'երևի, Բլանշէ :
- Ինչո՞ւ համար չլինիմ : Մարդուս ձեռքն երբ ողջ է, կ'զրէ և շաքար ու համեմք կ'կշռէ . երբ ոտքը սնդակազմ է, կ'պարէ կամ կ'պտտի . երբ ստամոքան ակուաներ ունի, կ'լափէ ու կ'մարսէ, սիրտը բոլորովին զառամած չէ . լաւ, պարոն . . . :
- Լաւ, վերջը, Բլանշէ :
- Ահա, այդպէս . . . — ըսաւ նպարավաճառը ձեռները շփշփելով :
- Տ'Արդանեան ոտքին մէկը մուսին վրայ խաչաձև դրաւ :
- Բարեկամդ իմ Բլանշէ — ըսաւ անոր — զարմանքս շարժելով զիս անբան կ'զարձնես :
- Ինչո՞ւ համար :
- Վասն զի բոլորովին նոր գոյնով մը կ'յայտնուիս դու ինձ :
- Բլանշէ՛ յետին ծայր շփանալով իր ձեռքը շփելը շարունակեց կաշին քերթելու չափ :
- Հա՛, հա՛ — ըսաւ նա — որովհետև աւանակ չեմ, կ'կարծես թէ ապուշ պիտի լինիմ :

- Լաւ, Բլանշէ, ատոր բանադատութիւն կ'ըսեն :
- Իմ զաղափարիս լաւ հետևէ, պարոն : Ինքնիրենս ըսի — շարունակեց Բլանշէ — երկրիս վրայ երջանկութիւն չկայ, առանց հաճոյքի :
- Ո՛հ, որչափ իրաւ է այդ ըսածդ, Բլանշէ — ընդմիջեց տ'Արդանեան :
- Արդ՛ վայելենք՝ եթէ ոչ հաճոյք, հաճոյքն այնքան հասարակ բան չէ, դէթ սփոփանք :
- Եւ միթէ դու կ'սփոփիս :
- Անտարակոյս :
- Բացարե՛ ինձ քու սփոփելու կերպդ :
- Վահան մը կ'առնում ձանձրոյթին դէմ մաքաւելու համար : Իմ ժամանակս համբերութեամբ կ'բաժնեմ, և ճիշտ այն օրն որ ձանձրանալիքս կ'զգամ, կ'զուարճանամ :
- Միթէ այդչափ դիւրին է խնդիրը :
- Այո՞ :
- Եւ միթէ դու ինքնին գտար այդ եղանակը :
- Այո՛, առանձին :
- Հրաշալի է :
- Այնպէս չէ՞ :
- Անշուշտ, և իրաւ որ փիլիսոփայութեանդ նմանը չկայ երկրիս երեսը :
- Լաւ ուրեմն, իմ օրինակիս հետևէ :
- Հրապուրիչ բան է :
- Դու ալ ինձի պէս ըրէ՛ :
- Իմ ուզածս ալ այդ է, բայց ամէն մարդիկ նոյն բնութիւնը չունին, և կարելի է որ եթէ պէտք լինէր ինձ քեզի պէս զուարճանալու, անհնարինս պիտի տաղտկանայի . . . :
- Վա՛շ, նախ փորձէ՛ :
- Նայինք, ինչպէս կ'ընես :
- Միթէ դիտած ես որ բացակայ կ'գտնուիմ :
- Այո՞ :
- Յատուկ կերպով մը :

- Շրջանաւոր կերպով :
- Իրաւ որ այդպէս է :
- Գիտեցիր ուրեմն :
- Սիրելի Բլանշէ , կրնաս երեւակայել՝ որ երբ մարդիկ գրեթէ ամէն օր զիրար կ'տեսնեն , և յանկարծ մին բացակայ կ'ղրանուի , բացակային կարօտ կ'մնայ միւսը : Միթէ դու ալ զիս չե՞ս կարօտանար երբ գործով գուրսերը կ'չըջիմ :
- Անհունս կ'կարօտանամ , այսինքն առանց հոգոյ մարմին մ'եմ :
- Այդ մասին համամիտ ենք , շարունակենք :
- Ո՞ր ժամանակ կ'բացակայիմ :
- Ամէն ամսուն 15ին և 30ին :
- Եւ գուրս որչափ ատեն կ'մնամ :
- Երբեմն երկու , երբեմն երեք , երբեմն չորս օր :
- Ի՞նչ կարծեցիր որ կ'ընեմ գուրսը :
- Առնելեք կ'բուսցնես :
- Եւ ՚ի դարձին ի՞նչպէս դտած ես դէմքս . . . :
- Շատ դոհունակ :
- Ա՛տեսնես , դու ինքնին կ'ըսես , միշտ դոհունակ : Եւ այս դոհունակութիւնն ի՞նչ բանի տուիր . . . :
- Ա՛կարծէի թէ առուտուրդ լաւ վիճակի մէջ է , կ'մտածէի որ ծախու առած բրինձդ , չոր սալորներդ , խամ շաքարդ , ծեծուած տանձերդ և շարաբդ լաւ դնով կ'վաճառես : Բլանշէ , դու միշտ բնութեամբ նկարագրել բաները սիրող էիր , ուստի չզարմացայ բնաւ երբ տեսայ որ նպարավաճառի արհեստն ընտրեց ես , որ ամենէն բազմազան և բնութեան հաճելի արուեստներէն մէկն է , քանի որ այս առուտուրին մէջ գտնուողն ամէն բնական և հօտաւէտ բաներ կ'գործածէ :
- Պարոն , շատ լաւ ըսիր , բայց քանի կ'սխալիս :
- Ի՞նչպէս , կ'սխալիմ :
- Այո՛ , երբ կ'կարծես թէ ամէն տասն հինգ օրն անդամ մ'ապրանք դնելու կամ ստակ ժողվելու կ'երթամ : Հօ՛ , հօ՛ , պարոն , ի՞նչպէս այդպիսի բան մը մտքէդ անցուցիր . հօ՛ , հօ՛ , հօ՛ :
- Եւ Բլանշէ սկսաւ ծիծաղել այնպէս որ ա՛րզրանեանի իմացողութեան վրայ կասկածներ կ'տար :

- Ա՛խտտուլանիմ — ըսաւ հրացանակիրը — որ խելքիդ չափ բարձր չէ իմն :
- Պարոն , ստոյգ է :
- Ի՞նչպէս , ստոյգ է :
- Պէտք է որ ստոյգ լինի , քանի որ դու ես ըսողը . բայց քաջ գիտէ որ ասով իմ կարծիքս չեմ փոխեր քու խելքիդ վրայ :
- Ա՛հ , քանի մեծ բարեբաղդութիւն :
- Ո՛չ , դու հանձարի տէր մարդ մ'ես , դո՛ւ . և երբ գործը պատերազմի , ուղմաղիտութեան , յանկարծական յարձակման վըրայ կ'դառնայ , իրաւ որ՝ թաղաւորները քու քովդ ոչ ինչ են . բայց հողոյ հանդստութեան մասին , մարմնոյ խնամոց համար , եթէ կարելի է ըսել , կենաց շաքարեղէնի համար , ս՛հ , պարոն , ինձ հանձարեղ մարդոյ խօսքը մի՛ ըներ , իրենք իրենց յատուկ դահիճներն են :
- Լաւ , Բլանշէ — ըսաւ տ'Արդանեան հետաքրքրութենէ սրբօտաթուես — իրաւ որ յետին ծայր ուշադրութիւնս կ'ըրդուես :
- Արդէն առաջուան պէս չես տաղտկանար կարծեմ , այնպէս չէ :
- Ես չէի տաղտկանար , սակայն ինձ խօսելէդ ՚ի վեր՝ աւելի կ'զուարճանամ :
- Օ՛ն անդր , ըն՛ սկզբնաւորութիւն , քեզ պիտի բժշկեմ , հաւատի եղիր :
- Իմ ուղածս ալ այդ է :
- Ա՛ղուզես որ փորձ մ'ընեմ :
- Ա՛նմիջապէս :
- Լաւ , այս տեղ ձիեր ունիս :
- Այո՛ , տասն , քսան , երսուն հատ :
- Այդչափ ձիու պէտք չկայ . երկու հատ բաւական է :
- Քու հրամանիդ պատրաստ են , Բլանշէ :
- Լաւ , ես քեզ պիտի տանիմ :
- Ե՛րբ :
- Վաղը :
- Ո՛ր :

- Ա՛հ, չափէն աւելին կ'հարցնես :
- Սակայն պէտք է խոստովանիս որ ո՛ր երթալիքս իմանալ կարեոր է :
- Գեղը կ'սիրես :
- Ո՛չ շատ, Բլանշէ :
- Ուրեմն քաղաքը կ'սիրես :
- Ըստ պարագային :
- Լաւ ուրեմն, քեզ պիտի տանիմ՝ այնպիսի վայր մ'որ կէս քաղաք կէս գեղ լինի :
- Շատ լաւ :
- Այնպիսի տեղ մ'որ պիտի զբօսնուս, հաւատի եմ այս մասին :
- Սքանչելի է :
- Եւ հրաշալի, այն այնպիսի տեղ մ'է ուսկից կ'վերագառու նաս ձանձրանալուդ համար :
- Ե՛ս :
- Մահու չափ :
- Ուրեմն երթալիք տեղդ ֆօնդէնպլօ է :
- Ճիշտ ֆօնդէնպլօ :
- Ի՞նչ, ֆօնդէնպլօ՞ պիտի երթաս :
- Այո՛, պիտի երթամ անդ :
- Եւ ի՞նչ երթաս պիտի ընես 'ի ֆօնդէնպլօ, Աստուած իմ : Բլանշէ տ'Արդանեանի պատասխանեց նենդութեամբ լին քթիթով մը :
- Այն կողմերը հող մը պիտի ունենաս, անդգամ :
- Ո՛հ, չնչին տեղ մը, հիւղ մը :
- Քեզ բռնեցի :
- Բայց, պատուոյս վրայ կ'ըսեմ, շատ սիրուն՝ վայր մ'է :
- Բլանշէի զիւղը պիտի երթամ — զոչեց տ'Արդանեան :
- Երբոր կամենաս :
- Միթէ վաղուան համար չըսի՞նք :
- Վասի՛ն, թող այդպէս լինի, ասկէ զատ՝ վաղն ամսոյս 14ն է, այսինքն առջի օրն է այն օրուան ուր կ'վախնամ ձանձրանալու. այսպէս ուրեմն, որոշուած է զործը :

- Այո՛, որոշուած :
- Ձիերէդ մին ինձի փոխ կ'տան :
- Լաւադոյնը :
- Ո՛չ, ամենէն հանդարտը նախադաս կ'սեպեմ. ես երբէք վարժ ձիաւոր մը չեմ եղած, գիտես արդէն, և նպարավաճառի խանութիս պէս բոլորովին զոսոտեցայ, և ասկէ զատ . . . :
- Եւ ասկէ զատ ի՞նչ :
- Ապա — յարեց Բլանշէ ուրիշ քթիթով մը — և ապա չեմ ուզեր յոգնիլ :
- Եւ ինչո՞ւ համար — համարձակեցաւ հարցնելու տ'Արդանեան :
- Վասն զի այնուհետեւ չպիտի կրնամ զբօսնուլ — պատասխանեց Բլանշէ :
- Եւ այս ըսելով՝ իր սիմինդրի պարկին վրայէն ելաւ ձգտելով և իր բոլոր ոսկորներն իրարու ետեւ՝ տեսակ մը ներգաշնակութեամբ ճայթեցնելով :
- Բլանշէ, Բլանշէ — զոչեց տ'Արդանեան — կ'յայտարարեմ որ երկրիս վրայ քեզի նմանող թուլամորթ մարդ մը չկայ : Ա՛հ, Բլանշէ, կ'նայիմ որ տակաւին իրարու մօտ տակաւ մ'աղ չկերանք որ զիրար ձանչենք :
- Եւ ինչո՞ւ համար, պարոն :
- Վասն զի տակաւին քաջ չեմ ձանչեր զքեզ — ըսաւ տ'Արդանեան — և արդարեւ, հուսի ուրեմն կ'ստիպուիմ հաւտալու ինչ որ պահ մը մտածեր էի, այն օրն որ 'ի Պուլօնյը, Պ. Վարդի սպասաւոր՝ Լիւպէնը զրեթէ խեղդեցիր, Բլանշէ, իրաւ որ հնարագէտ մարդ մ'ես :
- Բլանշէ սկսաւ մեծամտութեամբ լին ծիծաղով մը խնդալ, հրացանակրին բարի դիշեր ըսաւ, և կրպակին ետեւի կողմն իջաւ, որ իրեն ննջարանի տեղ կ'ծառայէր :
- Տ'Արդանեան աթուիս վրայ իր առջի դիրքն առաւ, և իր ճակատն որու պահ մը կնձիւրը պարզուեր էր, առաջուանէ աւելի խոհուն դարձաւ :
- Արդէն Բլանշէի յիմարութիւններն ու երազները մոռցեր էր : — Այո՛ — ըսաւ նա իւրովի, իր խորհրդածութեանց թերն առ-

նլով՝ որ այս զուարճալի առանձնախօսութենէ կարեր էր, և որուն մասնակից ըրինք քիչ մ'առաջ հասարակութիւնը — այո՛, ամէն բան անդ է :

« Ա. Իմանալ թէ Պէզմօ ինչո՞ւ համար Արամիսը տեսնել կ'ուզէր :

« Բ. Իմանալ թէ ինչո՞ւ համար Արամիս իր վրայ տեղեկութիւն չտար :

« Գ. Իմանալ թէ ո՞ր է Բորթոս :

« Այս երեք կէտերու ներքե կ'հանգչի դաղտնիքը :

« Արդ — շարունակեց տ'Արդանեան — քանի որ մեր բարեկամները մեզ մոռցած են, մեր խեղճ խելքին դիմենք : Մարդ կրցածը կրնայ ընել, անօրէն, կամ Մալակա՛, ինչպէս որ Բլանշէ կ'ըսէ :

Թ

Պ. ՊԷԶՄՕԻ ՆԱՄԱԿԸ

Տ'Արդանեան՝ իր յատակադժին հաւատարիմ՝ հետեւեալ օրն իսկ Պ. Պէզմօի այցի գնաց :

Նոյն օրն 'ի Պասգիլլ մաքրութեան օր էր. թնդանօթները մաքրեր փայլեր էին, սանդուղները քերթեր, փակակալներն իրենց բանալիներն իրենք մաքրելու դործով զըսողած կ'երեւէին :

Իսկ պահականոցի ղնւորները, դաւիթները կ'ըջէին՝ սա պատճառանօք որ բաւական մաքուր էին :

Պէզմօ հրամանատարը մեծ քաղաքավարութեամբ ընդունեց տ'Արդանեանը. բայց անոր հետ այնպէս դաղտնապահութեամբ վարուեցաւ որ տ'Արդանեան իր բոլոր նրբամտութեամբը չկրցաւ բերնէն բաւ մը քաղել :

Որչափ որ խոհեմութեամբ կ'վարուէր հրամանատարը, նոյնչափ տ'Արդանեանի անվստահութիւնն ու կասկածը կ'աւելնար :

Այս վերջինը կարծեց նաև որ հրամանատարը նոր յանձնարարութեան մը համեմատ կ'վարուէր :

Պէզմօ տ'Արդանեանի հետ 'ի Բալէ-Բուայալ չէր վարուած պաղարիւն և անթափանցիլի մարդու մը պէս ինչպէս որ տ'Արդանեան կ'տեսնէր զՊէզմօ 'ի Պասգիլլ :

Երբոր տ'Արդանեան զանի խօսել տալ ուղեց զբամի ստիպողական դործոց վրայ որ Պէզմօն զԱրամիսը փնտուելու ստիպեր էր, և նոյն իրկուն այնքան զիրահաղորդ կ'ընէր զանի, Պէզմօ պատճառելով թէ բանտին մէջ հրամաններ ունի տալու՝ տ'Արդանեանը թողուց այնքան երկար ատեն առանձին որ մեր հրացանաւիրը՝ սոոյգ լինելով որ ուրիշ խօսք մը չպիտի կարենայ հանել Պէզմօի բերնէն՝ Պասգիլլէն հեռացաւ գնաց և հրամանատարն ալ իր տեսչութենէ վերստին չզարձաւ :

Բայց տ'Արդանեան կասկած մ'ունէր և երբ մի անգամ կասկածով զրգուէր, տ'Արդանեան այլ ևս չէր քննարար :

Տ'Արդանեան մարդոց համար էր ինչ որ է կատուն չորքոտանեաց համար. անհանդստութեան և միանգամայն անհամբերութեան նշանակը :

Ինչպէս անհանդարտ կատու մը մի և նոյն տեղը չմնար, նոյնպէս չմնար մետաքսեայ փամփուշն որ հովին թեթևադոյն շնչէն կ'երերի : Լրտեսող կատու մ'իր դիտողութեան վայրին առ ջև մեռած է, ո՛չ անօթութիւնն և ո՛չ ծարաւը չեն կրնար զինքն իր խորհրդածութենէ դարձնել :

Տ'Արդանեան որ անհամբերութեամբ կ'մրկէր, յանկարծ այս զղացումը թոթուեց իբրև ամենամանր բեռ մը : Ըստ իւրովի որ իրմէ ինչ զաղտնիք որ կ'պահէին ճիշտ այն զաղտնիքն էր զոր կարևոր էր իրեն համար թափանցել :

Հետեւապէս՝ մտածեց որ Պէզմօ անշուշտ Արամիսին ձայն պիտի տար, եթէ Արամիս անոր որ և է յանձնարարութիւն տուած էր : Եւ այս բանս իրօք պատահեցաւ :

Հազիւ թէ Պէզմօ նիւթապէս ժամանակ ունեցաւ բանտէն վերադառնալու՝ որ տ'Արդանեան Բըզի-Միւսկ փողոցին մօտ դարանամուտ կեցաւ՝ այնպէս որ կարենայ Պասգիլլէն ելնողները տեսնել :

Ժամ մը Հէրս-ֆ'Օր սպասելէն ետև, այն քիւին ներքև ուր հօվանի կար, տ'Արդանեան պահակ մը տեսաւ որ դուրս կ'ընէր :

Արդ՝ ասկէ աւելի լաւ նշան մը չէր կրնար փափաքել : Ամէն պահակ կամ փակակալ իր ելուստի օրերն ունի և նոյն իսկ ժամեր ՚ի Պասդիյլ , քանի որ ամենքը պարտաւորած են ո՛չ կին ունենալ և ոչ օթևան դղելիին մէջ . ուստի կրնան դուրս ելնել առանց հետաքրքրութիւն շարժելու :

Բայց զօրանոցի զինուոր մ'երբ պահակութեան պաշտօն կ'վարէ՝ ինչպէս յայտնի է , քսան չորս ժամ փակուած կ'մնայ , և այս բանս տ'Արդանեան ամենէն լաւ դիտէր : Ուրեմն այս զինուորը մասնաւոր և ստիպողական հրամանի մը վրայ դուրս ելած պիտի լինէր :

Ինչպէս ըսինք , զինուորը Պասդիյլէն ելաւ , և ծանր ծանր կը քալէր իբրև երջանիկ մարդ մ'որ փոխանակ ձանձրալի պահականոցի մ'առջև պահպանութիւն ընելու , կամ ոչ նուազ տաղտկալի ամրոցի մը վրայ , յանկարծ ազատութեան հետ շրջադարձութեան շնորհը կ'ընդունի , մանաւանդ երբ այս երկու զուարճութիւններն իբրև ծառայութիւն կ'նկատուին :

Սէնդ-Անդուանի արուարձանին կողմը դիմեց , օդը ծծելով և արևուն տաքնալով ու կանանց նայելով :

Տ'Արդանեան հեռուէն անոր ետեւէն դնաց : Տակաւին այս մասին իր դաղափարները հաստատած չէր :

— Պէտք է որ ամէն բանէ առաջ — մտածեց նա — այս թշուառականին գէմքը տեսնեմ : Մարդ մը տեսնել , զանի դատել ըսել է :

Տ'Արդանեան աւելի շուտ քալել սկսաւ , և զինուորէն անցաւ , և այս ալ դժուարին բան մը չէր :

Ոչ միայն անոր գէմքը տեսաւ , որ բաւական ուշիմ էր և աներկիւղ , այլ և տեսաւ անոր քիթը , որ քիչ մը կարմիր էր :

— Այս թշուառականն օղին կ'սիրէ — ըսաւ նա իւրովի :

Այն միջոցին որ կարմիր քիթը կ'տեսնէր , կ'տեսնէր նաև զինուորին գօտիին մէջ ճերմակ թուղթ մը :

— Լաւ , նամակ մը կ'տանի — յարեց տ'Արդանեան :

Գժուարութիւնն էր միայն նամակը ստանալ : Արդ՝ զինուոր մը շատ ուրախ կ'լինի Պ . Պէզմօի կողմէ սուրհանդակ ընտրուելովը . իր պատգամաւորութիւնը չճախեր :

Մինչդեռ տ'Արդանեան իր կուռփները կ'կրծէր , զինուորը Սէնդ-Անդուանի արուարձանին մէջ կ'յառաջանար :

— Անտարակոյտ Սէն-Մանտէ կ'երթայ այս մարդը — ըսաւ նա իւրովի — և չպիտի իմանամ թէ ի՞նչ կայ այն նամակին մէջ : Տ'Արդանեան ինչ ընելը չգիտեր :

— Եթէ համազրկեստս ունենայի — ըսաւ իւրովի տ'Արդանեան — սա թշուառականն իր նամակին հետ բռնել պիտի տայի : Իմ առջևս ելնող առաջին պահականոցի մարդիկ ինձ օգնութեան կը հասնէին անշուշտ : Բայց , թշուառս , ի՞նչ հարկ կայ այս սեսակ դործի մը համար անուես տալ : Արբեցնեմ , բայց այն ատեն պիտի կասկածի երթայ և զիս պիտի զինովցնէ . . . : Անօրէն , անմիտ մարդ մ'եմ , և իմ բանս բուսաւ : Յարձակիմ այս թշուառին վրայ , սուտերամարտիմ , իր նամակին համար զինքը սպաննեմ : Լաւ , եթէ թագուհւոյ մը նամակը լինէր լորտի մ'ուղղեալ , կամ կարտինալի մը նամակն առ թաղուհի մը , դարձեալ ինչ և է : Բայց , Աստուած իմ , ի՞նչ անշահ դաւեր են այս Պ . Արամիսի , Ֆուքէի և Գօլպէրի դաւերը : Մարդու կեանքը զնել այս բանին համար , ո՛հ , իրաւ որ տասն սկուտ անգամ չեմ տար :

Մինչդեռ այսպէս կ'իմաստասիրէր իր ըզընդն ուտելով պէխերուն հետ , աղեղնաւորներու փոքրիկ գունդ մը տեսաւ և ոստիկան մը :

Այս մարդիկ ձերբակալ ընելով կ'տանէին վայելուչ դէմքով մարդ մ'որ բոլոր ուժովը կ'տարուբերէր :

Աղեղնաւորներն անոր հագուստը պատուեր էին և զանի կ'քաշքէին : Վիճարէր որ զինքը յարկանօք տանին , ինքզինքն ազատորդի և զինուոր անուանելով :

Մեր զինուորը տեսաւ փողոցին մէջ և պուայց .

— Զինուոր , օգնութեան հասիւր ինձ :

Զինուորը նոյն քայլով զինքը կանչողին կողմը քալեց , և ամբողին անոր հետևեցաւ :

Այն ատեն տ'Արդանեանի միտքը բան մ'եկաւ :

Այս առաջինն էր . պիտի տեսնենք որ զէշ միտք մը չէր :

Երբոր ազատորդին կ'պատմէր զինուորին որ տան մը մէջ իբրև

զող մը բռնուեր էր, մինչդեռ իրօք սիրող մ'էր, զինւորն անոր ցառակից դանտելով միխթարութիւն և խորհուրդ կ'տար այնպիսի ծանրութեամբ մ'որ դաղղիացի զինւորն իր ինքնասիրութեան և կարգապահութեան մէջ կ'դտնէ : Տ'Արդանեան զինւորին ետեւ սահեցաւ որ ամբոխէն կ'սեղմուէր, և շուտ մը յօտիէն թուղթը կամացուկ մը քաշեց :

Որովհետեւ նոյն պահուն պատճառուն ազատորդին այս զինուորը կ'քաշքշէր, և ոստիկանն ազատորդին կ'քաշքշէր, տ'Արդանեան իր կողպուտն առանց որ և է անպատեհութեան կատարեց :

Տան մը մոյթէն տասն քայլ հեռու դնայ և հասցէն կարգաց .

« Ա. Պ. Վալլան, 'ի տուն Պ. Ֆուքէի, 'ի Սէն-Մանտէ » :

— Լաւ — ըսաւ նա :

Եւ նամակին կնիքը բացաւ առանց պատուելու, ապա չորս ծալք ունեցող թուղթը քաշեց, որ միայն սա բառերը կ'պարունակէր .

« Սիրելի Պ. Վալլան, շնորհ ըրէք Պ. Հէրպլէյի ըսել որ Պասղիլլ եկաւ և հարց ու փորձ ըրաւ :

« Ձեր անձնուէրը ,

« ՏԸ ՊԵՋՄՕ »

— Լաւ ուրեմն, քաջ է — զոչեց տ'Արդանեան — ահա այս լիովին պայծառ խնդիր մ'է . Բորթոս անոր մէջն է :

Իր իմանալեքին վրայ ստոյգ լինելով ,

— Թշուառական — մտածեց հրացանակիրը — աւասիկ ողորմելի զինուոր մ'որուն նենդամիս Պէզմօ իմ խաբէութեան համար մեծ վնաս պիտի հասցնէ . . . : Եթէ սուանց նամակի վերադառնայ . . . ինչ պիտի ընեն անոր : Իրաւ որ այս նամակէն պէտք չունիմ . երբ միանգամ հակիթը կ'կլլենք, ինչի կ'ծառայեն կեղեները :

Տ'Արդանեան տեսաւ որ ոստիկանն ու աղեղնաւորները զինուորը համոզեր էին և իրենց կալանաւորը կ'տանէին շարունակ :

Իսկ կալանաւորն ամբոխէն շրջապատեալ էր և իր ոլբը կ'շարունակէր :

Տ'Արդանեան ամենուն մէջ տեսնելու և նամակը գետինը ձգեց, և ոչ ոք զինքը տեսաւ . յետո՛ւ ընդ փոյթ հեռացաւ : Զինւորն

իր ճամբան ընկաւ դէպ 'ի Սէն-Մանտէ, շատ մտածելով այն ազատորդոյն վրայ որ իր պաշտպանութիւնը խնդրեր էր :

Յանկարծ իր նամակին վրայ մտածեց, և յօտին նայելով տեսաւ որ նամակը զողքեր են : Իր արհաւիրք արձակած ձայնը տ'Արդանեանի հաճոյք պատճառեց :

Այս խեղճ զինւորն իր չորս դին նետեց աչքն անձկութեամբ, և 'ի վերջէ քսան քայլ հեռու՝ իր ետեւ տեսաւ երանելի պահարանը : Անոր վրայ ընկաւ՝ ինչպէս բաղէն կ'սրանայ իր որսին վրայ :

Պահարանը փոքր ինչ փոշոտեր էր իրաւ և ճմրդուեր, բայց վերջապէս նամակը գտնուեր էր :

Տ'Արդանեան դիտեց որ նամակին խորտակուած կնիքը զինւորին շատ հոգ կ'պատճառէր, բայց բարեսիրտ մարդը հուսկ ուրեմն հնհնուքը փարատեց և դիրը յօտիին մէջ դրաւ :

— Գնահ — ըսաւ տ'Արդանեան — այսուհետեւ ժամանակ ունիմ, իմ առջեւս դնահ : Կերեւի թէ Արամիս Բարիզ չէ, քանի որ Պէզմօ Բորթոսին կ'դրէ : Այս սիրական Բորթոսը, ինչ խնդութիւն է զանի տեսնելը . . . և անոր հետ խօսակցիլը — ըսաւ Կասթօնը :

Եւ իր քայլը զինուորին քայլին վրայ կանոնաւորելով միտքը դրաւ անորմէ քառորդ մ'ետք՝ Պ. Ֆուքէի տունը հասնիլ :

Ժ

ԸՆԹԵՐՅՈՂԸ ՀԱՃՈՒԹԵԱՄԲ ՊԻՏԻ ՏԵՄՆԷ ՈՐ ԲՈՐԹՈՍ ԻՐ ՈՅԹԸ ՄԻՇՏ Կ'ՊԱՀԷ

Տ'Արդանեան՝ իր սովորութեան համեմատ՝ հաշուեր էր որ մէն մի ժամ վաթսուցն վայրկեան և մէն մի վայրկեան վաթսուն մանրերկրորդ կ'արժէ :

Այս հաշուին շնորհիւ՝ որ վայրկենի և մանրերկրորդի ճշգրիտ

հաշիւ մ'էր, զանձուց պաշտօնէին զրան առջև հասաւ այն միջոցին որ զինուորը դուրս կ'ելնէր, դօտին պարապ:

Տ'Արդանեան զրան առջև ներկայացաւ, բարապան մ'որուն զդեստին բոլոր կարուածները բանուած էին՝ դուռը կէս բայ պահեց:

Տ'Արդանեան կ'փափարէր ներս մտնել առանց անուշը տալու, բայց ճար չկար: Աւստի անուշը տուաւ:

Այս զիջումը՝ որ ամէն գծուարութիւն յարգարել պէտք էր, ինչպէս որ դէթ տ'Արդանեան կ'խորհէր, անօրուտ եղաւ, վասն զի բարապանը վարանեալ մնաց. սակայն երբ տ'Արդանեան կրկնեց իր ախաղօսը՝ այս է թաղաւորին պահակաց հրամանատար, բարապանը՝ առանց բոլորովին ճամբայ բանալու՝ աւելի ևս չխափանեց զայն:

Տ'Արդանեան հասկըցաւ որ բարապանին մեծասաստ հրաման մը տրուած է այս մասին:

Աւստի որոշեց սուտ խօսիլ, և այս ալ զիւրին էր ընել, քանի որ սուտին մէջ պետութեան փրկութիւնը կ'տեսնէր, կամ պարզապէս իր անձնական շահը:

Աւստի յարեց իր արդէն ըրած յայտարարութեանց՝ թէ Պ. Վալլօնին այն ինչ նամակ բերող զինուորն իր պատգամաբերն էր, և թէ այն նամակն իր գալուստն իմաց տալու համար միայն զրուած էր:

Հեռեապէս ոչ ոք տ'Արդանեանի մտից քարտան եղաւ, և տ'Արդանեան ներս մտաւ:

Սպասաւոր մ'անոր ընկերանալ ուզեց, բայց տ'Արդանեան պատասխանեց որ այս ծանրութիւնն իրեն համար առնուլ անօրուտ էր, քանի որ կատարելապէս գիտէր թէ Պ. Վալլօն ո՛ր կը դանուէր:

Այսպէս լիուրի տեղեկութիւն ունեցող մարդու մ'ըսելիք չէր մնար:

Աւստի թոյլ տուին որ տ'Արդանեան մինակն երթայ:

Հրացանակիրն աչքէ անցուց ամէն բան, զրանդ, պարտէզ, սրահ: Քառօրդ մը քալեց այս անդր քան արքայական ասպարանը,

որ որչափ հրաշալիք նոյնչափ կարասիք, որչափ սպասաւորներ նոյնչափ սխներ և գուներ կ'պարունակէր:

— Արդարև — ըսաւ նա իւրովի — այս տան սահմաններն երկրիս սահմանները պիտի լինին: Արդեօք Բորթոսին խելքին փչեց Բիէրֆօն դառնալու Պ. Ֆուքէի տունէն դուրս չելնելով:

Ի վերջէ գղեկին մէկ մնաւոր կողմը հասաւ՝ որ հատած քարէ պատով շրջապատեալ էր, որու վրայ շատ մը ծաղկաւետ տունիկեր կ'մնալէին, որոց փայլուն ծաղիկները պտուղներու պէս խոշոր էին և ամուր:

Շրջապատին վրայ տեղ տեղ արձաններ կ'բարձրանային վահերոտ և խորհրդաւոր դիրքով: Ասոնք Աեսաեան կուսանք էին մեծածալ սյարեղօտի ներքև ծածկուած, արագաշարժ հսկողներ իրենց մարմարեայ քօղերուն մէջ պահուած և զաղտնուողի ակնարկով սլալատին վրայ նայող:

Հերմէս մը, մատը բերնին վրայ, հոլաթև Խրիս մը, մեկոններով ուղղեալ կ'տիրէին ծառերուն ետեէն տեսնուող սլարտէ զներուն և շէնքերուն վրայ. բոլոր այս արձանները սպիտակ կիսադէմով կ'երևէին բարձր նոճիներու վրայ, որոնք իրենց սև կատարները գէպ երկին կ'արձակէին:

Այս նոճիներուն բոլորաթիւրը դարաւոր վարդենիներ պատատած էին, որ իրենց ծաղկալից օղերն երկճղի ստաբէն կ'անցնէին և ստորին ճիւղերուն և անդրիններուն վրայ հոտաւետ ծաղկանց անձրև կ'տեղային:

Այս հմայական բաները մարդկային մտքի գերազոյն ճղանց արդիւնք երևցան հրացանակրին: Բանահիւսելու մտքի արամազրութեան մէջ կ'գտնուէր: Քանի մտածէր որ Բորթոս այսպիսի Եղեմի մը մէջ կ'բնակէր, Բորթոսի վրայ բարձրազոյն գաղափար մը կ'ստանար, այնքան իրաւ է որ ամենէն բարձր գլուխներն անդամ շրջակայ իրաց ներդործութենէ ազատ չեն:

Տ'Արդանեան դուռը դտաւ. զրան վրայ տեսակ մը զսպանակ տեսաւ, զայն դարձուց: Գուռը բացուեցաւ:

Տ'Արդանեան ներս մտաւ, դուռը վերստին դոյցեց և դմբեթաւոր տաղաւար մը մտաւ, ուր ուրիշ ձայն չէր լսուեր բայց միայն ջրվէժներու և թուչնոց երգերու:

Տաղաւարին դուռը՝ սպասաւոր մը տեսաւ :

— Այս տեղ կ'ընակի Պ. Վալլօն , այնպէս չէ՞ — ըսաւ տ'Արդանեան առանց վարանելու :

— Այո՛ , պարոն — պատասխանեց սպասաւորը :

— Իմաց սուր անոր որ տ'Արդանեան ասպետը , Նորին Վեհափառութեան հրացանակրաց հրամանատարը , իրեն կ'սպասէ :

Տ'Արդանեանը սրահակ մը մտցուցին :

Տ'Արդանեան ընդ երկար չսպասեց . խիստ ծանօթ քայլափոխ մը մօտակայ սրահին յատակը դղողեց , դուռ մը բացուեցաւ կամ լաւ ևս մղուեցաւ և Բորթոս եկաւ իր բարեկամին գիրկն ընկաւ այնպէս շփոթութեամբ որ իրեն կ'վայլէր :

— Գո՛ւ , այս տեղ — գոչեց նա :

— Հասցա՛ դո՛ւ — պատասխանեց տ'Արդանեան : — Ա՛հ , կեղծամիտ :

— Այո՛ — ըսաւ Բորթոս շփոթ ժպիտով մը ժպտելով — այո՛ , զիս Պ. Ֆուքէի տունը կ'գտնես , և այս բանս գոյզն ինչ զարմանքդ կ'սրատճառէ , այնպէս չէ՞ :

— Ո՛չ , բնաւ , ինչո՞ւ համար Պ. Ֆուքէի բարեկամներէն մին չպիտի լինէիր . Պ. Ֆուքէ շատ բարեկամներ ունի , մանաւանդ խելքի տէր մարդոց մէջ :

Բորթոս այս գովեստն իրեն վրայ չառնլու համեստութիւնն ունեցաւ :

— Այս ևս կայ — յարեց նա — որ զիս 'ի Պէլ-Իսլ տեսար :

— Այս ալ նոր պատճառ մ'է որով կ'յորդորուիմ կարծելու որ Պ. Ֆուքէի բարեկամներէն մին ես :

— Ստոյգ է որ զանի կ'ձանչեմ — ըսաւ Բորթոս շփոթութեամբ մը :

— Ա՛հ , բարեկամ — ըսաւ տ'Արդանեան — ո՛րչափ մեղապարտ ես իմ առջևս :

— Ինչո՞ւ համար — գոչեց Բորթոս :

— Ի՞նչպէս , Պէլ-Իսլի պէս սքանչելի ամրոցներ կ'շինեն և դու ինձ չե՛ս խմայներ :

Բորթոս կարմրեցաւ :

— Այս բաւական չէ — շարունակեց տ'Արդանեան — զիս վարը կ'տեսնես , գիտես որ թաղաւորին քովն եմ , և չե՛ս գուշակեր որ թաղաւորը յետին ծայր փափաքելով ձանչել այն արժանիքի տէր մարդն որու ձեռք շինուած են այն ամրութիւններն որոց վերայ այնչափ փառաւոր նկարագիրներ կ'ընեն անոր , չե՛ս գուշակեր որ թաղաւորը զրկեց զիս որ գտնեմ այն մարդը :

— Ինչպէ՛ս , թաղաւորը զրկեց քեզ որ խնանաս . . . :

— Տէ՛ր վկայ , թո՛ղ , չխօսինք ալ այս բանիս վրայ :

— Կայծակներ — ըսաւ Բորթոս — ընդ հակառակն , խօսինք այդ խնդրոյն վրայ . թաղաւորը զիտէ՛ր որ Պէլ-Իսլը կ'ամրացնեն :

— Ի հարկէ , միթէ թաղաւորն ամէն բան չ'գիտեր :

— Բայց զիտէ՛ր թէ ամրացնողն ո՛վ էր :

— Ո՛չ , չգիտեր , միայն իրեն տրուած տեղեկութեանց վրայ կ'կասկածէր որ պատերազմական անուանի մարդ մը պիտի լինէր :

— Կրո՞ղ — ըսաւ Բորթոս — եթէ գիտնայի այդ բանը :

— Վանէն չպիտի խոյս տայիր , այնպէս չէ՞ :

— Ո՛չ , ի՞նչ ըսիր երբ զիս նորէն գտար :

— Սիրելիւ իմ , խորհեցայ :

— Ա՛հ , այո՛ , դու միշտ կ'խորհիս , գո՛ւ . . . : Եւ խորհելովդ ի՞նչ գտար :

— Բոլոր ճշմարտութիւնը գուշակեցի :

— Ա՛հ , գուշակեցիր մի :

— Այո՛ :

— Ի՞նչ գուշակեցիր . նայինք — ըսաւ Բորթոս թեաթոռի մը մէջ լաւ ևս տեղաւորուելով և սփինգոս կերպարան մը դասելով :

— Նախ գուշակեցի որ Պէլ-Իսլը կ'ամրացնես :

— Է՛հ , այդ դժուարին բան մը չէր գուշակելը . զիս գործի վրայ տեսար :

— Բայց սպասէ՛ . ուրիշ բան մ'ալ գուշակեցի . այսինքն Պէլ-Իսլը կ'ամրացնէիր Պ. Ֆուքէի հրամանաւ :

— Իրաւ է :

— Այս չէ բոլոր ըսելիքս : Երբոր գուշակելու խանդս բռնէ , կէս ճամբան չեմ մնար :

- Սիրական ա'Արդանեանս :
- Գուշակեցի որ Պ. Գուքէ այս ամբութիւնները բոլորովին զաղանի պահել կ'ուզէր :
- Այդ էր իր գիտաւորութիւնը , արդարեւ՝ ինչպէս որ կարծեմ — ըսաւ Բորթոս :
- Այո՛ , բայց զիտե՞ս արդեօք թէ ինչո՞ւ համար զաղանի պահել կ'ուզէր :
- Անշուշտ . որպէս զի ոչ ոք իմանայ — ըսաւ Բորթոս :
- Նախ այդ պատճառը կայ . բայց այդ փափաքը վեհանձնութեան խորհուրդ մը կ'ծածկէր . . . :
- Ստոյգ է — ըսաւ Բորթոս — իմացած եմ որ Պ. Գուքէ շատ վեհանձն է :
- Վեհանձնութիւն մը զոր թաղաւորին ցուցնել կ'ուզէր :
- Հօ , հօ :
- Ա՛յ զարմանան այս բանիս :
- Այո՛ :
- Միթէ չգիտէիր այդ :
- Ո՛չ :
- Լա՛ւ , ես գիտեմ :
- Ուրեմն կախարդ ես :
- Բնաւ ին :
- Ուրեմն ուստի՞ գիտես :
- Ա՛՛հ , ըսեմ՝ , շատ պարզ միջոցաւ մը . նոյն իսկ Գուքէին ըսածը լսեցի երբոր թաղաւորին կ'սօսէր :
- Ի՞նչ կ'սօսէր :
- Թէ Պէլ-Իսլն իրեն համար ամբացնել տուեր էր , և թէ Պէլ-Իսլն իրեն պարզեւ կ'ընէր :
- Ա՛՛հ , միթէ դու լսեցիր Գուքէին այդպէս խօսիլը թաղաւորին :
- Բաւ առ բաւ այսպէս լսեցի : Մինչև անդամ յաւելցուց . « Պէլ-Իսլն իմ մէկ ճարտարապետ բարեկամիս ձեռօք ամրացուցի , մեծ արժանիքի տէր մարդ մ'է , և հրաման կ'իսնդրեմ զանի Ձեր վեհափառութեան ներկայացնելու : — Իր անունն ի՞նչ է ,

- հարցուց թաղաւորը : — Պարոն Վալլօն , պատասխանեց Պ. Գուքէ : — Շատ լա՛ւ , պատասխանեց թաղաւորը , զանի ներկայացուցէք » :
- Թաղաւորն այդպէ՞ս պատասխանեց :
- Տ'Արդանեանի խօսքս վկայ :
- Հօ , հօ — ըսաւ Բորթոս : — Ուրեմն , ինչո՞ւ համար չներկայացուցին զիս :
- Միթէ այս ներկայացման խօսքը չըրին քեզի :
- Անտարակոյս . բայց գեռ ևս կ'սպասեմ :
- Անհոյ եղիր , օրը պիտի գայ :
- Հը՛մ , հը՛մ — խանչեց Բորթոս :
- Տ'Արդանեան այնպէս մը ձեացուց թէ չլսեց Բորթոսի ձայնը , և խօսակցութիւնը փոխելով ,
- Բայց շատ առանձնական վայր մը կ'ընակիս , կարծեմ՝ , այնպէս չէ՞ , բարեկամ — հարցուց նա :
- Ես միշտ առանձնութիւնը սիրած եմ : Մեղամաղձոտ եմ — պատասխանեց Բորթոս հառաչով մը :
- Տէս , իրաւ որ այլանդակ բան է — ըսաւ ա'Արդանեան — Ես չէի գիտած այդ բնաւորութիւնդ :
- Ուսման հետեւէս 'ի վեր այսպէս եմ — ըսաւ Բորթոս հոգատար գէմքով մը :
- Բայց յուսամ որ մտքի աշխատութիւններդ մարմնոյդ առողջութեան վնաս չտուին :
- Ո՛՛հ , ամենեկին :
- Ոյժդ միշտ տեղն է :
- Չափազանց լաւ , բարեկամդ իմ , չափէն աւելի լաւ է :
- Բայց լսեր էի որ զալստեանդ առաջին օրը . . . :
- Այո՛ , չէի կարող այլ ևս շարժիլ , այնպէս չէ՞ :
- Ի՞նչպէս — ըսաւ ա'Արդանեան ժպիտով մը — և ի՞նչ պատճառաւ չէիր կարող շարժիլ :
- Բորթոս հասկըցաւ որ անխելք խօսք մ'ըսեր էր և ուզեց զայն ուղղել :
- Այո՛ , դէշ ձիերու վրայ հեծնելով եկայ Պէլ-Իսլէն — ըսաւ նա — և ասով շատ յողմած էի :

— Աւրեմն չեմ զարմանար ան որ ես ետեւեդ դալովս՝ ճամբուն վրայ եօթ ութ հաս ճաթած ձի տեսայ :

— Ծանր եմ, արդէն գիտես — ըսաւ Բորթոս :

— Այնպէս որ խորտու խաշ եղեր էիր :

— Ճարպս չհալեցաւ, և այս հալմամբ հիւանդ եղայ :

— Ա՛հ, խեղճ Բորթոս . . . հապա Արամիս, ի՞նչ ըրաւ քեզի այս պարզայիս մէջ :

— Հատուցեց . . . նոյն իսկ Պ. Քուքէի բժշկին ձեռք խնամել տուաւ զիս : Բայց երեւակայէ միանդամ՝ որ ութ օրէն ետեւայլ ևս չէի շունչ առնուր :

— Ի՞նչպէս, չէիր շնչեր :

— Սենեակը շատ փոքր էր . բոլոր օդը կ'ծծէի :

— Իրա՞ն :

— Գէթ այսպէս հասկըցուցին ինձ . . . ուստի ուրիշ սենեակ մը փոխադրեցին զիս :

— Աւր այս անդամ ազան շունչ կ'առնուս :

— Այո՛, աւելի ազատ, բայց մարզանք չկայ, չկայ բան մ'ընելու : Բժիշկը կ'սնդէր որ տեղէս չշարժիմ, իսկ ես՝ ընդ հակառակն՝ քան զառաջինն զօրեղ կ'զգայի ինքզինքս : Այս բանս ծանր գիպուածի մը տեղի տուաւ :

— Ի՞նչ գիպուած :

— Երեւակայէ, սիրելի բարեկամ, որ այն ապուշ բժշկին հրամաններուն ընդվիզելով՝ միտքս զրի դուրս ելնելու, հաճելի թուի իրեն այս բանս թէ ոչ : Հետեապէս՝ հրամայեցի ինձ սպասաւորող ծառային որ զգեստներս բերէ :

— Աւրեմն բոլորովին մերկ էիր, խեղճ Բորթոս :

— Ա՛հ, ամենեւին . շքեղ սլարեղօտ մ'ունէի, ընդ հակառակն : Սպասաւորը հնազանդեցաւ . իմ հաղուստս հաղայ, որ շատ լայնցեր էր, բայց՝ տարօրինակ բան, իմ ոտներս ալ լայնցեր էին :

— Այո՛, կ'իմանամ :

— Եւ իմ կօշիկներս շատ նեղցեր էին :

— Ոտներդ ուռեցած էին :

— Ճիշտ է, դուշակեցիր :

— Անօրէն, խօսելիք դէպքէ պիտի էր :

— Այո՛, այս էր . ես քեզի պէս չմտածեցի այս մասին . ըսի իւրովի . « Որովհետեւ տասն անգամ ոտներս կօշիկներուս մէջ մտած են, պատճառ մը չկայ որ մեսասաներօրդ անգամ մ'ալ չմտնեն » :

— Այս անգամ, սիրելիք իմ Բորթոս, ներէ՛ ինձ ըսելու, ուղիղ դատողութենէ զուրկ էիր :

— Կարճ կասեմ, միջնորմի մ'առջև նստած էի . աջ կօշիկս դնելու փորձ կ'փորձէի . ձեռքովս կ'քաշէի, ծնոցովս կ'հրէի, անլուր ճիգ թափելով, երբ յանկարծ կօշիկս երկու քաշելիքը ձեռքս մնացին, և ոտքս ձգտեցաւ իբրև բաղիստար մը :

— Բաղիստար . սրչափ հմուտ ես ամբօթեանց մասին, սիրելի Բորթոս :

— Ոտքս բաղիստարի պէս ձգտեցաւ և միջնորմին զարնելով ծակեց զայն : Բարեկամ, Սամիսոնին պէս կարծեցի թէ տաճարը փլաւ : Անհնար է մի առ մի ըսել թէ սրչափ նոյն հարուածէն պատկերներ, յախճապակներ, թաղարներ, վիժակներ, վարադոյրի ձողեր ընկան :

Բորթոս սկսաւ ծիծաղիլ :

— Իրաւի, ինչպէս որ կ'ըսես, անլուր բան մ'է այդ :

Եւ տ'Արդանեան սկսաւ Բորթոսին պէս ծիծաղիլ :

Բորթոս սկսաւ իսկոյն տ'Արդանեանէ աւելի բարձր ծիծաղիլ :

— Կարեցի — ըսաւ Բորթոս՝ ձայնն այս զուարթութենէ կարելով — երեք հազար ֆրանքի արժողութեամբ յախճապակներ, հօ, հօ, հօ . . . :

— Լա՛ւ — պատասխանեց տ'Արդանեան :

— Չորս հազար ֆրանքէն աւելի արժէք ունեցող հայլիներ խորտակեցի՛, հօ, հօ, հօ . . . :

— Պատուական :

— Թո՛ղ ձար մ'որ շիտակ զլիսիս վրայ ընկաւ և հազար կտոր եղաւ, հօ, հօ, հօ . . . :

— Գլխո՞ւդ վրայ — ըսաւ տ'Արդանեան, որ կողերը կ'բռնէր ծիծաղելէն :

- Բոլորովին գլխուս վրայ :
- Ուրեմն գլուխդ պատուեցաւ :
- Ո՛չ, ընդ հակառակն՝ քեզի ըսի խորտակուողն հայլին էր իբրև ապակի :
- Ա՛հ, ճարն ապակի՛ էր :
- Աննեակի ապակի . հետաքրքրաշարժ դորձ մը, սիրելիդ իմ, զարդ մ'որու նմանը չկար, և երկու հարիւր լիար կ'իշուէր :
- Այդ ամենը գլխուդ վրայ ընկաւ :
- Գլխիս . . . վրայ : Երևակայէ բոլորովին ոսկեզօծեալ բիւրեղեայ գունդ մը, վարէն դրուպեալ, վերէն հոտեղէններով որ կ'վառէին, կտուցներ որ բոցեր կ'արձակէին երբոր վառ լինէին :
- Անշուշտ, բայց վառած չէին :
- Բարեբաղդօրէն, թէ ոչ զիս պիտի այրէին :
- Եւ միթէ մինակ տափակցամր :
- Ո՛չ :
- Ի՞նչպէս ոչ :
- Ո՛չ, ճարը գանկիս վրայ ընկաւ : Ըստ երևոյթին մեր գըլխուն կատարը չափազանց կարծր կեղև մ'ունինք :
- Ո՛վ ըսաւ քեզի այդ բանը, Բորթոս :
- Բժիշկը : Գմբէթի նման բան մ'որ Բարիզի Նօդր-Տամբ կրնայ կրել :
- Ա՛հ :
- Այո՛, կ'երևի թէ այսպէս շինուած է մեր դանկը :
- Քեզի համար խօսէ, սիրելիդ իմ. քու գանկդ է որ այդպէս շինուած է և չէ թէ ուրիշներունը :
- Կարելի է — ըսաւ Բորթոս սնապարծութեամբ — այնպէս որ երբ ճարն ընկաւ մեր գլխին վերևը գտնուած գմբէթին վրայ, թնդանօթի որոտման պէս ձայն մ'ելաւ . բիւրեղը խորտակեցաւ և ես ողողեալ վար ընկայ :
- Արեամբ, խեղճ Բորթոս :
- Ո՛չ, անուշահոտ իւղերով որ սերի պէս կ'հոտէին . պատուական բան էր, բայց չափազանց աղւոր էր հոտն և կարծես թէ անուշ հոտէն գլուխս դարձաւ . այս բանս զղացած ես երբեմն, տ'Արդանեան, անպէս չէ՛ :

- Այո՛, երբ շուշան կ'հոտուրայի . այսպէս ո՛րեմն, իմ խեղճ բարեկամս, բախումէն զեափն ընկար և հոտէն գլուխդ ցաւեցաւ :
- Բայց զարմանալին սա է, և բժիշկն ալ նոյնը հաստատեց, իր պատուոյն վրայ, թէ այսպիսի բան մ'երբէք անսած չունէր :
- Տարակոյս չկայ որ ուռեցք մ'ունեցար — ընդմիջեց տ'Արդանեան :
- Հինգ հատ :
- Ինչո՞ւ համար հինգ հատ :
- Սպասէ . ճարն իր ստորին ծայրը՝ հինգ հատ ամենասուր զարդեր ունէր :
- Ա՛յ :
- Այս հինգ զարդերն իմ մազերուս մէջ թափանցեցան, թէ և՛ ինչպէս կ'տեսնես, մազերս շատ խիտ են :
- Բարեբաղդաբար :
- Եւ մորթիս մէջ մտան : Բայց, նայէ զարմանալի բանը, ինձի միայն կ'ստատահին այսպիսի բաներ : Փոխանակ խորշեր ընելու, ուռեցք ըլին : Բժիշկն երբէք չկրցաւ բացատրել ինձ այս բանս զոհացուցիչ կերպով մը :
- Շատ լաւ, հիմակ ես քեզի պիտի բացատրեմ :
- Մեծ ծառայութիւն պիտի ընես ինձ — պատասխանեց Բորթոս իր աչքը քթելով, և այս ալ իր ուշադրութեան յետին աստիճանը հասած լինելուն նշանն էր :
- Ըղեղդ բարձր ուսմանց և կարևոր հաշիւներու գործածելէդ 'ի վեր, գլուխդ զարգացաւ, այնպէս որ այժմ՝ զիտութեամբ լի գլուխ մ'ունիս :
- Այդպէս կարծես :
- Ստոյգ եմ : Հետևապէս փոխանակ թողու որ գլխուդ խորն օտարոտի բաներ թափանցեն, քու ոսկրաշէն խեղապատակդ, որ արդէն չափէն աւելի լեցուն է, անոր վրայ բացուած ծակերէն օդուտ քաղելով աւելորդը դուրս կ'թափէ :
- Ա՛հ — ըրաւ Բորթոս, որու աւելի պայծառ կ'երևէր այս բացատրութիւնը քան թէ բժշկինը :

— Գլխիդ վրայ տեղի ունեցած հինգ այտուցները ճարին չորս զարդերուն միջոցաւ անտարակոյս զիտական զիրտեր էին որ իրաց զօրութենէ գուրս ընկան :

— Ստոյգ է — ըսաւ Բորթոս — և ստոր ապացոյցը սա է որ գրտէն աւելի ցաւ կ'սպասճառէր ինձ այս բանս քան թէ ներսէն : Պիտի խոստովանիմ իսկ՝ որ երբ փեղցրս գլուխս կ'դնէի , բունցի մղելով այն շնորհալի ուժգնութեամբ զոր մենք սուսերաւոր ազատանիք ունինք . լաւ , եթէ իմ բուռս աղէկ կըռուած չլինէր , չափազանց կսկիծներ կ'զրայի :

— Բորթոս , քեզի կ'հատամ :

— Ուստի , իմ բարեմիտ բարեամս — ըսաւ հսկայն — Պ. Ֆուքէ՝ տեսնելով որ իր սուռն այնքան ամուր չէ , որոշեց ինձ ուրիշ բնակարան մը տալ : Ասոր վրայ զիս այս տեղ գրին :

— Այս սահառնի ծառաստանն է , այնպէս չէ :

— Այո :

— Ժամագրութեանց յատկացեալ ծառաստանը , որ այնչափ նշանաւոր է դանձուց պաշտօնէին զաղտնի պատմութեանց մէջ :

— Ես այդ չզիտեմ , ես ոչ ժամագրութիւն և ոչ խորհրդաւոր պատմութիւն ունեցած եմ . բայց կ'թողուն զիս որ իմ ջիւերս մարդեմ , և այս թոյլտուութենէ օգուտ կ'քաղեմ ծառեր արմատէն խլելու համար :

— Ինչո՞ւ համար :

— Չեոքս վարժելու , և ասկէ զատ՝ թուչուններու բոյներ բրտնելու համար : Այս աւելի հեշտ կ'դտնեմ քան թէ ծառերու վերայ ելնելը :

— Տիրսիսի պէս հովուական ես , սիրելիդ իմ Բորթոս :

— Այո , փոքր հակիթները կ'սիրեմ , խոշորներէն շատ աւելի կ'սիրեմ : Չզիտես բնաւ թէ որքան համեղ է սարեկիկի , տարմահաւի , կեռնեխի և սարեկի հինգ հարիւր հակիթէ շինուած ձուաղեղը :

— Բայց հինգ հարիւր հակիթ , այդ ահագին բան է :

— Սկուտեղի մը չափ տեղ կ'բռնէ — ըսաւ Բորթոս :

Տ'Արդանեան Բորթոսի վրայ հինգ վայրկենի չափ սքանչացաւ՝ որպէս թէ առաջին անգամ կ'տեսնէր զանի :

Իսկ Բորթոս՝ իր բարեկամին նայուածքին ներքև կ'բացուէր խընդագին :

Այսպէս մնացին քանի մը վայրկեան , տ'Արդանեան ակնապիշ , Բորթոս զուարթալին :

Տ'Արդանեան խօսակցութեան նոր ձև մը տալու հնար մը կը փնտռէր անշուշտ :

— Շատ կ'զուարճանան այս տեղ , Բորթոս — հարցուց նա վերջապէս , անտարակոյս իր փնտրած հնարը դանելէն ետև :

— Ո՛չ միշտ :

— Կ'երեակայեմ այդ ըսածդ . բայց երբ չափէն աւելի տաղտկանաս , ինչ կ'ընես :

— Ո՛հ , ես այս տեղ ընդ երկար չպիտի մնամ : Արամիս կ'սպասէ որ իմ վերջին այտուցս անհետի որպէս զի թագաւորին ներկայացնէ զիս , որ՝ ինչպէս կ'ըսեն , ուռեցքի հակառակ է :

— Ուրեմն Արամիս միշտ Բարիզ է :

— Ո՛չ :

— Ո՛ր է ուրեմն :

— Ի Ֆօնդէնպլօ :

— Առանձին :

— Պ. Ֆուքէի հետ :

— Շատ լաւ . բայց բան մը կ'զիտեմ գիտե՞ս :

— Ո՛չ , ըսէ որ զիտեմ :

— Կ'կարծեմ որ Արամիս քեզ կ'մոռնայ :

— Այդպէս կարծես :

— Վարն , 'ի Ֆօնդէնպլօ , կ'խնդան , կ'պարեն , կ'տօնեն , Պ. Մազարէնի զինիները կ'տնկեն . . . զիտե՞ս արդեօք որ ամէն իրկուն այն տեղ պարեկներ կան :

— Սատանայ , սատանայ :

— Ուստի ահա կ'ազգարարեմ քեզի որ քու սիրական Արամիսդ քեզ կ'մոռնայ :

— Այդ կարելի է , երբեմն մտածեցի :

— Միայն թէ քեզ չմասնէ , կեղծամիտը :

— Ո՛հ :

- Գիտես արդէն որ նենգամիտ աշուէս մ'է այդ Արամիսդ :
- Այո՛, բայց միթէ զիս կ'մասնէ՞ . . . :
- Մտիկ ըրէ, նախ քեզ կ'բանտարկէ :
- Ինչպէս զիս կ'բանտարկէ : Միթէ ես բանտարկուած եմ, կես :
- Տարակոյս կայ :
- Կ'փափաքէի որ այդ ըսածդ փորձով հաստատես :
- Շատ զիւրիս է : Միթէ դուրս կ'ե՛ննես :
- Երբէք :
- Միթէ ձի կ'հեծնես :
- Երբէք :
- Միթէ թոյլ կ'տան բարեկամներուդ որ զան քեզ տեսնեն :
- Երբէք :
- Լաւ ուրեմն, բարեկամ, երբէք դուրս չե՛ննել, երբէք ձի չաշտանակել, երբէք բարեկամ չտեսնել, ասոր կ'ըսեն բանտարկեալ լինիլ :
- Եւ Արամիս ինչո՞ւ համար զիս պիտի բանտարկեր — հարցոց Բորթոս :
- Նայինք — ըսաւ ա'Արդանեան — անկեղծ եղիր, Բորթոս :
- Ոսկիի պէս :
- Արամիս չըբան՝ Պէլ-Իսլի ամբռութեանց յատակադիծը : Բորթոս կարմրեցաւ :
- Այո՛ — ըսաւ նա — բայց բոլոր ըրածն այդ է միայն :
- Ճիշտ այդպէս . և իմ կարծիքս սա է որ մեծ գործ մը չէ այդ :
- Իմ ալ կարծիքն այդ է :
- Լա՛ւ, չափազանց ուրախ եմ որ իրարու համամիտ ենք :
- Եւ ոչ իսկ Պէլ-Իսլ եկած է — ըսաւ Բորթոս :
- Կ'տեսնես :
- Ես կ'երթայի 'ի Վան, ինչպէս որ կրցար տեսնել :
- Ինչպէս որ տեսար ըսէ, լա՛ւ, ահա այդ է բուն խնդիրը, սիրելիկ իմ Բորթոս : Արամիս որ մինակ յատակադիծեր ըրաւ, իբրև ճարտարապետ կ'ուզէ ծախել ինքզինքը, մինչդեռ քեզ որ

- քար քարի վրայ դնելով պատը, բերդաքաղաքն ու ամրոցները շինեցիր, կ'ուզէ կառուցանողի կարոյն անցնել :
- Կառուցանող, այսինքն որմնադիր :
- Ճիշտ այդպէս, որմնադիր :
- Շաղախի զանգիչ :
- Ճիշտ այդպէս :
- Գործաւոր :
- Գտար բառը :
- Հօ՛, հօ՛, սիրելի Արամիս, միշտ ինքզինքդ քսան հինգ տարու կ'կարծես, ինչպէս որ կ'երևի :
- Այս բառական չէ, կարծէ թէ յիսուն տարեկան ես :
- Կ'փափաքէի որ զինքը գործին վրայ տեսնէի :
- Այո՛ :
- Թշուառական մ'որ յօդացաւ ունի :
- Այո՛ :
- Որ քարացաւ ունի :
- Այո՛ :
- Որ երեք ախայէ զուրկ է :
- Չորս ախայէ :
- Մինչդեռ ես, նայէ մի անդամ :
- Եւ Բորթոս իր խոշոր շրթունքը բանալով, երկու շարք ախայ ցցոց որ փոքր ինչ ձիւնէ նուազ սպիտակ էին, բայց փղոսկրի պէս յատակ, կարծր և ողջ էին :
- Չես կրնար երևակայել, Բորթոս, թէ թաղաւորն որչափ կ'սիրէ ախաները — ըսաւ ա'Արդանեան : — Բու ախաններդ միտքս կ'ընեն, քեզ թաղաւորին պիտի ներկայացնեմ :
- Դու՛ :
- Ինչո՞ւ համար չէ :
- Միթէ կարծես թէ Արամիսին չափ յարդ չունիմ արքունիքը :
- Ո՛հ, ո՛չ :
- Միթէ կարծես թէ Պէլ-Իսլի ամբռութեանց վրայ աչք մը ունենամ :
- Ո՛հ, 'ի հարկէ, ո՛չ :

- Ուրեմն միայն քու շահուղ համար պիտի շարժիմ :
- Տարակոյս չունիմ :
- Լա՛ւ , ես թաղաւորին մտերիմ բարեկամն եմ , և ասոր ապացոյցը սա է որ , երբ անախորժ բան մը կայ անոր ըսելու , ես կ'առնում այդ պաշտօնն իմ վրայ :
- Բայց , բարեկամդ իմ , եթէ զիս ներկայացնես . . . :
- Ապա՛ :
- Արամիս պիտի սրգողի :
- Ինձի՞ դէմ :
- Ո՛չ , ինձի դէմ :
- Բա՛ն , թէ՛ այն թէ՛ ես լինիմ ներկայացնողը , քանի որ մէկը պիտի ներկայացնէ քեզ , մի և նոյն բանն է :
- Ինձ հաղուստ պիտի ընէին :
- Քու կիներդ շքեղ են :
- Ո՛հ , ասպարեւ տուածներս շատ աւելի գեղեցիկ էին :
- Չգոյշ եղիր , թաղաւորը պարզութիւնը կ'սիրէ :
- Ուրեմն ես ալ պարզ պիտի լինիմ : Բայց Գուքէ ինչ պիտի ըսէ իմանալով որ մեկներ եմ :
- Միթէ կալանաւոր ես խոստամբ :
- Բնա՛ւ , ո՛չ բոլորովին : Բայց անոր խօսք տուեր էի որ առանց իմաց տալու չհեռանամ :
- Կեցիր , այդ բանին վրայ պիտի խորհինք : Այս տեղ ընելիք բան մ'ունին :
- Ե՛ս , առ այժմ կարևոր բան մը չունիմ :
- Կարելի է որ ծանրակշիւ բանի մը համար Արամիսի միջնորդն ես :
- Իբաւ որ չէ :
- Կ'իմանաս անշուշտ որ ըսածս քու օգտիդ համար է : Օրինակի համար , կ'ենթադրեմ որ պաշտօն ունիս Արամիսի պատգամներ ու նամակներ ղրկելու :
- Ա՛հ , նամակներ , այո՛ : Երբեմն անոր զիրեր կ'ղրկեմ :
- Ո՛ւր :
- Ի Ֆօնդէնպլօ :

- Եւ միթէ այդ տեսակ նամակներ ունին :
- Բայց . . . :
- Թո՛ղ որ ըսեմ : Եւ այդ զիրերէն ունին :
- Ճիշտ հիմակ հատ մը սաացայ :
- Կարևոր :
- Կ'ենթադրեմ որ կարևոր է :
- Ուրեմն զանոնք չե՞ս կարգար :
- Ես հետաքրքիր չեմ :
- Եւ Բորթոս իր զբաղանէն հանեց զինուորին բերած նամակը զոր կարդացած չէր , բայց ա՛րդանեսան կարդացած էր զայն :
- Գիտես ինչ պէտք է ընել — ըսաւ ա՛րդանեսան :
- Կրո՞ղ , ինչ որ միշտ կ'ընեմ , պէտք է որ ուղարկեմ :
- Ո՛չ բնաւ :
- Ինչո՞ւ , պահեմ :
- Ո՛չ , դարձեալ ո՛չ : Միթէ չըսին քեզի որ այդ նամակը կարևոր էր :
- Շատ կարևոր :
- Լաւ ուրեմն , պէտք է որ դու անձամբ տանիս զայն ՚ի Ֆօնդէնպլօ :
- Արամիսին :
- Այո՛ :
- Իբաւացի է :
- Եւ որովհետեւ թաղաւորն անդ է . . . :
- Այս պարագայէս օդուտ պիտի քաղես . . . :
- Այս պարագայէս օդուտ պիտի քաղեմ քեզ թաղաւորին ներկայացնելու համար :
- Ա՛հ , վարպետորդի ա՛րդանեսան , մինակ դու կարող ես այսպիսի հնարք գտնել :
- Ուրեմն , փոխանակ մեր բարեկամին քիչ շատ կարևոր նամակներ ուղարկելու , պէտք է որ մենք անձամբ տանինք :
- Մտքէս անդամ չանցաւ այդ բանը , թէ՛ և շատ պարզ զիւս մ'է :
- Ուստի ստիպողական է , սիրելիք իմ Բորթոս , որ անմիջապէս ճամբայ ելնենք :

— Իրօք — ըսաւ Բորթոս — որչափ շուտ մեկնինք այնքան Արամիսի դիրը չուշանար ձեռքը հասնելու :

— Բորթոս , միշտ զօրաւոր կերպով կ'բանադատես , և քու տրամաբանութիւնդ երեակայութեանդ կ'օղնէ միշտ :

— Այդպէն կարծես — ըսաւ Բորթոս :

— Հիմնական ուսմանց հետեանքն է այդ — պատասխանեց տ'Արդանեան : — Օ'ն , ելլիք երթանք :

— Բայց — ըսաւ Բորթոս — ֆուքէի տուած խոստումն :

— Ի՞նչ խոստում :

— Այսինքն Սէն-Մանտէէն չհեռանալ առանց անոր իմաց տալու :

— Ա՛հ , սիրելիդ իմ Բորթոս — ըսաւ տ'Արդանեան — սրչափ սղայ ես :

— Ինչո՞ւ համար :

— Փօնդէնպլօ պիտի հասնիս , այնպէս չէ՞ ,

— Այո՞ :

— Այն տեղ պիտի դանես Պ . ֆուքէն :

— Այո՞ :

— Կարելի է թաղաւորին մօտ :

— Թաղաւորին մօտ — կրկնեց Բորթոս վեհափառօրէն :

— Եւ անոր կ'մօտենաս ըսելով . « Պ . ֆուքէ , պատիւ ունիմ

ձեզ իմաց տալու որ այժմ Սէն-Մանտէէն մեկնեցայ » :

— Եւ — ըսաւ Բորթոս նոյն վեհափառութեամբ — Պ . ֆուքէ զիս 'ի ֆօնդէնպլօ թաղաւորին ապարանը տեսնելով , չպիտի կրընայ ըսել թէ սուտ կ'խօսիմ :

— Սիրելի Բորթոս , ես ալ այդ ըսելու համար բերանս կ'բանայի , դու իզնէ առաջ ըսիր : Ո՛հ , Բորթոս , ինչ աղէոր ձիւք ունիս , տարիները բնաւին չեն փոխեր քեզ :

— Հազիւ ուրեմն :

— Ուրեմն այս կարգադրութեան հաւան ես :

— Կարծեմ թէ եմ :

— Կարծեմ թէ եմ :

— Այլ ևս խղճի խայթ չունիս :

— Կարծեմ թէ չունիմ :

— Ուրեմն քեզ հետս պիտի տանիմ :

— Պատրաստ եմ , երթամ պիտի ձիերս թամբել տալու :

— Մի՞թէ այս տեղ ձիեր ունիս :

— Հինգ հատ ունիմ :

— Բիէրֆօնէն բերել տուիր :

— Ո՛չ , Պ . ֆուքէ տուաւ ինձ զանոնք :

— Սիրելիդ իմ Բորթոս , հինգ ձիու պէտք չունինք մեր երկուքին համար . ասկէ զատ՝ արդէն երեք հատ ունիմ 'ի Բարիզ , ուստի ութ հատ պիտի լինի , չափէն աւելի է :

— Չափէն աւելի չպիտի լինէր թէ որ մարդիկս այս տեղ ունենայի . բայց , ափսոս , աստ չեն :

— Մի՞թէ կ'ցաւիս որ սպասաւորներդ հետդ չեն :

— Կարօտ եմ Մուսքօնին , Մուսքօն պէտք էր ինձ :

— Պատուական սիրտ — ըսաւ տ'Արդանեան — բայց , հաւատա ինձ , այս տեղ թող տուր ձիանդ , ինչպէս որ անդին թողիր Մուսքօնը :

— Ինչո՞ւ համար :

— Վասն զի , վերջէն . . . :

— Լաւ , ի՞նչ կայ :

— Լաւ , վերջէն՝ թերեւ լաւ պիտի լինի որ Պ . ֆուքէ քեզ բան մը պարզեաւ չլինի :

— Չեմ հասկընար — ըսաւ Բորթոս :

— Անօղուս է հասկընալդ :

— Սակայն . . . :

— Քեզի վերջէն պիտի բայատրեմ այս բանս , Բորթոս :

— Գրաւ կ'զնեմ որ ատոր մէջ քաղաքականութիւն կայ :

— Եւ խիստ բարակ տեսակէն :

Բորթոս՝ այս քաղաքականութեան խօսքին վրայ զլուխը ծուց , սպա՛ս պահ մը լուռութիւն պահեցէն ետեւ , յարեց .

— Պիտի խոստովանիմ քեզի , տ'Արդանեան , որ ես քաղաքագէտ չեմ :

— Քաջ գիտեմ այդ , Տէ՛ր վկայ :

— Ո՛հ , ո՞չ ոք գիտէ այդ բանը , դու ինքնին ըսիր այդ բանը , դու քաջաց քաջը :

- Ի՞նչ ըսի քեզի, Բորթոս :
- Թէ մարդ իր օրն ունի : Գու ըսիր ինձ այդ բանն և ես ալ զդպցի նոյնը : Կան օրեր երբ մարդ նուազ հաճոյք կ'զգայ քան թէ ուրիշ օրեր սուրի հարուածներ ընդունելու :
- Ես ալ այդպէս կ'մտածեմ :
- Իմն ալ այդ է, թէ և չեմ հաւտար բնաւ որ սպաննող հարուածներ լինին :
- Կրո՞ղ, և սակայն դու սպաննած ես :
- Այո՛, բայց ես երբէք սպաննուած չեմ :
- Այդ աղւոր սրտաճառ մ'է :
- Աւստի չեմ կարծեր թէ սուրի մը սայրէն կամ հրացանի մը զնդակէն մեռնիմ :
- Աւրեմն բանէ մը վախ չունիս . . . :
- Ա՛հ, թերևս ջրէն :
- Ա՛հ, ջրուաղուէսի մը պէս կ'լողամ :
- Չօրեքօրեայ տենդէ՞ :
- Երբէք այդպիսի տենդէ բռնուած չեմ, և չեմ կարծեր որ երբէք ունենամ. բայց քեզի բան մը պիտի խոստովանիմ . . . :
- Եւ Բորթոս ձայնը մեղմացուց :
- Ի՞նչ բան — հարցուց ա'Արղանեան Բորթոսին ձայնին ձայնակցելով :
- Պիտի խոստովանիմ քեզ — կրկնեց Բորթոս — որ քաղաքականութենէ սաստիկ կ'սոսկամ :
- Ա՛հ, վա՛հ — զոչեց ա'Արղանեան :
- Մի՛ շտապիր այդպէս — ըսաւ Բորթոս սղէնտորեան ձայնով մը : — Տեսայ կարտինալ Ռիշլիէօն և Պ. Մազարէնը. մին կարմիր քաղաքականութիւն ունէր, միւսը սպիտակ. առաջինը կարել տուաւ Պ. Մարսիյաքի, Պ. Ռուի և Սէն-Մարսի, Պ. Շալէի, Պ. Պուզվիլի, Պ. Մօնդմօրէնսիի գլուխները : Այս վերջինը շատ մը պարսաւորներ սպաննել տուաւ, որոց մէջ մենք ալ կայինք, սիրելիդ իմ :
- Ընդ հակառակն չկայինք — ըսաւ ա'Արղանեան :
- Ա՛հ, ի՞նչպէս չէ. վասն զի թէ որ կարտինալին համար սուրս պատենէն քաջեցի, ես թաղաւորին համար կ'զարնէի :

- Սիրելի՛ Բորթոս :
- Խօսքս կ'աւարտեմ : Այսպէս այնքան կ'վախնամ քաղաքականութենէ, որ եթէ այս գործին մէջ քաղաքականութիւն կայ, լաւ ևս ունիմ 'ի Բիէրֆօն դառնալ :
- Իրաւունք կ'ունենայիր, եթէ ըսածիդ պէս լինէր. բայց, սիրելի Բորթոս, ինձի հետ բնաւ քաղաքականութիւնը գործ չունի, այս ակներև է : Պէլ-Խօլն ամրացնելու աշխատեցար. թագաւորն ուղեց իմանալ այս ամրութեանց աշխատող ճարպիկ ճարտարապետը. ամէն ճշմարիտ արժանեաց տէր մարդու պէս երկչոտ ես. կարելի է որ Արամիս քեզ զրուանին ներքև դնել կ'ուզէ. ես այս պարագայիս մէջ քեզ կ'առնում, երևան կ'հանեմ. թագաւորը պիտի վարձատրէ քեզ, և բոլոր իմ քաղաքականութիւնս այս է :
- Այս քաղաքականութեան հաւան եմ, կենդանի է Տէր — ըսաւ Բորթոս ձեռքը ա'Արղանեանի կարկառելով :
- Բայց ա'Արղանեան Բորթոսի ձեռքը կ'ձանչէր, զիտէր որ երբ մի անգամ հասարակ ձեռք մը Բորթոսի հինդ մատերուն մէջ փակուի ձմլուած դուրս կ'ելնէ :
- Աւստի՛ չէ թէ ձեռքն այլ կուսփը ներկայացուց իր բարեկամին : Բորթոս և ոչ իսկ զիտեց այս բանս :
- Այնուհետև՝ միայն զուրս ելան Սէն-Մանտէէն :
- Պահակները փոքր ինչ փսփսալ սկսան և իրարու ականջ քանի մը խօսք ըսին զոր ա'Արղանեան հասկըցաւ, բայց Բորթոսին քացատրելէն զզուշայաւ :
- Մեր բարեկամը — ըսաւ նա — Արամիսի կալանաւոր էր բողոքովին : Նայինք ինչ պիտի սպտահի այս դաւադրին ազատութենէ :

ԺԱ.

ՄՈՒԿ ՈՒ ՊԱՆԻՐ

Տ'Արդանեան և Բորթոս հետիոտն դարձան, ինչպէս որ ա'Արդանեան եկեր էր :

Երբոր ա'Արդանեան՝ Բէլճի - Կ'Օրի կրպակն ամենէն առաջ մտնելով Բլանշէի իմաց տուաւ որ Պ. Վալլօն շնորհուկ ուղևորներէն մին պիտի լինէր, երբոր Բորթոս՝ կրպակը մտնելով՝ քիւէն կախուած փայտէ կանթեղներն իր փետրովը զղղղեց՝ վշտագին նախազգացման պէս բան մը վրդովեց այն ուրախութիւնը զոր Բլանշէ հետևեալ առաջ համար պահեր էր :

Բայց մեր նպարավաճառն ոսկի սիրտ մ'ունէր, հին ժամանակի թանկազին մասունք մը, որ միշտ է և եղած է երիտասարդութեան ժամանակ մը ծերացողներուն համար, և երիտասարդ եղողներուն համար ալ՝ իրենց նախնեաց ծերութիւնը :

Բլանշէ՝ թէև ներքին զող մ'զգաց և զզալուն պէս զսպեց, Բորթոսը մտերմական սիրով և յարդանօք ընդունեց :

Բորթոս որ նախ քիչ մը ձիգ էր, այն հեռաւորութեան պատճառաւ որ սեպուհի և նպարավաճառի մը մէջ կ'երևէր այն ժամանակը, Բորթոս վերջապէս ընտելացաւ տեսնելով որ Բլանշէ իր մասին այնքան բարեօժարութիւն և մարդավարութիւն ցոյց կը տար :

Մանաւանդ շնորհասպարտ եղաւ իրեն տրուած կամ լաւ ևս շնորհուած ազատութեան համար որով իր լայն ձեռքը չոր և շաքարեփ պտուղներու սնտուկներուն մէջ, նուշի և կաղնի պարկերուն մէջ, շաքարեղէնով լի զզրոյններուն մէջ կ'մղէր :

Ուստի՝ թէև Բլանշէ ստէպ հրաւիրեց Բորթոսն որ վերի սենեակն ելնէ, բայց Բորթոս նախադաս համարեց՝ Բլանշէի տունն անցընելիք իրկունը՝ իբրև բնակարան ընտրել կրպակը, ուր իր

մատերը կ'զսնէին ամէն ինչ որ քիթը հոտոտեր և աչքը տեսեր էր :

Բրօլանսի աղւոր թուղերը, Գօրէսդի կաղնիները, Գուրէնի սաւլորները Բորթոսի համար զլօսանաց առիթ մ'երան, և այս պտուղները ճաշակեց հինգ ժամ անընդհատ :

Իր ախոսները, յեսաններու պէս՝ կ'փշրէր կարիզները՝ որոց բեկորները տախտակին վրայ և երթեկողներուն ներբանին տակ կը ճզմուէին. Բորթոս մշխահոտ չամիչի ողկոյղները բերանը կ'նետէր և կէս լիտրէ բան մի անդամով ստամոքսը կ'անցընէր :

Մթերանոցին մէկ անկիւնը սքլած մանչերն ահաբեկ կ'նայէին անոր առանց բառ մ'արտասանել իշխելու :

Չղիտէին թէ ո՞վ է Բորթոս, երբէք դանի չէին տեսած : Այն տիտաններուն ցեղն որ Հիւկ - Գարէթի, Ֆիլիպ - Օդոտտոսի և Ֆրանսուա առաջնոյն զրահները կրեր էին, անհետ լինելու սկսեր էին : Հեռակապէս մտովին կ'հարցնէին թէ արդեօք փերիններու պատմութեան պայը չէր այն, որ իր անկուշտ փորը պիտի անցընէր Բլանշէի բոլոր մթերանոցը, և այս ալ՝ առանց տակաւներն ու սնտուկներն իրենց տեղէն շարժել տալու :

Բորթոս լափելով, ծամելով, կտրելով, կրծելով, ծծելով և կլլելով՝ ատեն ատեն նպարավաճառին կ'ըսէր .

- Բլանշէ բարեկամ, առուտուրդ գէշ չէ :
- Եթէ գործերն այսպէս շարունակուին առուտուրը պիտի դադրի — մրմուսաց առաջին մանչը, որ Բլանշէէն խօսք առած էր իրեն յաջորդելու :

Եւ յուսահատութեամբ Բորթոսին մօտեցաւ՝ որ խանութին ետևը տանող բոլոր ճամբան բռներ էր : Այլուսար որ Բորթոս ոտք պիտի ելնէր, և այս շարժմամբ իր լափող զաղափարները պիտի փարատէին :

- Ի՞նչ կ'ուզես, բարեկամդ իմ — հարցոց Բորթոս սիրալիբ գէմքով մը :
- Ա'փափաքէի անցնիլ, պարոն, եթէ ձեզ անհանգիստ չեմ բնէր :
- Իրաւունք ունիս — ըսաւ Բորթոս — և այդ բնաւ զիս անհանգիստ չընէր :

Եւ նոյն միջոցին մանչը դօտիէն բունեց, զեանէն վերցուց և մեղմիկ միւս կողմը գրաւ :

Այս գործողութիւնն ըրաւ միշտ ժպտելով նոյն քաղցր դէմքովը :

Ահաբեկ տղուն ոտքը զեանէն կտրեցաւ այն միջոցին որ Բորթոս զանի զեախնը կ'զնէր, այնպէս որ սունկերուն վրայ նստաւ :

Սակայն՝ այս հսկային անուշ լեզուն տեսնելով, նորէն իշխեց անոր խօսելու :

— Ա՛հ, պարոն — ըսաւ նա — զգոյշ եղիւր :

— Ի՞նչ բանէ, բարեկամ — հարցուց Բորթոս :

— Մարմինդ կրակի պիտի տաս :

— Ի՞նչպէս կրակի, իմ բարի բարեկամս — ըսաւ Բորթոս :

— Այդ ամենը կիզող սնունդներ են, պարոն :

— Որո՞նք :

— Զամիջները, կաղիններն ու նուշերը :

— Այո՛, բայց՝ եթէ նուշերը, կաղիններն ու չամիջները կը տաքցնեն . . . :

— Տարակոյս չկայ, պարոն :

— Մեղքը կ'զովացնէ :

Եւ ձեռքը կարկառելով մեղրի բայ փոքրիկ տակաւի մը, որու մէջ կ'զանուէր զնորդներու մեղք տալու համար բահակը, Բորթոս մէկ լիտրէ ամբողջ կլլեց :

— Բարեկամ — ըսաւ Բորթոս — հիմակ քեզնէ ջուր պիտի խնդրեմ :

— Գոյլով, պարոն — հարցուց միամտօրէն մանչը :

— Ո՛չ, բլշակով մը. բլշակ մը բաւական է — պատասխանեց Բորթոս բարեմտութեամբ :

Եւ բլշակը բերնին տանելով, ինչպէս որ փողար մը կ'տանի իր փողը, մէկ ումպով պարսեց զայն :

Բլանշէ կ'զողար սեպհականութեան և ինքնասիրութեան համապատասխանող զգացումներով :

Սակայն՝ հին ասպնջականութեան արժանի կոչնականի մը պէս՝ Պ. տ'Արդանեանի հետ մեծ ուշադրութեամբ խօսիլ կ'ձևացնէր և անոր անդադար կ'կրկնէր :

— Ա՛հ, պարոն, ի՞նչ ուրախութիւն . . . ա՛հ, պարոն, ի՞նչ երջանկութիւն :

— Ժամը քանիին պիտի ընթրենք, Բլանշէ — հարցուց Բորթոս — ախորժակ ունիմ :

Առաջին մանչը ձեռներն իրարու կցեց :

Միւս երկուքը զրասեղաններուն ներքեւ սահեցան, առ ահի որ Բորթոս միտը թարմ չգտնէ և զիրենք ալ չուտէ :

— Այս տեղ միայն թեթեւ ճաշ մը պիտի ընենք — ըսաւ տ'Արդանեան — և երբ մի անդամ Բլանշէի զիւղիկն հասնինք՝ պիտի ընթրենք :

— Ա՛հ, միթէ քու զիւղի պիտի երթանք, Բլանշէ — ըսաւ Բորթոս : — Շատ ուրախ եմ :

— Մեծ պատիւ կ'ընէք ինձ, սեպուհ :

Սէպուհ բառը տղոց վրայ մեծ ներգործութիւն ունեցաւ, որոնք բարձրատիրձան մարդ մը տեսան այնպիսի սլանդակ ախորժակով մը :

Սակայն այս ախողոսը զիրենք հանդարտեցուց : Երբէք չէին լսած որ սլայ մը սէպուհ անունը կրէ :

— Քանի մը պաքսիմատ պիտի առնում ձամբուն համար — ըսաւ Բորթոս դանդաղութեամբ :

Եւ այս ըսելով, անխոնէ պաքսիմատի դորակ մ'ըր բաձկոնին լայն զրպանին մէջ պարպեց :

— Իմ կրպակս ազատեցաւ — զոչեց Բլանշէ :

— Այո՛, պանրին պէս — ըսաւ զլիտաւոր մանչը :

— Ի՞նչ պանիր :

— Հոլանտայի պանրին պէս որու մէջ մուկ մը մտեր էր և որուն միայն կեղևը գտանք :

Բլանշէ իր կրպակին նայեցաւ, և Բորթոսին աւուայէն սլոծած բաները տեսնելով՝ բազում թիւնը չափազանց զտաւ :

Գլխաւոր մանչը զիտեց թէ ինչ կ'անցնէր իր տիրոջ մտքին մէջ :

— Վերադարձէն վախցիւր — ըսաւ անոր :

— Միթէ վերի սենեակը պտուղներ ունիս — ըսաւ Բորթոս :

դեանայարկին վերի կողմը ցոյց տալով, ուսկից եկեր էին խմաց տալու որ նախընթրակը պատրաստ էր :

— Ափսո՛ս — մտածեց նպարավաճառը տ'Արդանեանի ուղղելով աղերասարկին ակնարկ մը, որու միտքը կիսովին հասկըցաւ նա :

Նախընթրակէն ետքը ճամբայ ելան :

Ատենն ուշ էր՝ երբ երեք ձիաւորները ժամը վեցին մօտ Բարիզէն մեկնելով Ֆօնդէնպլօի քարայատակը կոխեցին :

Ճամբան ուրախ զուարթ ըրեր էին : Բորթոս Բլանշէի ընկերութենէ կ'ախորժէր, վասն զի այս վերջինը շատ յարգ կ'յայտնէր և անոր սիրովին կ'խօսէր մարդերուն, պուրակներուն և ճաղարանոցին վրայ :

Բորթոս կալուածատէրի ճաշակ և զուրկութիւնն ունէր :

Երբ տ'Արդանեան տեսաւ որ երկու ընկերներ իրարու զբաղած են, ճամբուն վարի կողմերը զարկաւ, և սանձն իր հեծանելիին վզին վրայ թոյլօրէն թողլով՝ ինչպէս Բորթոս և Բլանշէէն նոյնպէս բոլոր բազմութենէ առանձնացաւ :

Անտառին կապուտակ տերեւներուն մէջէն լուսինը մեղմիկ կը սահէր : Գաշտավայրին հոտը ձիերուն սնկայ կ'զարնէր՝ որ ուրախութեան ոստումներով կ'շնչէին :

Բորթոս և Բլանշէ սկսան յարգ խօսիլ :

Բլանշէ Բորթոսին խոստովան եղաւ թէ՛ իր հասուն հասակին մէջ՝ արդարեւ երկրագործութիւնը զանց ըրեր էր վաճառականութեան համար. բայց իր մանկութիւնը Բիդարտիա անցուցեր էր, այն աղւոր առուցյտներուն մէջ՝ որ մինչև ծուկերը կ'ըրարձրանային և կարմիր խնձորներով լի կանաչադեղ խնձորենիներու ներքև. ուստի՝ երգում ըրեր էր, որ բաղդը շինելուն պէս՝ բնութեան դառնայ և սկսածին պէս իր օրերն անցընէ, այսինքն կարելի եղածին չափ հողը մօտ՝ ուր ամէն մարդիկ պիտի վերջապէս դառնան :

— Հէ՛, հէ՛ — ըսաւ Բորթոս — ուրեմն քու առանձնակեցութիւնդ մօտ է, սիրելիդ իմ՝ Պ. Բլանշէ :

— Ինչպէ՛ս :

— Այո՛, փոքրիկ հարստութիւն մը զիզելու վիճակին մէջ կ'երևիս ինձ :

— Ի հարկէ — սրտասխանեց Բլանշէ — կամ կըրր դումար մը :

— Նայինք, ի՞նչ աստիճան է փառասիրութիւնդ, և ո՞րչափ ստակ դումարելուդ պիտի քաշուիս առուսուրէ :

— Պարոն — ըսաւ Բլանշէ առանց այս հարցին սրտասխան տալու — ո՞րչափ հետաքրքրաշարժ լինի բան մը միշտ ինձ նեղութիւն կ'պատճառէ :

— Ի՞նչ բան — հարցոյց Բորթոս իր ետեւը նայելով որպէս թէ Բլանշէի նեղութիւն տուող բանը փնտռէ և զանի ազատէ :

— Ատեն մը — ըսաւ նպարավաճառը — զես պարզապէս Բլանշէ կ'անուանէիք, և պիտի ըսէիք. « Ո՞րչափ դրամի կ'յանկաս, Բլանշէ, և ո՞րչափ դումար ընելուդ քաշուելու կ'մտադրես » :

— Անշնչուշտ, անշնչաւ, ատեն մ'այդպէս պիտի ըսէի — պատասխանեց բարեկիր Բորթոս փափկասրտութեամբ լի շփոթութեամբ մը — բայց ատեն մը . . . :

— Ատեն մը Պ. տ'Արդանեանի ստասուօրն էի, միթէ այս չէք ուզեր ըսել :

— Այո՛ :

— Լա՛ւ, եթէ այժմ՝ բոլորովին իր սպասուօրը չեմ, տակաւին իր ծառան եմ. և ասկէ դատ՝ այն ժամանակէն 'ի վեր . . . :

— Լաւ ուրեմն, Բլանշէ :

— Այն ատենէն 'ի վեր, պատիւ ունեցայ անոր ընկերակիցը լինելու :

— Հօ՛, հօ՛ — ըսաւ Բորթոս : — Ի՞նչ, տ'Արդանեան նպարավաճառութեան մէջ մտաւ :

— Ո՛չ, ո՛չ — ըսաւ տ'Արդանեան, որ այս խօսքէն իր մտածութենէ սթափեցաւ, և իր միտքը խօսակցութեան տուաւ այն ճարտիկութեամբ և արագութեամբ որ իր մտաց և մարմնոյն ամէն մէկ գործողութեան յատուկ դրոշմ մը կ'ընծայէին : — Տ'Արդանեանը չէ նպարավաճառ եղողը, այլ Բլանշէն է որ քաղաքականութեան մէջ մտաւ, այս է միայն բանը :

— Այո՛ — ըսաւ Բլանշէ՛ զուրկութեամբ և զոհունակութեամբ միանգամայն — միտքի փոքրիկ գործողութիւն մ'ըրինք, որ ինձի հարիւր հազար Ֆրանք և Պ. տ'Արդանեանի երկու հարիւր հազար Ֆրանք շահ բերաւ :

— Հօ, Հօ — ըսաւ Բորթոս զարմայմամբ :

— Այնպէս որ, սեպուհս — շարունակեց նսարալաճաւը — կ'աղաչեմ վերստին ձեզ Բլանշէ անուանել զիս ինչպէս երբեմն և միշտ ընտանութեամբ հետս վարուիք : Չէք կրնար երևակայել թէ որչափ հաճոյք պիտի զգամ այդ ձեր ընթացքէն :

— Շատ աղէկ, սիրելի Բլանշէ, եթէ այգպէս է կամքդ — պատասխանեց Բորթոս :

Եւ ըստ որում Բլանշէի մօտ կ'դանուէր, ձեռքը վերցուց որ անոր ուսին զարնէ ՚ի նշան մտերմութեան :

Բայց ձիուն մէկ պատեհ շարժումը ձիաւորին շարժումն այլայլեց, այնպէս որ իր ձեռքը Բլանշէի ձիուն դաւակին վրայ ընկաւ :

Անդանին երիւամուկքը կորացուց :

Տ'Արդանեան սկսաւ ծիծաղիլ և բարձրաձայն խորհլի :

— Զգոյշ եղիւր, Բլանշէ. վստան զի, եթէ Բորթոս քեզ կ'սիրէ շատ, պիտի գգուէ, և եթէ գգուէ, քեզ պիտի տափակցնէ. Բորթոս միշտ շատ ուժեղ է, կ'նայիս :

— Ա՛հ — ըսաւ Բլանշէ — Մուսքոն ասկից չմեռաւ, և սաւայն սեպուհը զանի շատ կ'սիրէ :

— Անշուշտ — ըսաւ Բորթոս հառաչով մ'որ երեք ձիերն ալ միասին խրտնեցուց — և դեռ այս առտու Պ. տ'Արդանեանի կ'ըսէի թէ որչափ կարօտցեր եմ զանի. բայց, ըսէ ինձ, Բլանշէ :

— Շնորհակալ եմ, սեպուհ, շնորհակալ :

— Բարեսիրտ մարդ ես, այն : Ըսէ՛ նայիմ որչափ արտավար ծառաստան ունիս, դո՛ւ :

— Ծառաստան :

— Այո՛. ապա պիտի համրենք մարդերը, և այնուհետեւ անտառները :

— Ո՛ւր տեղ, պարոն :

— Քու գղեկիկ մօտ :

— Բայց, սեպուհս, ես ո՛չ գղեակ ունիմ ոչ ծառաստան, ո՛չ մարդ, ոչ անտառ :

— Ի՞նչ ունիս ուրեմն — հարցուց Բորթոս — և ինչո՞ւ համար ուրեմն զեղ կ'անուանես ունեցածդ :

— Ես երբէք զեղ չըսի, սեպուհս — պատասխանեց Բլանշէ փոքր ինչ պղտիկ ընկնելով — այլ միայն ոտնկայ մը :

— Հո՛ւ, հո՛ւ — ըսաւ Բորթոս — կ'լմանամ, համեստութեամբ կ'խօսիս :

— Ա՛չ, սեպուհս, ես լոկ ճշմարտութիւնը կ'ըսեմ. բարեկամի համար միայն երկու խուց ունիմ :

— Բայց այն ատեն բարեկամներդ ո՛ւր կ'ստըլին :

— Նախ՝ թաղաւորին անտառը՝ որ շատ աղւոր է :

— Իրօք անտառը շատ աղւոր է — ըսաւ Բորթոս — դրեթէ Պէրրիի անտառին չափ աղւոր :

Բլանշէ աչերը խոշոր խոշոր բացաւ :

— Միթէ Գօնդէնպլօի՞ նման անտառ մ'ունիս, սեպուհ — կ'մկմաց նա :

— Այո՛, երկու հատ իսկ ունիմ. բայց Պէրրիինն իմ սիրականն է :

— Ինչո՞ւ համար — հարցուց Բլանշէ շնորհալի կերպով :

— Բայց նախ անոր համար որ անոր ծայրը չեմ գիտեր, երկրորդ անոր համար որ երէի գողերով լեցուն է :

— Եւ ի՞նչպէս կրնայ հաճելի լինիլ ձեզ անտառ մ'որ որսի գողերով լեցուն է :

— Սա պատճառաւ որ իմ երէս կ'որսան, և ես ալ գիրենք կ'որսամ, և այսպէս՝ խաղաղութեան ատեն՝ ինձի համար պատերազմի պատիեր մը կ'ընծայէ :

Խօսակցութեան այս տեղն էին՝ երբ Բլանշէ քիթը բարձրացնելով Գօնդէնպլօի առաջին տուները տեսաւ որ որոշակի երկնի վրայ կ'նկարուէին. մինչդեռ այս խիտ և աճե կոյտէն վեր կը սլանային գղեկին սրածայր սանիքները, որու սև աղլանները լուսնկային կ'շողային մեծ ձկան մը խեցիկն պէս :

— Պարոններ — ըսաւ Բլանշէ — պատիւ ունիմ ձեզի յայտնելու որ Գօնդէնպլօ հասանք :

ԺԲ

ԲԼԱՆԶԷԻ ԳԻՒՂԻԿԸ

Ձիաւորներն իրենց զլուխը բարձրացուցին և տեսան որ պարկեշտ Բլանշէին ըսածը բուն ճշմարտութիւնն էր :

Տաս վայրկեան ետք՝ Լիօնի ճամբուն մէջն էին Պօ-Բանի պանդոկին միւս կողմը :

Թանձր թանթրուենիի, դժնիկ և դայլուկի երկայն ցանկ մը սև և անթափանց շրջապատ մը կ'յօրինէին՝ որու ետև աղիւսէ լայն տանիքով սպիտակ տուն մը կ'բարձրանար :

Այս տան երկու պատուհանները փողոցին վրայ կ'նայէին :

Երկուքն ալ մութ էին :

Երկուքին մէջ տեղ փոքրիկ դուռ մը կար, դրան վրայ քիւ մը մոյթերով բռնուած և տան մուտքն էր :

Բարձր սեմով մ'որ դրան կ'ելուէր :

Բլանշէ վար իջաւ՝ որպէս թէ այս դրան պիտի զարնէր, ապա՝ միտքը փոխելով՝ ձիուն սանձէն բռնեց և դարձեալ երսուն քայլի չափ տեղ քալեց :

Երկու ընկերներն իրեն կ'հետևէին :

Այն ատեն սայլարանի դրան մը հասաւ որ քսան քայլ հեռու կ'դանուէր, և փայտէ դռնափակ մը վերցնելով, որ այս դրան միակ ցանկն էր, փեղկերէն մին հրեց :

Այն ատեն ամենէն առաջ ձին սանձէն քաշելով՝ և աղբով շրջապատեալ պղտիկ բակ մը մտաւ, որու աղւոր հոտէն կ'երևէր որ մօտակայ ախոռ մը կար :

— Աղւոր կ'հասի — ըսաւ Բորթոս մեծաձայն ինքն ալ վար իջնելով — և արդարև ինքզինքս Բիէրֆօնի գոմերուս մէջ պիտի կարծեմ :

— Ես կով մը միայն ունիմ — փութաց ըսելու Բլանշէ համեստութեամբ :

— Ես երսուն հաս ունիմ — ըսաւ Բորթոս — կամ լաւ ևս բռնեմ կովերուս թիւը չգիտեմ :

Երկու ձիաւորները ներս մտեր էին, Բլանշէ անոնց ետևէն դուռը դոցեց :

Նոյն միջոցին տ'Արդանեսան որ դեախն կոխեր էր իր սովորական թեթեաշարժութեամբը՝ աղւոր օզը կ'ծծէր՝ և արա տեսնող բարկոցի մը պէս օզը ծծելով, մէկ ձեռքով այծաերևի շիւղ մը և միւսով վայրի վարդ կ'բրցնէր :

Բորթոս ձողերու երկայնքը բարձրացող ոլուներու վրայ ձեռքը դրեր էր և կ'ուտէր, կամ լաւ ևս կ'արածէր փոճոկ և պտուղ մէկտեղ :

Բլանշէ շուտ մը փութաց իր յարկին մէջէն դեղացիի նման ծերուկ և կորած մարդ մ'արթնցնել որ կրկնացով ծածկուած լուերուն վրայ պառկեր էր :

Այս դեղացին Բլանշէն ճանչելով՝ Քեր Կերը կոչեց զանի, 'ի մեծ դահուանախոթի համեմատաձառին :

— Ձիերը մտորը քաշէ, ծերուկս, և լաւ կերակուր տուր — ըսաւ Բլանշէ :

— Ո՛հ, մնս վկայ, ինչ աղւոր կենդանիներ են ասոնք — ըսաւ դեղացիը. — ո՛հ, պէտք է որ ճաթելու չափ կերակրեմ :

— Կեցիք, կեցիք, բարեկամ — ըսաւ տ'Արդանեսան — կրո՛ղ, ինչպէս շուտ մը կ'վճռէք. դարի և կապոց մը յարդ, ուրիշ բան չուղեր :

— Եւ մաքուր ջուր իմ ձիուս համար — ըսաւ Բորթոս — վասն զի շատ յոգնած է կարծեմ :

— Ո՛հ, մի վախնաք բնաւ, պարոններ — ըսաւ Բլանշէ — հայր Սէլէսդէնն Իվրիի ծեր զօրական մ'է, ախոռի դործերէն կ'հասկընայ, դուք տունն եկէք, տունը :

Բլանշէ երկու բարեկամներն առաւ ծածկուած ուղիէ մը մըտցող որ բանջարանոցէ մը կ'անցնէր, ապա առուոյտէ մը, և 'ի վերջէ փոքրիկ պարտիզի մը կ'յանդէր որու ետևի կողմը կ'բարձրանար տունը. արդէն այս տան գլխաւոր ճակատը փողոցին կողմէն տեսանք :

Բանի կ'յառաջանային կարող էին նշմարել դետնայարկին բա-
ցուած երկու պատուհաններէն որ սենեկին կից էին, Բլանշէի
ներքին բնակարանը :

Այս սենեակը՝ որ սեղանին վրայ դրուած կանթեղէ մը մեղմիկ
լուսաւորուած էր՝ պարտիզին խորը կ'երևէր իբրև անդորրութեան,
հանգստութեան և երջանկութեան դեղածիծաղ նկար մը :

Լուսաւոր կեդրոնէն արձակուելով ս'ը որ ընկնէր լուսոյ նշոյլ-
ները թէ հին յախճապակի մը վրայ, թէ մաքրութեամբ շողա-
ցող կահի մը վրայ, թէ պատէն կախուած զէնքի մը վրայ, յըս-
տակ պայծառութիւն, յստակ ցոլացում մը կ'դտնէր և բոցին կա-
թիլն ակնապարար իրին վրայ կ'կաթէր :

Այս կանթեղը՝ որ սենեակը կ'լուսաւորէր՝ մինչդեռ յատկինե-
րու և սղանկներու տերևները պատուհաններու շրջանակներէն կ'իջ-
նային, ձիւնափայլ դամասկեան փուռ մը շքեղորէն կ'լուսաւորէր :

Երկու սնակ կային այս փուռոցին վրայ : Գեղին գինի մը բազ-
մազիմի բիւրեղէ երկայն շելի մը մէջ կ'փալկէր զմրուխտի պէս,
և կապոյտ յախճապակէ մեծ աման մը՝ արծաթէ ծածկոցով,
փրփրալի մրդողի մը կ'պարունակէր :

Սեղանին մօտ՝ լայն թիկնով աթոռի մը վրայ՝ երեսնամեայ կին
մը կ'քնանար՝ քաջաւողջութեամբ և թարմութեամբ կայտառ :

Եւ այս թարմ արարածին ծնդաց վրայ՝ շիկադոյն կատու մը՝
ծալլած թաթերուն վրայ մարմինը կծկած, կ'խրկար այնպէս որ
աչերը կէս բայ՝ կատուային բարուց նայելով կ'նշանակէ :

— Բոլորովին երջանիկ եմ :

Երկու բարեկամք այս պատուհանին առջև ապշած կեցան :

Բլանշէ՝ ասոնց զարմանքը տեսնելով, անուշ ուրախութեամբ
մ'այլայլեցաւ :

— Ա՛հ, անորէն Բլանշէ — ըսաւ տ'Արդանեան — հիմակ կը
հասկընամ բացակայութեանդ նպատակը :

— Հօ՛, հօ՛, այս կ'նչչափ սղիտակ ձերմակեղէն է — ըսաւ
Բորթոս ըստ կարգի որոտաձայն :

Այս աղմուկը լսելով՝ կատուն խոյս տուաւ, տան տիրուհին ընդ-
ոտտ արթնցաւ, և Բլանշէ շնորհալի կերպարան մը դասելով, եր-
կու ընկերներն առաջնորդեց սեղանը դրուած սենեակը :

— Ներեցէք ինձ, սիրելի — ըսաւ նա — ձեզի ներկայացնե-
լու տ'Արդանեան ասպետն իմ պաշտպանն :

Տ'Արդանեան կնկան ձեռքը բռնեց այնպէս ասպետական ձե-
րով և պալատականի մարդավարութեամբ ինչպէս պիտի բռնէր
իշխանուհոյն ձեռքը :

— Սեպուհ Վալլօն սը Պրասիէօ սը Բիէրֆօն — յարեց
Բլանշէ :

Բորթոս այնպիսի բարև մը տուաւ որմէ նոյն իսկ Աննա թա-
ղուհին զոհ պիտի լինէր, եթէ յետին ծայր պահանջող լինիլ
չուղէր :

Այն ատեն կարգն եկաւ Բլանշէին :

Տիկնոջ քով դնաց և զանի համարձակ պաղաւ, կանխաւ տ'Ար-
դանեանին և Բորթոսին նշան մ'ընելով այնպէս որ կարծես թէ
այս բանիս համար ներողութիւն կ'ուզէր :

Աւելորդ է ըսել որ այս ներողութիւնն իրեն տրուեցաւ :

Տ'Արդանեան զովեստ մ'ուղղեց Բլանշէի :

— Աւասիկ — ըսաւ — մարդ մ'որ իր կեանքը վարել զիտէ :

— Պարոն — պատասխանեց Բլանշէ ծիծաղելով — կեանքը
դրամադուլս մ'է զոր մարդ կարելի եղածին չափ խոհական կեր-
պով շահու գնել պէտք է . . . :

— Եւ ահագին շահ կ'վատարկիս — ըսաւ Բորթոս որոտաձայն
ծիծաղելով :

Բլանշէ տան տիկնոջ դարձաւ :

— Սիրական բարեկամուհիս — ըսաւ նա — այս տեսած մար-
դիկդ են իմ կենացս մէկ մասը վարողները : Ասոնց վրայ ստէպ
խօսեր եմ քեզի :

— Եւ ուրիշ երկու հոգւոյ վրայ — ըսաւ տիկնոջ խիստ պարզ
ֆլամանտեան շեշտով մը :

— Միթէ տիկնոջ հօլանտացի է — հարցուց տ'Արդանեան :
Բորթոս իր պիկն ոլորեց, և այս բանս դիտեց տ'Արդանեան,
որ ամէն բան կ'դիտէր :

— Անվերսացի եմ — պատասխանեց տիկնոջ :

— Եւ անունն է տիկին Հէլտեր — ըսաւ Բլանշէ :

- Այսպէս չես կոչեր անշուշտ տիկինը — ըսաւ Թրդանեան :
- Ինչո՞ւ համար չկոչեմ այդպէս — հարցուց Բլանէ :
- Վասն զի քանի այդպէս կոչես զանի պառաւորացած կ'լինիս :
- Ո՛չ, զանի Թրուչէն կ'անուանեմ :
- Չքննող անուն — ըսաւ Բորթոս :

— Թրուչէն — ըսաւ Բլանչէ — Ֆլանտրայէն եկաւ իր առաքինութեամբ և երկու հազար Փլորէնով : Չինքը ձեռող անբերել ամուսնէ մը խոյս կ'տար : Իբրև բիդարտացի՝ միշտ սիրած եմ արու՛ղեան տիկինները : Արդուայէն մինչև Ֆլանտրա մէկ քայլ հեռաւորութիւն կայ : Կա եկաւ լալու իր կնքահօր տունը՝ այսինքն իմ նախորդիս որ 'ի Լոնսարա փողոց . ինձ շահու առաւ իր երկու հազար Փլորէնը զոր արդիւնաւորեցի, և հիմակ իրեն տասն հազար կ'բերեն :

- Կեցցէ՛, Բլանչէ :
- Ազատ է նա, հարուստ է նա . կով մ'ունի, սպասուհի մը և հայր Սէլէսդէնն իր հրամանին տակն են, իմ բոլոր շապիկներս կ'շինէ, իմ բոլոր ձմեռուան դուլպաներս կ'գործէ, տասն հինգ օրն անդամ մը զիս կ'տեսնէ միայն և ասով ինքզինքն երջանիկ կ'համարի :

— Իբաւի երջանիկ եմ . . . — ըսաւ Թրուչէն ընտանութեամբ մը :

- Բորթոս իր պէխին միւս կիսաբոլորն ոլորեց :
- Սատանայ, սատանայ — մտածեց Թրդանեան — արդեօք Բորթոսի միտքը գէշ է . . . :

Բայց նոյն պահուն Թրուչէն՝ քաջ հասկընալով որ իր հիւրերն ինչ բանի պէտք ունէին, իր խոհակերուհին քաջալերեց, երկու պնակ սեղանին վրայ աւելցուց և զայն գողարիկ կերակորնեբով զարդարեց այնպէս որ ընթրիքը ճաշ, ճաշը հացկերոյթ կ'դառնայ :

Թարմ կարագ, աղած միս, անձրուկ, թուռոս, Բլանչէի բոլոր համեմները կ'երևէին սեղանին վրայ :

Նոյնպէս հաւեր, ընդեղէն, աղցան, լճակի ձուկ, գետի ձուկ, անտառի երէ, գաւառին բոլոր բերքը :

Ասկէ զատ՝ Բլանչէ մառանէն կ'դառնար, իր հետը բերելով

տասն հատ շիշ որու ասրակին աներևոյթ եղէր էր մոխրագոյն փոշոյ մը ներքև :

- Այս տեսքը Բորթոսի սիրտը խնդացուց :
- Անօթի եմ — ըսաւ նա :
- Եւ զնաց տիկին Թրուչէնի մօտ նստաւ բոցավառ ակնարկով մը :
- Տ'Արդանեան միւս կողմը նստաւ :
- Բլանչէ դիմացի կողմը նստաւ խոհեմութեամբ և խնդաղին :

— Մի՛ նեղանաք — ըսաւ — եթէ ընթրիքի ժամանակ Թրուչէն սեղանէն յաճախ կ'ելնէ, ձեր պառկելու սենեակները կ'պատրաստէ :

Արդարև՝ տան տիկինը ստէպ սեղանէն կ'ելնէր, և առաջին դստիկոնին վրայ կ'լուռէին փայտէ մահճիճներու և անուակներուն զղբիւնը :

Նոյն պահուն երեք մարդիկ կ'ուտէին ու կ'խմէին, մանաւանդ Բորթոս :

- Սքանչելի բան էր անոնց տեսարանը :
- Տասն շիշերը տասն սառերներ էին երբոր Թրուչէն պանիր բերելով վար իջաւ :

- Տ'Արդանեան իր բոլոր ծանրութիւնը պահէր էր :
- Ընդ հակառակն՝ Բորթոս իրենին մէկ մասը կորուսեր էր :
- Ճակատամարտի վրայ կ'խօսէին, ապա երգերու վրայ ճառել սկսան :

Տ'Արդանեան խորհուրդ տուաւ որ նորէն պիտի երթան շտեմարանը, և որովհետև Բլանչէ բոլորովին շիտակ չէր կարող քալել, հրացանակրաց հրամանատարն առաջարկեց որ իրեն ընկերանայ :

Ուստի ճամբայ ելան երգեր մըմնջելով այնպէս բարձրաձայն որ սատանաներն անգամ խոյս պիտի տային ահաբեկ :

Թրուչէն սեղանէն չելաւ և Բորթոսին հետ մնաց : Երբոր երկու որկրամոնները փայտի խորձերուն ետև շիշեր կը փնտռէին, չոր և հնչական աղմուկ մը լսելի եղաւ որ յառաջ կը գայ երբ այտի մը վրայ երկու շրթեր կ'գրոշմուին :

— Բորթոս ինքզինքը Ռօշէլ կարծած պիտի լինի — մտածեց Թրդանեան :

Շիշերով բեռնաւորուած վեր ելան :

Բլանշէ այլ ևս չէր տեսներ վասն զի միայն կ'երդէր :

Տ'Արդանեան որ միշտ կ'նայէր , գիտեց որ Թրուչէնի ձախ այսն աջէն շատ աւելի կարմիր էր :

Արդ՝ Բորթոս Թրուչէնի ձախ կողմը նստած կ'ժպտէր , և երկու ձեռք սեխին երկու կողմերը կ'ոլորէր :

Թրուչէն ևս փառաւոր սեպուհին կ'ժպտէր :

Անժուի փրփրալի զինին այս երեք մարդիկը նախ երեք սատանայ դարձուց , ապա երեք հատ գերան :

Տ'Արդանեան կարող չեղաւ մտնակալ մ'առնուլ Բլանշէին լոյս ընել որ իր սանդղէն վեր ելնէ :

Բլանշէ իրեն ետէն քարշեց Բորթոսը , որու կ'հրէր Թրուչէն , և այս ալ շատ խնդումներս էր իր կողմէն :

Տ'Արդանեան միայն կրցաւ սենեակները գտնել և մահիճները բանալ : Բորթոս իրենին մէջ թաղուեցաւ ընկաւ , և իր հրացանակիր բարեկամը զինքը հանուեցուց :

Տ'Արդանեան իր անկողնին մէջ նետուեցաւ ըսելով .

— Անօրէն , բայց սակայն երդում ըրեր էի այլ ևս չլսմել այն զեղնագոյն զինին որ դայլախաղ կ'հոտի : Ա՛սչ , ինչ պիտի ըսէին եթէ հրացանակիրներն այս վիճակին մէջ տեսնէին իրենց հրամանատարը :

Եւ մահիճին վարպետները քաշելով .

— Բարեբաղդօրէն զիս չպիտի տեսնեն — յարեց նա :

Թրուչէն իր թևերուն մէջ առաւ Բլանշէն , զանի հանուեցուց և վարպետներն ու գուները զոցեց :

— Իբաւ որ զուարճալի է զիւղը — ըսաւ Բորթոս իր սրունքն երկնցնելով որ մահիճին փայտերէն անցան , որով մահիճին քանի մը կտորները դղրելով վար ընկան առանց մէկուն ուշադրութիւնը գրաւելու , այնչափ աղւոր զուարճացեր էին Բլանշէի զիւղիկին մէջ :

Կէս զիշերն երկու ժամ անցած ամենքը կ'խրկային :

ԺԳ

ԲԼԱՆՇԷԻ ՏՈՒՆԷՆ ՏԵՍՆՈՒԱԾԸ

Հետեւեալ օրն երեք զիւցաղունները պատուական կ'քնանային : Թրուչէն փեղկերը զոցեր էր վախնալով որ նորել արևու ճառագայթները ծանրացած աչերու փնաս չքերէ :

Աւստի մութ զիշեր էր Բորթոսի վարպետներուն և Բլանշէի ամպհոյճանիին ներքև՝ երբ տ'Արդանեան ամենէն առաջ արթննալով , պատուհանէն անցնող անխոհեմ ճառագայթէ մը , մահիճն վար ցատկեց՝ որպէս զի ինքն առաջ յարձակումն սկսի :

Աւստի նախ Բորթոսի սենեակը ձեռք առաւ որ իրենին մօտակայ էր :

Այս պատուական Բորթոս զուարթ որոտման մը պէս կ'ննջէր . մթութեան մէջ գուռաբար կ'տարածէր իր հսկայական իրանը , և իր ուռած բուռն ոտնի օթոցին վրայ անկողնէն դուրս կախուեր էր :

Տ'Արդանեան Բորթոսն արթնցուց՝ և բաւական ատեն իր աչերը շփեց :

Նոյն պահուն՝ Բլանշէ կ'հագուէր և իր հիւրերուն զրան առջև դալով զանոնք կ'ընդունէր մինչդեռ տակաւին զիշերուան թրմութենէ կ'երբային :

Թէև տակաւին կանուխ էր՝ արդէն բոլոր անեցիք ոտքի վրայ էին : Խոհարարուհին անխնայ հաւեր կ'ջարդէր հաւնոցը , և հայր Սէլէսդէն պարտեղէն ելակ կ'հաւքէր :

Բորթոս՝ ուրախ զուարթ՝ իր մէկ ձեռքը Բլանշէի կարկառեց և տ'Արդանեան ներողութիւն խնդրեց տիկին Թրուչէնը համբուրելու :

Տիկինն որ յաղթահարեալներուն դէմ ոխ չէր պահեր , Բորթոսին մօտեցաւ , որու մի և նոյն շնորհը պարգևեց :

Բորթոս տիկին Թրուչէնը համբուրեց խորին հառաչով մը :

Այն ատեն Բլանշէ երկու բարեկամաց ձեռքէն բռնեց :

— Չեզի իմ տունս պիտի ցոյց աամ — ըսաւ նա . — երէկ իրկուն՝ այս տեղ իբրև փրան մէջ մտանք և չկրցանք բան մը տեսնել, բայց՝ լոյս աչքով՝ ամէն ինչ իր տեսքը կ'փոխէ և դո՛՛հ պիտի լինիք :

— Նախ արտաքին տեսարանը գիտենք — ըսաւ տ'Արդանեան — ամէն բանէ աւելի տեսարանը կ'զիւթէ զիս . միշտ արքայական տուներ բնակած եմ և իշխանները դեղատեսիլ վայրեր ընտրելու մասին ճարպիկ են :

— Ես — ըսաւ Բորթոս — իմ տեսարանս սիրած եմ . իմ Բիէրֆօնի գղեկիս մէջ՝ չորս հատ ծառուղի բանալ տուի որ բազմազան տեսարան մը կ'ընծայեն :

— Հիմակ իմ տեսարանս պիտի տեսնէք — ըսաւ Բլանշէ :

Եւ երկու հիւրերը պատուհանի մ'առջև տարաւ :

— Ա՛հ, այո՛, Լիօնի փողոցն է — ըսաւ տ'Արդանեան :

— Այո՛ . այս կողմէն երկու պատուհան ունիմ, աննշան է տեսքը . պանդուկ մը կ'տեսնուի միայն, միշտ շարժման մէջ և աղմկալի . անախորժ է այս գրաջիս : Այս կողմէն չորս պատուհան ունէի, և մինակ երկու հատ պահեցի :

— Անցնինք — ըսաւ տ'Արդանեան :

Նրբագաւիթ մը մտան որ սենեակներուն կ'տանէր, և Բլանշէ փեղկերը հրեց բացաւ :

— Տէս, տէս — ըսաւ Բորթոս — վարը բան մը կ'տեսնեմ, ինչ է այն :

— Անտառն է — ըսաւ Բլանշէ : — Հորիզոնն է, միշտ թանձր զիծ մ'որ զարնան դեղնորակ է, ամառը կանաչ, աշնան՝ կարմիր, և ձմեռը՝ սպիտակ :

— Շատ լաւ . բայց վաբազոյր մ'է որ աւելի հեռուն նայելու կ'արդիլէ :

— Այո՛ — ըսաւ Բլանշէ — բայց ասկից կ'երևի . . . :

— Ա՛հ, սա մեծ դաշտը . . . — ըսաւ Բորթոս : — Տէս, ինչ կ'տեսնեմ հեռուն . . . : Խաչեր, քարեր :

— Զարմանք, բայց գերեզմաննոց մ'է այս — դուչեց տ'Արդանեան :

— Ճիշտ այդպէս — ըսաւ Բլանշէ — կ'հաւատեմ ձեզի որ շատ հետաքրքրական է : Օր մը շանցնիր որ այս տեղ մէկը չթաղեն : Պօնդէնպլօ բաւական ուժով է : Երբեմն սպիտակ հալուած և զրոշակներ բռնած նորատի օրիորդներ են, երբեմն ոստիկաններ են որ աստ կ'զան՝ երգիչներով և թեմին գործաւորներով, էրբեմն թագաւորին տան սպաները :

— Բայց ես այս բանս չեմ սիրեր — ըսաւ Բորթոս :

— Շատ զբօսալի չէ — ըսաւ տ'Արդանեան :

— Կ'հաւատեմ թէ այս բանս լուրջ մտածմունքներ կ'տայ մարդուս — պատասխանեց Բլանշէ :

— Ա՛հ, չեմ՝ ըսեր հակառակը :

— Բայց — շարունակեց Բլանշէ — օր մը պիտի մեռնինք, 7 տեղ մը առած մը կարգալուծ միայն պահած եմ, որ է այս . « Օգտաւէտ մտածմունք մ'է մահուան մտածմունքը » :

— Ես հակառակը չեմ խօսիր — ըսաւ Բորթոս :

— Բայց — առարկեց տ'Արդանեան — դաւարիին, ծաղիկներուն, դետերուն, կապոյտ հորիզոններուն, անսահման դաշտերու դաղափարն ալ առողջաւէտ դաղափար մ'է :

— Եթէ ասոնք ունենայի, չպիտի մերժէի — ըսաւ Բլանշէ — բայց այս փոքրիկ գերեզմանատունն ունենալով միայն, նոյնպէս ծաղկաւէտ, լուաւէտ, հովանաւոր և անդորր, կ'շատանամ, և քաղքին բնակիչներուն կ'մտածեմ որ, օրինակի համար, Լոնպարս փողոցը կ'բնակին, և որ երկու հազար կառուց գլորին ու աղմին մէջ հարիւր յիսուն հազար մարդոց թաւալիլը կ'տեսնեն :

— Բայց, կենդանի — ըսաւ Բորթոս — կենդանի :

— Ահա այս պատճառաւ — յարեց Բլանշէ երկչոտութեամբ — սիրտս կ'հանգարտի ատեն ատեն մեռելներ տեսնելով :

— Այս սասանայ Բլանշէն — ըսաւ տ'Արդանեան — ծնած էր բանաստեղծ նոյնպէս համեմալաճառ լինելու :

— Պարոն — ըսաւ Բլանշէ — ես բաւական աղէկ խմորէ շինուած մարդոց տեսակէն էի զոր Աստուած ըրաւ որպէս զի ատեն մը կենդանանան և լաւ դսնեն այն ամէն բաները զոր երկրիս վրայ իրենց բնակութեան ժամանակ կ'տեսնեն :

Այն ատեն տ'Արդանեան պատուհանին առջև նստաւ, և Բլանշէի այս փիլիսոփայութիւնն իրեն հաստատուն երևելով՝ մտածեց :

— Տէր վկայ — գոչեց Բորթոս — աւասիկ մեզի կատակերգութիւն կ'ներկայացնեն : Միթէ երդի ձայն չէ՞ լսածս :

— Այո՛, կ'երդեն — ըսաւ տ'Արդանեան :

— Ո՛հ, ստորին կարգի թաղում մ'է — ըսաւ Բլանշէ արհամարհանօք : — Յուզարկաւոր են միայն քահանայն, ժամկոչն ու տիրացու մը : Անայիք, պարոններ, որ հանդուցեալն իշխան մը չէ :

— Ո՛չ, դադաղին հետևող մարդ մը չկայ :

— Այո՛ — ըսաւ Բորթոս — մարդ մը կ'տեսնեմ :

— Այո՛, իրաւ է, վերարկուով փաթթուած մարդ մը — ըսաւ տ'Արդանեան :

— Տեսնելու արժանի բան մը չէ — ըսաւ Բլանշէ :

— Իմ հետաքրքրութիւնս շատ կ'շարժէ — ըսաւ տ'Արդանեան աշխուժիւ պատուհանին վրայ արմուկը կռթնելով :

— Աղէ՛, աղէ՛, դու ալ սկսար տեսարանէս ախորժիլ — ըսաւ Բլանշէ զուարթալիս : — Գու ալ ինձի սէս կ'ընես, առաջին օրերը ախոր էի և կ'տաղտկանայի բոլոր օրը խաչ հանելով, և երգերն իբրև բևեռ ըղեղիս մէջ կ'մանէին, այնուհետև երգերով կ'օրորիմ, և գերեզմանատան թուշուներուն չափ սիրուն թուշուններ չեմ տեսած :

— Ես — ըսաւ Բորթոս — ես չեմ զուարճանար, լաւ ևս ունիմ վար իջնել :

Բլանշէ ոտում մ'ըրաւ, ձեռքը Բորթոսին տուաւ պարտէզն առաջնորդելու համար :

— Ինչ, միթէ դու այդ տեղ պիտի մնաս — ըսաւ Բորթոս տ'Արդանեանի գլուխը դարձնելով :

— Այո՛, բարեկամ, այո՛, պիտի գամ գտնեմ ձեզ :

— Հէ՛, հէ՛, Պ. տ'Արդանեան իրաւունք ունի — ըսաւ Բլանշէ — արդէն կ'թաղեն :

— Ո՛չ, տակաւին :

— Ա՛հ, այո՛, մնուելաթաղը կ'սպասէ որ դադաղին բոլորը կապեն չուանները . . . : Տէս, գերեզմանատան միւս ծայրէն կ'լին մը ներս կ'մանէ :

— Այո՛, այո՛, սիրելի Բլանշէ — ըսաւ տ'Արդանեան աշխուժիւ — բայց թող ինձ, թող մնալ, կ'սկսիմ առողջաւէտ խորհրդածութիւններ ունենալ, մի վրդովեր զնս :

Երբ Բլանշէ մեկնեցաւ, տ'Արդանեան կէս փակ փեղկերուն ետևէն՝ աչօք կ'լափէր իր գիմացն անցած դարձածը :

Երկու դիակիրներն իրենց պատգարակին չուանները քակելով փոսին մէջ իջեցուցին մնուել :

Քանի մը քայլ հեռու՝ վերարկուով մարդը՝ այս սղալի տեսարանին միակ հանդիսատես՝ մեծ նոճիի մը կռթներ էր և իր գէմքը բոլորովին կ'սպահէր դիաթաղներէն և քահանաներէն : Մեռելու հինգ վայրկենի մէջ թաղուեցաւ :

Փոսը լեցնելէն ետև՝ քահանաները դարձան : Գիաթաղն անոնց քանի մը խօսք ուղղեց և անոնց ետևէն գնաց :

Վերարկուով մարդը բարև տուաւ անոնց երբոր առջևէն անցան, և դիաթաղին ստակ ընծայեց :

— Անօրէն — մրմուռաց տ'Արդանեան — բայց Արամիսն է այս մարդը :

Արդարև Արամիս առանձին մնաց, դէթ այս կողմէն . վասն զի հաղիւ թէ զլուխը դարձուց որ կնկան մը քայլն և շրջադգեստի մը շրջինն իր քովը լսելի եղաւ :

Արամիս իսկոյն գլուխը դարձուց և զլխարկը հանեց պալատականի յարդանօք . ապա զանի առաջնորդեց շաղանակներէի և թմբիի ծառերով վայր մ'ուր շքեղ շերիմ մը կ'հովանաւորէին :

— Ա՛հ, զարմանք — ըսաւ տ'Արդանեան — ահա Վանի եպիսկոպոսն որ առանձին տեսակցութիւններ ունի : Ասի միշտ Արամիս արբան է, ինչպէս որ կ'քծնէր ՚ի հուաղիւ-լը-Սէք : Այո՛ — յարեց հրացանակիրը — բայց գերեզմանատան մը մէջ եղածը նուիրական ժամադրութիւն մ'է :

Եւ սկսաւ ծիծաղել :

Խօսակցութիւնը կէս ժամ շարունակ տևեց :

Տ'Արդանեան չէր կարող տեսնել կնկան դէմքը . վասն զի կրունակը դարձուցեր էր . բայց քաջ կ'տեսնէր որ սիրոյ վրայ չէին խօսեր այս երկու խօսակիցները, վասն զի սաղութեամբ կ'վար-

ուէին , զուղաչալու թեամբ կ'շարժէին , յարձակողական և պահպանողական կերպով հնարադէտ և զլոյշ ակնարկներ իրարու կ'արձակէին :

Խօսակցութենէ ետք՝ տիկինն ոտք ելաւ , և նա Արամիսին առջև խորին խոնարհութիւն մ'ըրաւ :

— Հօ , հօ — ըսաւ տ'Արդանեան — բայց այս տեսակցութիւնն իբրև սիրոյ ժամադրութիւն կ'վերջանայ . . . : Ի սկզբան մարդը ծունր կ'գնէ , վերջն օրիորդը կ'նուաձի և այս է աղաչողը . . . ո՞վ է այս օրիորդը : Զանի տեսնելու համար թանկ մը կ'տայի :

Բայց անկարելի եղաւ : Ամենէն առաջ Արամիս գնաց . տիկինն իր գլուխը լաւ մը ծածկեց և անորմէ ետքը մեկնեցաւ :

Տ'Արդանեան չկրցաւ համբերել : Լիօնի փողոցին վրայ նայող պատահանը վազեց :

Արամիս այն ինչ պանդուկը մտեր էր :

Տիկինը հակառակ կողմէն զարկեր էր : Հաւանապէս անտառին ծայրը տեսնուող կառքն և երկու ձեռքի ձիերուն կողմը կ'գիմէր :

Ծանր ծանր և զլուխը ծռած կ'բալէր խորին մտածութեան մէջ թաղուած :

— Անօրէն , անօրէն , պէտք է որ այս կլինն ո՞վ է գիտնամ — ըսաւ վերստին հրացանակիրը :

Եւ առանց աւելի խորհրդածելու սկսաւ սնոր ետևէն գնալ :

Ճամբան երթալու ատեն՝ կ'հարցնէր իւրովի թէ ի՞նչ միջոցաւ անոր քօղը բանալ տայ :

— Նորատի չէ — կ'ըսէր նա . — ազնուական կլին մը կ'երևի : Կրօղը տանի զիս , եթէ այս կնկան հասակը չեմ ճանչեր :

Մինչդեռ տ'Արդանեան կ'վազէր , իր բիտերուն և կօշիկներուն աղմուկը փողոցին մէջ այլանդակ շօնոգ մը կ'հանէր . բաղդն այնպէս բանեցաւ որու չէր սպասեր :

Այս աղմուկը կնկան անհանգստութիւն առաւ , կարծեց թէ ետևէն եկող մը կայ կամ հալածող , և այս իրաւ էր , և զլուխը դարձուց :

Տ'Արդանեան ցատկեց որպէս թէ իր սրունքներուն մանր կապարեայ գնդակներ զարկին , ապա կլիսաշրջան մ'ընելով ետ դառնալու համար :

— Տիկին Շէվրէօզ — մրմնաց նա :

Տ'Արդանեան չուզեց բնակարանը դառնալ . առանց ամէն բան իմանալու :

Հայր Սէլէսդէնի պատուիրեց որ զիսթաղին հարց ու փորձ ընէ իմանայ թէ նոյն առտու թաղուած մեռելն ո՞վ էր :

— Ֆրանչիսկեան խեղճ մուրացկան մը — պատասխանեց ասի — և շուն մ'անդամ չունէր զինքը սիրող որպէս զի իր վերջին հանգստեան տեղն իրեն ուղեկից լինի :

— Եթէ այդպէս լինէր — մտածեց տ'Արդանեան — Արամիս իր յուզարկուորութեան ներկայ չգիտի զանուէր : Աւանի եպիսկոպոսն անձնուիրութեան կողմէ շուն մ'է , թէև հոտոտելեաց մասին խօսք չունիմ :

ԺԴ

Ի՞ՆՉՊԻՍ ԲՈՐԹՈՍ, ԹՐՈՒՉԷՆ ԵՒ ԲԼԱՆԸԻ ԻՐԱՐՄԻ ԻՐԲԵԻ ԲԱՐԵԿԱՄ ԲԱԺՆՈՒԵՑԱՆ՝ Ի ՇՆՈՐՀՍ Տ'ԱՐԳԱՆԵԱՆԻ

Բլանշէի տան մէջ լաւ կերան խմեցին :

Բորթոս սանդուղ մ'ու երկու կերասենի կտրեց , մորենիները քաղեց , բայց մինչև ելակները չհասաւ , իր զօտիին պատճառաւ , կ'ըսէր նա :

Թրուչէն որ արդէն հսկային հետ բնակացիներ էր , անոր պատասխանեց .

— Պատճառը զօտիդ չէ , այլ փորդ :

Եւ Բորթոս ուրախութենէ Թրուչէնը զրկեց , որ շատ մ'ելակներ ժողվեց և իր ձեռաց մէջ անոր կերցնել տուաւ : Տ'Արդանեան որ նոյն միջոցին հասաւ , Բորթոսը յանդիմանեց իր ծուլութեանը համար և մեղմիկ ցաւեցաւ Բլանշէի վրայ :

Բորթոս աղւոր նախաճաշիկ մ'ըրաւ . երբ լմնցուց ,

— Այս անգ շատ ատորժելի կ'դանեմ — ըսաւ նա Թրուչէնի նայելով :

Թրուչէն ժպտեցաւ :

Նոյնն ըրաւ և Բլանշէ թէև փոքր ինչ նեղանալով :

Այն ատեն տ'Արդանեան Բորթոսին ըսաւ .

— Բարեկամ, պէտք չէ որ Գարուի բերկրանքը մուցնել տան քեզի մեր 'ի Ֆոնդէնայլօ ուղևորութեան բուն նպատակը :

— Իմ ներկայացումն թաղաւորին :

— Անտարակոյս : Քաղաքը պիտի դնամ շրջան մ'ընելու որ պէս զի այդ պատրաստեմ : Աղաչեմ ասկից դուրս մի ելնել :

— Ա՛՛՛՛՛, ո՛՛՛՛՛ — դոչեց Բորթոս :

Բլանշէ տ'Արդանեանի նայեցաւ երկիւղով :

— Միթէ երկար ժամանակ բացակայ պիտի դանուին — ըսաւ նա :

— Ա՛՛՛՛՛, բարեկամ, և այս իրկունէն քեզի համար փոքր ինչ ծանր հիւրերէ քեզ պիտի աղատեմ :

— Ա՛՛՛՛՛, Պ. տ'Արդանեան, ինչպէս կրնաս ըսել այդ . . . :

— Ա՛՛՛՛՛, դիտեմ, սիրող պատուական է, բայց առնդ փոքր է : Մարդ կայ որ լոկ երկու արտավար կ'ունենայ և կրնայ թաղաւոր մը պատասխարել ու զանի երջանիկ ընել, բայց դու մեծ կալուածատէր մը չես :

— Պ. Բորթոսն ալ չէ — մրմուռաց Բլանշէ :

— Սիրելիք իմ, մեծ կալուածատէր եղաւ այժմ, քսան տարիէ վեր հարիւր հազար ֆրանքի տէր է, և յիսուն տարիէ վեր երկու կուսիի և միջնորդնքի մը տէրն է որոց նմանն երբէք տեսնուած չեն Ֆրանսայի այս դեղեցիկ տէրութեան մէջ : Ա՛՛՛՛՛ ըրդեակ, Բորթոս շատ աւաղայր մ'է քու քովդ, և . . . աւելի շատ չեմ ըսեր, դիտեմ որ քիչէն շատ կ'հասկընաս :

— Բայց, ո՛՛՛՛՛, ո՛՛՛՛՛, պարոն, բացատրէ մտքդ . . . :

— Նայէ մի անգամ մրգաստանիդ մէջ պտուղ չմնաց, մառանդ պարպ է, անկողինդ կարուած, շտեմարանդ չորցած, նայէ . . . աիկին Թրուչէնը . . . :

— Ա՛՛՛՛՛, Տէր Աստուած — ըսաւ Բլանշէ :

— Քաջ դիտելի որ Բորթոս երսուն դիւղի իշխանն է, որոնք երբք հարիւր զուարթերես հպատակուհիներ կ'պարունակեն, և Բորթոսն ալ շատ աղոր մարդ մ'է :

— Ա՛՛՛՛՛, Տէր Աստուած — կրկնեց Բլանշէ :

— Տիկին Թրուչէն պատուական անձ մ'է — շարունակեց տ'Արդանեան — քեզի համար պահէ զանի, կ'ըսես :

Եւ անոր ուսին զարկաւ :

Նոյն պահուն համեմատաձառը դիտեց որ Թրուչէն և Բորթոս հեռաւոր դալարազարդ հովանոցի մը ներքև կ'դանուէին :

Թրուչէն Ֆլամանեան շնորհքով Բորթոսին օղեր կ'շինէր կրկին կերաններով, և Բորթոս սիրադին կ'ծիծաղէր, ինչպէս Սամիսոն Տալիլայի առջև :

Բլանշէ տ'Արդանեանի ձեռքը սեղմեց և հովանոցին կողմը վաղեց :

Բորթոսին 'ի դովեսա ըսինք որ նա տեղէն չշարժեցաւ . . . անտարակոյս չէր կարծեր որ գէշ բան մը կ'ընէր :

Նոյնպէս Թրուչէն տեղէն չշարժեցաւ, որով Բլանշէ հոգ ըրաւ. բայց որովհետև բաւական բարեկիրթ մարդիկ տեսեր էր իր կրպակին մէջ, իր ընթացքը չփոխեց այս անսխորժ իրողութեան վրայ :

Բլանշէ Բորթոսին թեև առաւ և ձիերը տեսնելու անոր առաջարկեց :

Բորթոս ըսաւ որ յոգնած էր :

Բլանշէ առաջարկեց Վալլօն սեսյուհին իր շինած մէկ ըմպելիէն ճաշակել, որուն նմանը չկար :

Սեսյուհն ընդունեց :

Ահա այսպէս՝ բոլոր օրը, Բլանշէ կարող եղաւ իր թշնամին զբաղեցնել : Իր մառանն ինքնասիրութեանը զոհեց :

Տ'Արդանեան երկու ժամէն դարձաւ :

— Ամէն բան պատրաստ է — ըսաւ . — Նորին Վեհափառութիւնը տեսայ պահ մ'որսի գացած ատենը . թաղաւորն այս իր կուն մեղի կ'սպասէ :

— Թաղաւորը մեզ կ'սպասէ՛ — պուաց Բորթոս կանդնելով :

Եւ պէտք է անշուշտ խոստովանիլ, վասն զի մարդուս սիրտն իրօք շարժուն կոհակ մ'է, այն ատենէն սկսեալ՝ Բորթոս տիկին Թրուչէնի չնայեցաւ այն սրտաշարժ վայելչութեամբ որ Անվէրսի կնոջ սիրար կահղեցուցեր էր :

Բլանշէ կրցածին չափ արծարծեց այս փառասիրական միտումն ներք . սլառանց կամ լաւ ևս աչքէ անցոյց վերջին թաղաորութեան ամէն շքեղութիւնները , ճակատամարտները , սլաշարումները , արարողութիւնները : Անկլիայոց պերճութիւնը սլառանց , երեք արիասիրտ ընկերներու ձեռք շահուած ինչքը , և վերջապէս տ'Արդանեանի բաղդը , որ թէև 'ի սկզբան ամենէն խոնարհն էր , հուսկ ուրեմն անոնց սլարաղլուխը դարձեր էր :

Բորթոսը հրահրեց իր մարած երիտասարդութիւնը ցոյց տալով . կրցածին չափ գովեց այն մեծ կալուածատէրին անկեղծութիւնն և բարեկամութիւնը յարդեղու հաւատարմութիւնը . ճարտասան եղաւ , հնարաղլաւ եղաւ Բլանշէ , Բորթոսն զմայլելցոյց , Թրուչէնը գող հանեց և տ'Արդանեանը մտածութեան տարաւ :

Ժամը վեցին հրացանակիրը հրամայեց որ ձիերը պատրաստեն և Բորթոսը հագուեցնել տուաւ :

Բլանշէի շնորհակալ եղաւ իր ընտիր հիւրասիրութեան համար , քանի մ'անորոշ խօսքեր փոփսայ արքունիքն իրեն սլաշտօն մը ճարեղու մասին , որով Բլանշէ անմիջապէս մեծցաւ Թրուչէնի մտքին մէջ , վասն զի խեղճ համեմատաւոր՝ որ այնքան բարեսիրտ , վեհանձն էր և անձնուէր , երկու մեծ իշխաններու երեւելէն և բաղդատուէլէն վեր Թրուչէնի երեակայութեան մէջ պղտիկցեր էր :

Վասն զի կանայք այսպէս են . իրենց չունեցածը կ'փառասիրեն , և երբ ձեռք ձլեն իրենց փառասիրածը կ'անդոսնեն :

Տ'Արդանեան այս ծառայութիւնը Բլանշէի մատուցանելէն ետև՝ Բորթոսին ըսաւ կամայտի մը .

— Բարեկամ , բաւական աղոր մասնի մ'ունիս մատղ :

— Հարիւր յիսուն ոսկինոց — ըսաւ Բորթոս :

— Տիկին Թրուչէն յիշատակդ լաւ ևս պիտի պահէ եթէ այն մասնին անոր տաս — պատասխանեց տ'Արդանեան :

Բորթոս վարանեցաւ :

— Միթէ կարծես թէ բաւական աղոր չէ մասնին — ըսաւ հրացանակիրը : — Ա'իմանամ միտքդ . քեզի պէս մեծ իշխան մը հին սլառասիրտ մը տունը ընակելէն ետև չմեկնիր անոր հիւրասիրութիւնն առատօրէն չվարձատրած . բայց հաւտս ինձ , Բլանշէ

չէ այնպիսի լաւ սիրտ մ'ունի , որ չպիտի զկուէ թէ հարիւր հազար Ֆրանք եկամուտ ունիս :

— Շատ փափաք ունիմ — ըսաւ Բորթոս տ'Արդանեանի խօսքէն շփացած — տիկին Թրուչէնի Պրասիէօի կալուածս շնորհել այն ալ մասնի մ'է . . . տասն երկու արտավար :

— Այդ շատ է , իմ՝ բարի Բորթոս , առ այժմ՝ շատ է . . . այդ ուրիշ ատենի պահէ :

Մատեն աղամանդը հանեց և Թրուչէնի մօտենալով ,

— Տիկին — ըսաւ — Վալլօն սեպուհը չզիտեր ինչպէս աղաչէ ձեզ , որ իր սիրոյն համար , այս մասնին ընդունիք : Վալլօն սեպուհն իմ՝ ճանչցած ամէն առատասիրտ և խոհեմ մարդոց մէկն է : Չեղի 'ի Պրասիէօ ունեցած մէկ կալուածը շնորհել կ'ուզէր բայց միտքը փոխեցի :

— Ա՛հ — ըրաւ Թրուչէն աչքովն աղամանդը լափելով :

— Սեպուհ — գոչեց Բլանշէ գորովանօք :

— Իմ բարի բարեկամս — կմկմաց Բորթոս , զմայլելով որ տ'Արդանեան իր միտքն այնչափ լաւ բացատրած էր :

Այս ամէն բացաղանջութիւններն իրարու խառնուելով 'նոյն օրը խիտ սրտաշարժ օր մ'ըրին , որ կրնար ծիծաղաշարժ վախճան մ'ունենալ :

Բայց տ'Արդանեան անդ էր , և ամեն ուրեք՝ երբ տ'Արդանեան հրամայած էր , ամէն ինչ իր ճաշակին և փափաքին համաձայն վերջ տուած էր :

Զիրար զրկեցին : Թրուչէն ինքզինքին գալով սեպուհին ճոխ առատաձեռնութենէ , իր չափը ճանչեց , և իր երկչտա ու կարմրցած ճակատը միայն ներկայացոյց մեծ կալուածատէրին որու հետ առջի օր այնքան շուտով ընտելացեր էր :

'Նոյն իսկ Բլանշէ հեղ և խոնարհ կերպարան մ'առաւ :

Վեհանձնութեան փափաքը բռնելով՝ Բորթոս սեպուհն իր զրպանները խոհարար կնկան և հայր Սէլէսդէնի ձեռքը պիտի թափէր , բայց տ'Արդանեան զանի կեցոյց :

— Հիմակ իմ կարգս է — ըսաւ :

Եւ կէս ոսկի կնկան և ոսկի մը մարդուն տուաւ :

Արփակոնի սիրտն ուրախութեամբ ընլու և զանի շուայլ ընելու չափ օրհնենք թափեցին իր վրայ :

Տ'Արդանեան Բլանշին ըստ որ զինքը մինչև զղեակն առաջ նորդէ . այն տեղ Բորթոսն իր սենեակը մտցուց , և ինքն ալ մտաւ առանց տեսնուելու այն անձերէն որոց հանդիպելու կ'երկնչէր :

ԺԵ

ԲՈՐԹՈՍԻ ԿԵՐԿԱՅԱՅՈՒՄԸ

Նոյն իրկունն իսկ՝ ժամը եօթին՝ թաղաւորը սրահակի մը մէջ Միացեալ-Գտառաց մէկ զեսպանը կ'ընդունէր :

Ունկնդրութիւնը քաւորդ մը տեսց :

Յետոյ նոր ներկայացողներն ընդունեց և քանի մը կլիներ , որ ամենէն առաջ անցան :

Սրահակին մէկ անկիւնը կեցած՝ սիւնին ետին՝ Բորթոս և ա'Արդանեան իրարու հետ կ'խօսակցէին մինչև որ իրենց կարող զայ :

— Միթէ նոր լուրը զիտէն — ըստ հրացանակիր իր բարեկամին :

— Ո՛չ :

— Լաւ ուրեմն , նայէ անոր :

Բորթոս իր մատերուն վրայ բարձրացաւ և Պ . Ֆուքէն տեսաւ որ հազուած շքուած Արամիսը կ'առաջնորդէր :

— Արամիս — ըստ Բորթոս :

— Որ Պ . Ֆուքէի ձեռօք թաղաւորին կ'ներկայանայ :

— Ա՛հ — ըրաւ Բորթոս :

— Պէլ-Իսին ամրացնելուն համար — շարունակեց ա'Արդանեան :

— Հապա ես :

— Գո՛ւ , ես արդէն պատիւ ունեցայ ըսելու քեզի , որ դու բարի Բորթոսն ես , սղորմած Աստուծոյ բարի մարդը . ուստի քեզ աղաչեր էին որ փոքր ինչ Սէն-Մանտէ կենաս :

— Ա՛հ — կրկնեց Բորթոս :

— Բայց բարեբաղդօրէն աստ եմ — ըստ ա'Արդանեան — Լօքիչէն իմ կարգս պիտի զայ :

Նոյն պահուն Ֆուքէ թաղաւորին կ'ուղղէր խօսքը .

— ԱԼհափան , ձեզնէ շնորհ մ'ունիմ խնդրելու . Պ . Հէրպլէյ փառասէր չէ , բայց զիտէ որ կրնայ օգտակար լինիլ : Չեր ԱԼհափառութիւնը Հոռոմի մէջ դործակալ մ'ունենալու կարօտ է , և այս դործակալը զօրաւոր լինի . կրնանք Պ . Հէրպլէյի համար կարախնալի խոյրը ստանալ :

Թաղաւորը շարժում մ'ըրաւ :

— Ես տէպ Չեր ԱԼհափառութենէ բան չեմ խնդրեր — ըստ Ֆուքէ :

— Այդ ալ խնդիր մ'է — պատասխանեց թաղաւորը , որ միշտ այս բառով կ'բացատրէր իր վարանումը :

Այս խօսքին վրայ՝ ոչ ոք կրնար պատասխան մը տալ :

Ֆուքէ ու Արամիս իրարու երես նայեցան :

Թաղաւորը շարունակեց .

— Պ . Հէրպլէյ կրնայ մեզ ծառայել նաև 'ի Ֆրանսա . օրինակի համար , իբրև արքեպիսկոպոս :

— ԱԼհափան — առարկեց Ֆուքէ վայելչութեամբ մ'որ իրեն յատուկ էր — Չեր ԱԼհափառութեան շնորհն անչափ է Պ . Հէրպլէյի համար . թաղաւորին շնորհիւ արքեպիսկոպոսութիւնը կրնայ խոյրին լրացուցիչ մասը լինիլ . մին միւսը չ'արտաքսէր :

Թաղաւորը զմայլեցաւ Ֆուքի պատրաստարանութեանն ու ժպտեցաւ :

— Տ'Արդանեան ասկից աւելի լաւ չ'պիտի պատասխանէր — ըստ նա :

Այն ինչ արտասանեց այս խօսքն որ ա'Արդանեան երեցաւ :

— Չեր ԱԼհափառութիւնը զիս կոչեց — ըստ նա :

Արամիս ու Ֆուքէ քայլ մ'առին որ հեռանան :

— Ներեցէք , ԱԼհափառ — ըստ ա'Արդանեան աշխուժի , որ Բորթոսն երևան հանեց — ներեցէք որ Չեր ԱԼհափառութեան ներկայացնեմ Վալլօն սեպուհը , Ֆրանսայի ամենէն արիասիրտ ազատորդիներէն մին :

Արամիս զոյն նեանց Բորթոսը տեսնելուն . ֆուքէ իր բուռնե-
րը կարկամեցուց իր թնայներուն ներքե :

Տ'Արդանեան երկուքին ալ ժպտեցաւ , մինչդեռ Բորթոս կ'իտ-
նարհէր՝ արքայական վեհափառութեան առջե յայտնապէս այլայ-
լած երևելով :

— Բորթոս անա — մրմնաց ֆուքէ Արամիսին ակնջին :

— Լուս թիւն , այս մատնութիւն մ'է — պատասխանեց Արամիս :

— Վեհափառ — ըսաւ տ'Արդանեան — ահա վեց տարի կայ
որ ձեզ պարտաւոր էի Պ . Վալլօնը ներկայացնել . բայց կան
բարեկամներ որ մոլորակներուն կ'նմանին , առանց իրենց բարեկա-
մաց համախումբ ընկերակցութեամբ չեն քալեր . Պլէյասը (վեց
աստեղք) իրարմէ չեն բաժնուիր . ահա այս է պատճառն որ Պ .
Վալլօնը ձեզի ներկայացնելու համար , այն միջոյն ընտրեցի երբ
անոր քով Պ . Հէրպլէյը պիտի տեսնէք :

Արամիս քիչ մնաց պիտի շփոթէր : Վէս կերպարանքով մը
տ'Արդանեանի նայեցաւ , որպէս թէ անոր մենամարտութեան հրա-
ւերը յօժարակամ կ'ընդունէր :

— Ա՛հ , այս պարօնները լաւ բարեկամներ են — ըսաւ թա-
ղաւորը :

— Պատուական բարեկամներ , Վեհափառ , և մին միւսին հա-
մար պատասխանատու է : Հարցուցէք Պ . Վանի թէ ինչպէս ամ-
բացուցին Պէլ-Իսլը :

Ֆուքէ քայլ մ'ետ քաշուեցաւ :

— Պէլ-Իսլը — ըսաւ Արամիս պաղութեամբ — այս պարօնն
ամբացուց :

Եւ այս ըսելով Բորթոսը ցցուց , որ երկորդ անգամ մ'ալ բա-
րեկց :

Լուի կ'սքանչանար և կ'կասկածէր :

— Այո — ըսաւ տ'Արդանեան — բայց հարցուցէք սեպուհին
թէ ո՞վ աջակից եղաւ իր աշխատութեանց :

— Արամիս — ըսաւ Բորթոս համարձակ :

Եւ եպիսկոպոսը ցոյց տուաւ :

— Այս ամենն ի՞նչ կ'նշանակէ — մտածեց եպիսկոպոսը — և
այս կատակերդն ի՞նչ վախճան պիտի ունենայ :

— Ի՞նչ — ըսաւ թաղաւորը — պարօն կարտինալ . . . ըսել
կ'ուզեմ եպիսկոպոսն Արամիս կ'կոչուի :

— Պատերազմի անուն — ըսաւ տ'Արդանեան :

— Բարեկամութեան անուն — ըսաւ Արամիս :

— Համեստութիւն պէտք չէ — գոչեց տ'Արդանեան — Վեհա-
փառ , այս կրօնաւորին զգակին ներքե՛ ձեր տէրութեան ամենէն
արխատիրա սոյսն , ամենէն անվեհեր ազատորդին , ամենէն զի-
տուն աստուածաբանը պահուած է :

Լուի զլուխը վերցուց :

— Եւ ճարտարապետ մը — ըսաւ նա սքանչանալով նոյն միջո-
ցին Արամիսի տնեցած իրօք սքանչելի կերպարանին վրայ :

— Ըստ պատահման ճարտարապետ , Վեհափառ տէր — ըսաւ
այն ատեն Արամիս :

— Հրացանակրաց մէջ իմ զինակիցս էր , Վեհափառ — ըսաւ
տ'Արդանեան ջերմազին — այն մարդն է որու խորհուրդները շատ
անդամ ձեր հօրը պաշտօնէից նպաստեցին . . . միով բանիւ Պ .
Հէրպլէյը , Պ . Վալլօնի , ինձի և Լա ֆէր կոմսին հետ , որ
Ձեր Վեհափառութեան ծանօթ է . . . կ'յօրինէինք այն քառեակն
որու վրայ շատեր խօսեցան ձեր հանգուցեալ հօրն օրով և ձեր
անչափահաս հասակին ժամանակ :

— Եւ ո՞վ ամբացուց Պէլ-Իսլը — կրկնեց թաղաւորը խորունկ
ձայնով մը :

Արամիս առաջ անցաւ :

— Ինչպէս հօր , նոյնպէս որդւոյն ծառայելու համար — ըսաւ
նա :

Տ'Արդանեան լաւ մը նայեցաւ Արամիսին , մինչդեռ սա սոյն
խօսքը կ'արտասանէր : Այնքան ճշմարիտ յարդ , այնքան ջերմե-
ռանդ անձնուիրութիւն , այնքան անժխտելի համոզում դտաւ նոյն
խօսքին մէջ , որ ինք , ինք տ'Արդանեան , յաւիտենական կասկա-
ծողը , ինք անվրիպելին , խաբուեցաւ :

— Երբ մարդ սուտ փօսի այսպիսի ձայն մը չունենար — ըսաւ
նա :

Լուի զղածուեցաւ :

— Աւրեմն — ըսաւ Գուքէ, որ անձկութեամբ կ'սպասէր այս փորձին հետեանայ — խոյրը շնորհեցի. Պ. Հէրպլէյ, խօսք կը տամ քեզ որ առաջին առ թիւ քեզ կարաինալ ընել տամ: Շնորհակալ եղիւր Պ. Գուքէի:

Գօլպէր լսեց այս խօսքը, որով սիրտը խորտակեցաւ:
Արտորնօք սրահէն դուրս ելաւ:

— Գու, Պ. Ալալօն — ըսաւ թաղաւորը — դու ևս ինչդրէ:
. . . իմ հօրս ծառաները վարձատրել կ'սիրեմ:

— Աւհափան — ըսաւ Բորթոս . . . :

Աւելի բան մը չկրցաւ արտասանել:

— Աւհափան — գոչեց տ'Արդանեան — այս պատուական ազատողին Ձեր անձին Աւհափառութենէ շուարած կ'մնայ, այն որ հազար թշնամեաց ակնարկին և կըրակին դիմադրաւ կեցած է: Բայց դիտեմ ինչ կ'մտածէ, և ես, արևուն նայելու վարժած լինելով . . . ձեզի պիտի յայտնեմ իր միտքը. բանի մը կարօտ չէ, բան մը չփափաքիր այլ միայն Ձեր Աւհափառութեան նայելու երջանկութիւնը քառորդ ժամու չափ:

— Այս իրիւն ինձի հետ պիտի ընթերես — ըսաւ թաղաւորը Բորթոսին բարև տալով շնորհալի ժպիտով մը:

Բորթոս ուրախութենէ և գոռողութենէ կարմրեցաւ:

Թաղաւորը զանի ճամբեց և տ'Արդանեան սրահին մէջ հրեց զանի գրկէլէն ետև:

— Իմ քովս նստիր սեղանը — ըսաւ Բորթոս անոր ականջին:

— Շատ լաւ, բարեկամդ իմ:

— Արամիս երեսը կախեր է ինձի, այնպէս չէ:

— Արամիս երբէք քեզ այսչափ սիրած չէ: Մտածէ մի անգամ որ կարտինալի խոյրն անոր ստանալ տուի:

— Իբրև է — ըսաւ Բորթոս: — Աղէկ միտքը ընկաւ, միթէ թաղաւորը կ'ախորժի որ իր սեղանը շատ ուտեն:

— Այդ կերպով շատ հաճելի պիտի դառնաս անոր — ըսաւ տ'Արդանեան — վասն զի արքայական ախորժակ մ'ունի:

— Զիս կ'զմայլեցնես — ըսաւ Բորթոս:

ԺԶ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆԷ

Արամիս ճարպիկութեամբ յարմար ժամանակ մ'ընտրեւ էր որ երթայ տ'Արդանեանն ու Բորթոսը գտնէ: Այս վերջնոյն մօտ զնաց սիւնին ետև՝ և անոր ձեռքը սեղմելով,

— Բանտէս փախա՞ր — ըսաւ անոր:

— Մի սաստեր զինքը — ըսաւ տ'Արդանեան — ես եղայ, սիրելի Արամիս, զանի փախցնողը:

— Ա՛հ, բարեկամդ իմ — պատասխանեց Արամիս Բորթոսին նայելով — արդեօք նուա՞ղ համբերութեամբ ինձ կ'սպասէիր:

Տ'Արդանեան Բորթոսին օղնութեան եկաւ որ արդէն կ'հար:

— Գուք եկեղեցականներ — ըսաւ նա Արամիսի — դուք մեծ քաղաքադէսներ էք: Մենք զինուորական մարդիկ շիտակ մեր նպատակին կ'հասնինք: Աւասիկ իրողութիւնը: Գացեր էի այն մեր սիրական Պէզմօին այցելութիւն ընելու . . . :

Արամիս ականջները սնկեց:

— Ա՛յ — ըսաւ Բորթոս — կ'յիշեցնես ինձ որ Պէզմօի կողմէ Արամիսի նամակ մ'ունիմ:

Եւ Բորթոս եպիսկոպոսին տուաւ մեր արդէն զիտցած գիրը:

Արամիս ներողութիւն խնդրեց զայն կարգալու համար, և զայն կարգաց թէև տ'Արդանեան բնաւ չնեղուեցաւ այս պարագայէն զոր արդէն զուշակեր էր:

Նոյնպէս Արամիս այնպիսի անվրդով կերպարան մը ցցուց որ տ'Արդանեան անոր վրայ ևս քան զևս սքանչացաւ:

Նամակը կարգալէն ետև՝ Արամիս դրպանը դբաւ զայն բոլորովին հանդարտ դէմքով մը:

— Աւրեմն կ'ըսէիր, սիրելի հրամանատարս — ըսաւ նա:

— Կ'ըսէի — շարունակեց հրացանակիրը — որ Պէզմօի այցելութեան դացեր էի գործի համար:

— Գործի՛ համար — ըստ Արամիս :

— Այո՛ — ըստ տ'Արդանեան : — Եւ բնապէս ձեր և մեր բարեկամաց վրայ խօսեցանք : Պարտաւոր եմ ըսել որ Պէզմօ զիս պաղ կերպով ընդունեց : Իրմէ բաժնուեցայ : Արդ՝ վերադառնալու ատենս՝ զինուոր մը մօտեցաւ ինձ և ըսաւ. (անտարակոյս կ'ճանչէր զիս թէև քաղաքային զգեստ հագեր էի) . « Հրամանատար, կ'ուզէ՞ք պարտաւորել զիս այս պահարանիս վրայ գրուած անունը կարգաւոր » : Եւ կարգացի դայն . « Առ Պ. Վալլօն, 'ի Սէն-Մանտէ, Պ. Ֆուքէի տունը » : Թշուառական, ըսի իւրովի, Բորթոս դարձած չէ, ինչպէս որ կ'մտածէի, 'ի Բիէրֆօն կամ Պէլ-Իսլ, Բորթոս Սէն-Մանտէ, Պ. Ֆուքէի տունը կ'դանուի . Պ. Ֆուքէ Սէն-Մանտէ չէ, ուրեմն Բորթոս մինակ է կամ Արամիսի հետ է . երթամ Բորթոսը ատենելու : Եւ դացի Բորթոսը ատայ :

— Շատ լաւ — ըստ Արամիս մտախոհ :

— Այդ բանն ինձ պատմած չէիր — ըստ Բորթոս :

— Ժամանակ չունեցայ, բարեկամդ իմ :

— Եւ միթէ Բորթոսը Ֆօնդէնպլօ բերիք :

— Բլանշէի տունը տարի :

— Միթէ Բլանշէ՛ 'ի Ֆօնդէնպլօ կ'ընակի — հարցոյց Արամիս :

— Այո՛, դերեզմանատան մօտ — դոչեց Բորթոս թեթևութեամբ :

— Ինչպէ՞ս, դերեզմանատան մօտ — ըստ Արամիս կասկածոտ :

— Օ՛ն, լսո՛ւ — մտածեց հրացանակիրը — օդուտ քաղենք այս աղմուկէն, քանի որ աղմուկ կայ :

— Այո՛, դերեզմանատան մօտ — ըստ Բորթոս : — Անտարակոյս Բլանշէ պատուական տղայ մ'է որ պատուական շաքարեղէն կ'շինէ, բայց պատահաններ ունի որ դերեզմանատան վրայ կ'նային : Տխուր բան է : Այսպէս այս առտու . . . :

— Այս առտու . . . — ըստ Արամիս հետզհետէ յուզուելով : Տ'Արդանեան կունակր դարձոյց և դնաց ասակիին վրայ զինուորական արշաւի եղանակ մը թմբկել :

— Այս առտու — շարունակեց Բորթոս — քրիստոնէի մը թաղումը տեսանք :

— Հա՛, հա՛ :

— Քանի՛ տխուր էր : Ես չպիտի նստիմ՝ ընաւ տուն մ'ուսկից անդադար մեռելներու վրայ կ'նային . . . : Ընդ հակառակն՝ կ'երևի որ տ'Արդանեան այս բանս շատ կ'սիրէ :

— Ա՛հ, տ'Արդանեան տեսա՛ւ :

— Ա՛չ միայն տեսաւ, այլ աչքովը կլլեց :

Արամիս դող ելաւ և հրացանակրին նայելու համար դարձաւ . բայց տ'Արդանեան արդէն Սէնդ-Էնյանի հետ մեծ խօսակցութեան մը բռնուեր էր :

Արամիս շարունակեց Բորթոսն հարց ու փորձ ընելու . ապա, երբ այս հսկայական կիտրոնին ծուծը քամեց, անոր կեղևը նետեց :

Իր տ'Արդանեան բարեկամին կողմը դարձաւ և ուսին վրայ զարնելով,

— Բարեկամ — ըստ երբ Սէնդ-Էնյան հեռացաւ, վա՛սն զի թագաւորին ընթրիքն իմաց տուին :

— Սիրելի բարեկամ — պատասխանեց տ'Արդանեան :

— Մենք թագաւորին սեղանակից չպիտի լինինք :

— Ի՞նչպէս չէ, ես սեղանակից եմ :

— Արնան ինձի հետ տան վայրկեան խօսակցիլ :

— Քսան : Այսչափ ատեն պէտք է մինչև որ 'սորին Վեհափառութիւնը սեղան նստի :

— Ա՛ր կ'ուզես որ խօսակցինք :

— Բայց այս տեղ, այս բազմոցներուն վրայ . թագաւորը դնաց կընանք նստիլ և սրահը պարսպ է :

— Ուրեմն նստինք :

Եւ նստան : Արամիս տ'Արդանեանի մէկ ձեռքը բռնեց :

— Խոստովանէ ինձ, սիրելի բարեկամ — ըստ նա — որ Բորթոսն յորդորեցիր որ քիչ մ'իզնէ կասկածի :

— Ա՛խտստովանիմ, բայց չէ թէ քու հասկըցած կերպովդ : Տեսար որ Բորթոս մահու չափ կ'տաղտկանայ, և զանի թագաւորին ներկայացնելով՝ ուղեցի թէ իրեն և թէ քեզի համար ընել ինչ որ երբէք դու ինքնին չպիտի ընես :

— Ի՞նչ :

— Քու գովեստդ :

— Ազնուաբար ըրիր այդ գովեստը, շնորհակալ եմ:

— Եւ քեզի մօտեցուցի ընկերիս խոյրը:

— Ա՛հ, կ'իտաստովանիմ — ըսաւ Արամիս զարմանալի ժպիտով մը — ճշմարիտը, միակ մարդ մ'ես բարեկամացդ բազըը շինելու:

— Տեսար ուրեմն որ Բորթոսինն ընելու մտօք շարժեցայ:

— Ո՛հ, ես ալ կ'մտադրէի այդ բանը, բայց քու բազուկդ մեքինէն երկայն է:

Տ'Արդանեանի կարգն էր ժպտելու:

— Կայինք — ըսաւ Արամիս — պէտք է որ իրարու ճշմարիտը խօսինք. միթէ զիս միշտ կ'սիրես, սիրելիդ իմ ա'Արդանեան:

— Միշտ, առաջուան պէս — պատասխանեց ա'Արդանեան առանց շատ խոտանալու այս պատասխանով:

— Ուրեմն շնորհակալութիւն և կատարեալ անկեղծութիւն — ըսաւ Արամիս — թաղաւորին համար եկեր էիր 'ի Պէլ-Իսլ:

— Ի հարկէ:

— Ուրեմն Պէլ-Իսլը լիովին ամբայօրցած թաղաւորին ընծայելու հաճոյքէն մեզ զրկել կ'ուզէիր:

— Բայց, բարեկամ, այդ հաճոյքէն քեզ զրկելու համար, հարկ էր որ նախ գիտաւորութեանդ տեղեակ լինէի:

— Միթէ Պէլ-Իսլն առանց բան մը զիտնալու եկեր էիր:

— Այո՛, ձեզնէ ոչ ինչ: Կրօ՛ղ, ի՞նչպէս կ'ուզէիր որ դուշահէի թէ Արամիս ճարտարապետ եղեր էր որ Բոլիպոսի և Արքիմէտէսի պէս ամբողջութիւններ ընելու կարող կ'լինի:

— Իբրաւ է: Սակայն այն տեղ դուշակեցիր զիս:

— Ո՛հ, այո՛:

— Եւ Բորթոսն ալ:

— Ամենասիրելիս, չէի դուշակած որ Արամիս ճարտարապետ լինի, չէի կրցած դուշակել որ Բորթոս նոյնը լինի: Լասինացի մը կայ որ ըսաւ. «Մարդ ճարտասան կ'դառնայ, բանահիւս կը ծնի»: Բայց երբէք չըսաւ. «Բորթոս մը ծնի և ճարտարապետ դառնայ»:

— Գու միշտ չքնաղ խելք մ'ունիս — ըսաւ պաղտ թեամբ Արամիս: — Կ'շարունակեմ:

— Շարունակէ:

— Երբ մեր գաղտնիքն իմացար, փութացիր դալ թաղաւորին ըսել:

— Այնչափ շուտ վաղեցի, սիրելի բարեկամդ իմ, որչափ որ քու աւելի շուտ վաղելիդ տեսայ: Երբոր մարդ մը՝ Բորթոսին պէս՝ երկու հարիւր յիսուն ութ լիտր կշռելով՝ սուրհանդակի պէս կը վազէ, երբոր յօդացաւ տառապող եպիսկոպոս մը (ներէ, դու ըսիր ինձ) երբոր եպիսկոպոս մը կրակի պէս կ'արշաւէ, ես ալ կ'ենթադրեմ որ՝ այս երկու բարեկամները՝ որ ինձ կանխաւ իմաց չտուին, իզնէ պահելու խիտա կարեւոր գաղտնիքներ ունին, և ճշմարիտը, այն ատեն ես ալ վաղելու կ'պարտաւորիմ. . . կ'վաղեմ որչափ որ յօդացաւ ազատ լինիլու ու նիհարութիւնս կ'ներեն:

— Սիրելի բարեկամ, միթէ չմտածեցիր որ այդ կերպով ինձի և Բորթոսին տխուր ծառայութիւն մ'ըրած պիտի լինէիր:

— Շատ աղէկ մտածեցի, բայց Բորթոս և դու ինձի շատ տխուր զեր մը խաղցնել տուիր 'ի Պէլ-Իսլ:

— Կերէ ինձ — ըսաւ Արամիս:

— Կերում կ'ինդրեմ — ըսաւ ա'Արդանեան:

— Այնպէս որ այժմ ամէն բան զիտես — շարունակեց Արամիս:

— Իբրաւ որ չգիտեմ:

— Գիտես որ Պ. Գուքէին իմացուցի գործը, որպէս զի քեզնէ առաջ թաղաւորին առջև ներկայանայ:

— Այդ է մտ թ կէտը:

— Բայց ո՛չ. Պ. Գուքէ թշնամիներ ունի, դու ալ քաջ զիտես:

— Ո՛հ, այո՛:

— Մանաւանդ երեւելի թշնամի մ'ունի:

— Վասնդաւոր:

— Մահացո՛ւ: Լաւ, այս թշնամոյն ազդեցութեան դէմ դնելու համար, Պ. Գուքէ պարտաւոր էր թաղաւորին մօտ մեծ անձնուիրութեան և զոհողութեան ասպայոյցներ տալ: Թաղաւորին զարմանք պատճառեց Պէլ-Իսլն անոր ընծայելով: Եթէ դու ամենէն առաջ Բարիկ հասնէիր, զարմանքը պիտի գաղբէր. . . : Այն ատեն պիտի կարծէր թէ առ երկիւղի կ'յանձնենք Պէլ-Իսլը:

— Ա՛խմանամ :

— Ահա այս է բոլոր դաղանիքը — ըսաւ Արամիս դո՛՛հ լինելով որ հրայանակիրն համոզեց :

— Միայն առելի պարզ կ'լինէր եթէ զիս մէկդի քաշէիր 'ի Պէլ-Իսլ և ինձ ըսէիր . « Սիրելի բարեկամ , Պէլ-Իսլը կ'ամբարայնեմ թագաւորին պարզեւելու համար . . . : Շնորհ ըրէ մեզի յայանելու թէ որո՞ւ համար կ'դործես : Պ . Գօլպէրը բարեկամն ես թէ ոչ Պ . Գոթէի » : Կարելի է բան մը չպատասխանէի , բայց այն աստի կրնայիր յաւելուլ . « Միթէ բարեկամն ես » : Ես ալ պիտի ըսէի . « Այո » :

Արամիս գլուխը ծռեց :

— Այս կերպով — շարունակեց ա՛՛րդանեան — իմ ոյծս կ'կտորէիք , և թագաւորին դալով պիտի ըսէի . « Աեհափառ , Պ . Գոթէ Պէլ-Իսլը կ'ամբարայնէ և լաւ կ'ամբարայնէ . բայց առասիկ խօսք մը դոր Պէլ-Իսլի կառավարիչը Ձեր Աեհափառութեան համար ինձ ըսաւ » : Եւ կամ . « Առասիկ Պ . Գոթէի մէկ այցելութիւնն իր դիտաւորութեանց մասին » : Այսպէս յիմարի գեր մը չէի խաղար , միշտ ձեր պատրաստած խաղը կրնայիք կատարել , և իրարու ոյսպէս շլակն չէինք նայեր :

— Մինչդեռ այսօր — պատասխանեց Արամիս — իբրև Պ . Գօլպէրի մէկ բարեկամը վարուեցար անշուշտ : Աւրեմն իր բարեկամն ես :

— Ճշմարիտ , ո՛չ — գոչեց հրամանատարը : — Պ . Գօլպէր գեղջուկ մ'է , և կ'ատեմ զանի ինչպէս կ'ատէի Մաղարէնը , բայց առանց իրմէ վախնալու :

— Լաւ ուրեմն , ես — ըսաւ Արամիս — Պ . Գոթէն կ'սիրեմ , և անորն եմ : Իմ կացութիւնս դիտես . . . : Ես ստացուածքի տէր մարդ չեմ . . . Պ . Գոթէ ինձի համար եկամուտ մը , առաջնորդութիւն մը ձեռք ձգեց . Պ . Գոթէ զիս իբրև վեհաճան մարդ սրբաբաւորեց , և աշխարհս բառական ճանչելով կարող եմ ընտիր վարմունքը գնահատել : Աւրեմն Պ . Գոթէ իմ սիրտս շահեցաւ , և ես անոր ծառայելու պատրաստ գտնուեցայ :

— Շատ լաւ ըրիր : Բարի տէր մ'ունիս :

Արամիս իր շրթունքը խածաւ :

— Եղածներէն լաւագոյնն է , կարծեմ :

Ապա կանկ մ'ատաւ :

Տ՛Արդանեան զգուշացաւ անոր խօսքն ընդմիջելու :

— Անտարակոյս Բորթոսն իմացար թէ ինչպէս այս բաներուս խառնուեցաւ :

— Ա՛չ — ըսաւ ա՛՛րդանեան — իրաւ է որ հետաքրքիր եմ , բայց բարեկամի մը հարց ու փորձ չեմ ըներ երբ իր ճշմարիտ դաղանիքն իզնէ պահել կ'ուզէ :

— Քեզի պիտի ըսեմ այդ դաղանիքը :

— Քոյթս չէ , թէ որ այդ սրտակցութիւնը զիս կ'պարտաւորէ :

— Ա՛հ , մի վախնար . Բորթոս իմ ամենէն առելի սիրած մարդս է , վասն զի պարզամիտ է և բարի . Բորթոս ուղիղ միտք մ'ունի : Եպիսկոպոս լինելէս 'ի վեր՝ պարզ բնաւորութիւնները կ'փնտրուեմ , որոնք ճշմարտութիւնը սիրել կ'տան ինձ և խարդաւանանքն ատել :

Տ՛Արդանեան պիտի փայփայեց :

— Տեսայ և փնտռեցի Բորթոսը , անդարձ էր , իր ներկայութիւնն իմ երկխոսարդական աղւոր օրերս կ'իշխէր ինձ , առանց ներկային փնաս տալ յորդորելու : Բորթոսն 'ի Աւան կոչեցի : Պ . Գոթէ , որ զիս կ'սիրէ , իմանալով որ Բորթոս զիս կ'սիրէր , առաջին պաշտօնակալութեան առթիւ՝ անոր խոստացաւ ազնուականի կարգն անցընել . ահա այս է բոլոր դաղանիքը :

— Չպիտի երևան հանեմ — ըսաւ ա՛՛րդանեան :

— Քաջ դիտեմ , սիրելի բարեկամ . ոչ ոք քեզի չամ ճշմարտացէս կ'ճանչէ պատիւր :

— Գոյուելի է այդ խօսքդ , Արամիս :

— Այո՛ . . . :

Եւ եպիսկոպոսն իր բարեկամին սրտին խորը նայեցաւ :

— Այո՛մ մենք մեր վրայ խօսինք : Ա՛ռ զիս Պ . Գոթէի բարեկամներէն մին լինիլ : Մի ընդհատե՛ր խօսքս մինչև որ ըսածիս միտքը չիմանաս :

— Մտիկ կ'ընեմ :

— Ա՛ռ զիս Գրանասայի մարաջախտ լինիլ , կ'ուզե՞ս նախարար դուքս լինիլ և մէկ միլիոնի դքսութիւն մը ստանալ :

— Բայց, բարեկամ — սլատասխանեց տ'Արղանեան — այս ամենը ստանալու համար ինչ պէտք է ընել :

— Պ. Ֆուքէի բարեկամը դառնալ :

— Ես, թագաւորին մարդն եմ, սիրելի բարեկամ :

— Յուսամ թէ բոլորովինը չես :

— Ո՛հ, տ'Արղանեան միայն մէկ է :

— Կարծեմ թէ փառասիրութիւն ունիս, ինչպէս ունին քեզի պէս մեծասիրտ մարդիկ :

— Ի հարկէ ունիմ :

— Լաւ ուրեմն :

— Լաւ, կ'փափաքիմ Գրանսայի մարաջախտ դառնալ, բայց թագաւորը զիս մարաջախտ, դուքս, նախարար պիտի ընէ, թագաւորն ինձ այս ամենը պիտի տայ :

Արամիս յստակ ակնարկ մը ձգեց տ'Արղանեանի վրայ :

— Միթէ թագաւորը տէր չէ — ըսաւ տ'Արղանեան :

— Ատոր դէմ ոչ ոք կրնայ խօսիլ, բայց Լուի ԺԳ ալ տէր էր :

— Ո՛հ, սիրելի բարեկամ, Կիշլեթօի և Լուի ԺԳի մէջ տ'Արղանեան մը չկար — ըսաւ հրացանակիրը հանդարտութեամբ :

— Թագաւորին բոլորտիքը — ըսաւ Արամիս — դայթակղութեան շատ քարեր կան :

— Չէ թէ թագաւորին համար :

— Անտարակոյս, բայց . . . :

— Աւասիկ, Արամիս, կ'նայիմ որ ամէն մարդ ինքն իրեն վրայ կ'մտածէ և երբէք այս փոքրիկ իշխանին . ես, զանի պիտի պահսպանեմ ինքզինքս պահպանելով :

— Հասցաւ ասելուստութիւնը :

— Տկարներն անկէ կ'վախնան :

— Միթէ ինքզինքիդ վրայ ասպահով ես :

— Կարծեմ թէ եմ :

— Բայց կարելի է թագաւորը քեզնէ պէտք չունենայ :

— Ընդ հակառակն, կարծեմ թէ առաջուանէ աւելի պէտք պիտի ունենայ, և տես, սիրելի, եթէ պէտք լինէր նոր Գծնտէ մը բռնել, ո՞վ պիտի բռնէր : Այս . . . այս միայն Գրանսայի մէջ :

Եւ տ'Արղանեան սրին զարկաւ :

Իբաւունք ունիս — ըսաւ Արամիս գեղնելով :

Եւ ոտք ելնելով տ'Արղանեանի ձեռքը սեղմեց :

— Ահա ընթրիքի վերջին զանգակը կ'զարնեն — ըսաւ հրացանակրաց հրամանատարը — կ'ներեն որ . . . :

Արամիս իր թևը հրացանակրին վզէն անցուց և անոր ըսաւ .

— Քեզի պէս բարեկամ մ'արքայական թագին զեղեցկազոյն զոհարն է :

Յետոյ իրարմէ բաժնուեցան :

— Ես արդէն իբաւամբ կ'ըսէի — մտածեց տ'Արղանեան — որ բան մը կայ : Պէտք է փութով վառօղին կրակ տալ — յարեց հրացանակիրը :

Եւ տ'Արղանեան սլատայոյն արծարծեց :

ԺԷ

ԻՇԽԱՆՈՒՆԻ ԵՒ ԿԻՇ

Արդէն զիտենք որ Կիշ կոմսը սրահէն դուրս ելաւ այն օրն որ Լուի ԺԳ այնքան մեծանձնութեամբ վիճակահանութենէ շահահաճ հրաշալի ասպարանջանները Լա Վալիէրի ընծայած էր :

Կոմսը պալատէն դուրս քիչ մ'ատեն ժուռ եկաւ . միտքը հազար տեսակ կասկածներով և հողերով վշտազին համակուած :

Յետոյ տեսնուեցաւ նա պատշգամբն վրայ՝ հովանաւոր ծառերուն զիմացը՝ իշխանուհոյն երթը զիտելը :

Կէս ժամ ամբողջ անցաւ : Նոյն պահուն կոմսը միայնակ՝ շատ ախորժելի դաղափարներ չէր կրնար ունենալ :

Իբ դրպանէն թղթակալը հանեց, և ընդ երկար վարանէն ետև՝ որոշեց սա խօսքը գրել . « Տիկին, կ'աղերսեմ ձեզ շնորհել ինձ պահ մը խօսակցութեան համար : Մի այլայլիք այս ինքրոյս վրայ որ բնաւ օտար չէ այն յարգանքէն որով մնամ և այլն » :

Այս եղական աղերսադիրը՝ սիրոյ սոմնակի ձևով ծալլուած՝ ստորագրելու վրայ էր, երբ զգեկէն շատ մը կանանց զուրս ելլանել տեսաւ, ապա մարդիկ, վերջապէս թաղուհւոյն սրահը զանուող բոլոր բազմութիւնը:

Նոյն իսկ Լա Վալիէրը տեսաւ, ապա Մօնդալէն որ Մալիքորիի հետ կ'սօսակցէր:

Հրաւիրելոյ մինչև յետինը տեսաւ որոնք քիչ մ'առաջ մայր թաղուհւոյն սրահը լեղուեր էին:

Իշխանուհին չէր անցած, այլ սակայն պարսաւոր էր այն բազկէն անցնել իր սենեակն երթալու համար, և Վիշ ալ պատշգամբն վար բակը կ'նայէր ուշադիր:

Վերջապէս տեսաւ իշխանուհին որ երկու ջահակիր սոյրիկներով զուրս կ'ելնէր: Շուտ շուտ կ'քալէր նա, և երբ իր դուռն հասաւ, պոռայ:

— Պայիկներ, դայէք Վիշ կոմսը կանչեցէք ինձ. յանձնարարութեան մը վրայ ինձ լուր պիտի բերէր: Եթէ ազատ է, խնդրեցէք որ զայ զիս տեսնէ:

Վիշ անխօս և անկիւնը պահուած մնաց, բայց երբոր Տիկինը ներս մտաւ, պատշգամբն վար սանդուղիներէն իջաւ, խիստ անտարբեր կերպարան մ'առաւ և այնպիսի ընթացք մը բռնեց որ սոյրիկներուն հանդիպի, որ արդէն իր բնակարանին կողմը կ'վազէին:

— Ա՛հ, իշխանուհին զիս փնտուել կ'տայ — ըսաւ նա իւրովի այլայլած:

Եւ իր սոմնակը պահեց որ այնուհետև անօրուա էր:

— Կոմս — ըսաւ սոյրիկ մը զանի տեսնելով — բարեբաղդ ենք որ ձեզի կ'հանդիպինք:

— Ի՞նչ կայ, պարոններ:

— Իշխանուհւոյն կողմէ հրաման մը:

— Իշխանուհւոյն կողմէ — ըսաւ Վիշ զարմացած դէմքով մը:

— Այո՛, կոմս, Նորին արքայական Բարձրութիւնը ձեզ կը խնդրէ. պարտաւոր էք — ըսին անոր — յանձնարարութեան մը վրայ համար սալ: Միթէ ազնաւ էք:

— Նորին արքայական Բարձրութեան հրամանին պատրաստ եմ: Երբ Վիշ իշխանուհւոյն սենեակն ելաւ՝ զանի զուռսաւ և մտայլը դատաւ:

Մօնդալէ դրան առջև կ'կենար, և անհանդիստ էր փոքր ինչ իր տիրուհւոյն մտայ վիճակին վրայ:

Վիշ երեցաւ:

— Ա՛հ, դո՛ք էք, Պ. Վիշ — ըսաւ իշխանուհին: — Կ'աղաչեմ, ներս մտէք...: Օրիորդ Մօնդալէ, քու ծառայութիւնդ լմնցաւ:

Մօնդալէ՛ աւելի ևս վրդովեալ, բարեկց և զուրս ելաւ:

Երկու խօսակիցներն առանձին մնացին:

Կոմսն այս պարագայիս մէջ մեծ առաւելութիւն մ'ունէր. իշխանուհին կոչէր էր զինքն այս անտակցութեան: Բայց կոմսին ինչպէս կարելի պիտի լինէր այս առաւելութենէ օգուտ քաղել: Վասն զի իշխանուհին այնքան այլանդակ անձ մ'էր, այնքան յեղձ յեղուկ բնութեան տէր էր Նորին արքայական Բարձրութիւնը:

Եւ այս բանս փորձով ցցուց, վասն զի խօսակցութիւնը յանկարծ սկսելով.

— Լաւ ուրեմն — ըսաւ նա — միթէ ինձ խօսելէք մը չունիք: Կոմսը կարծեց որ իշխանուհին իր միտքը զուշակեր էր, կարծեց թէ նա զիտէր զինքը տեսնելու փափաքն ու այս փափաքին նպատակը՝ վասն զի սիրող մարդիկ զիրահատան են և կ'յըր՝ բերթութիւններուն կամ մարդարէններուն պէս:

— Այո՛, անտարակոյս, տիկին — ըսաւ նա — և այս բանս շատ այլանդակ կ'զաննեմ:

— Ապարանջաններուն դորձը — գոչեց նա աշխուժիւ — այնպէս չէ:

— Այո՛, տիկին:

— Թագաւորը սիրահարած կ'տեսնէք, ըսէք:

Վիշ ընդ երկար անոր նայեցաւ. իշխանուհին այս ակնարկին վրայ՝ որ մինչև սրաին խորը կ'թափանցէր՝ աչքը վար առաւ:

— Կարծեմ՝ թէ — ըսաւ նա — թագաւորը զխտաւորութիւն մը ունեցած պիտի լինի այս տեղ մէկը չարչարելու. թէ ոչ՝ թա-

դառորը՝ այսչափ եռանդոտ չպիտի երևեր. սրտի խնդութեամբ մինչև ցարդ անարատ ազջկան մը սրտիւր վտանդի մէջ չպիտի գնէր :

— Լաւ, այն լրբերնի՞ ազջիկը — ըսաւ իշխանուհին մեծամտութեամբ :

— Կարող եմ հաստատել Ձեր արքայական Բարձրութեան — ըսաւ Կիշ յարգական հաստատամտութեամբ մը — որ Լա Վալիէր օրինորդը սիրուած է մարդէ մը զոր սրտա է յարգել, վան զի մեծանձն մարդ մ'է նա :

— Ա՛հ, Պրաժլօն, կարելի՞ է :

— Իմ բարեկամս : Այո՛, տիկին :

— Լաւ, եթէ բարեկամդ իսկ լինէր, թաղաւորին ի՞նչ փոյժն է :

— Թաղաւորը գիտէ որ Պրաժլօն Լա Վալիէր օրինորդին նշանուած է. և որովհետև Ռատլ թաղաւորին ծառայեց արիաբար, թաղաւորն ալ անշուշտ անդարմանելի դժբաղդութիւն մը չպիտի պատճառէ :

Տիկինը սկսաւ այնպէս քահ քահ ձգելով ծիծաղել որ այս ընթացքը Կիշի վրայ վշտագին տպաւորութիւն մ'ըրաւ :

— Կ'կրկնեմ, տիկին, որ ես չեմ կարծեր թէ թաղաւորը Լա Վալիէրի սիրահարած լինի, և ասոր ապացոյցը սա է, որ ես ալ կ'ուզէի հարցնել թէ Նորին Վեհափառութիւնն այս սրբաղայիս մէջ որո՞ն անձնասիրութիւնը վերաւորել կ'ուզէր : Գուք որ բոլոր արքունիքը կ'ձանչէք պիտի օգնէք ինձ գտնելու այս անձն այնչափ դիւրութեամբ որչափ որ, ինչպէս ամենուրեք կ'ըսեն, Ձեր արքայական Բարձրութիւնը շատ սրտակից է թաղաւորին :

Իշխանուհին շրթերը խածաւ, և ըսաւ որում բանաւոր պատճառ մը չունէր մէջ բերելու, խօսակցութիւնը փոխեց :

— Փորձով ցոյց տուէք — ըսաւ նա անոր վրայ յառելով ակնարկ մ'որ կարծես թէ բոլոր հողոյ թարգմանն էր — փորձով ցոյց տուէք որ ինձ հարց ու փորձ ընելու դիտաւորութիւն ունէիք, ես որ ձեզ կ'ոչեցի :

Կիշ իր թղթակալէն ծանրօրէն հանեց դրածն և անոր ցցուց :

— Համակրութիւն — ըսաւ :

— Այո՛ — ըսաւ կոմնն անընկճելի դորովով մը — այո՛, համակրութիւն. բայց ես բացատրեցի թէ ի՞նչպէս և ինչո՞ւ համար ձեզ կ'փնտռէի. բայց դուք, տիկին, տակաւին չըտիք թէ ինչո՞ւ համար զիս կ'կոչէիք :

— Իրաւ է :

Եւ նա վարանեալ մնաց :

— Այն ապարանջաններն իմ խելքս պիտի թոյնեն — ըսաւ նա յանկարծ :

— Կ'յուսայի՞ք արդեօք որ թաղաւորը զանոնք ձեզի սրբուէր — սրտասխանեց Կիշ :

— Ինչո՞ւ չյուսայի :

— Բայց ձեզնէ առաջ, տիկին, ձեզնէ առաջ, որ իր հարան էք, միթէ թաղաւորը թաղուհին չունէր :

— Լա Վալիէրէն առաջ զիս չունէ՞ր — դոչեց իշխանուհին կարեւոր — միթէ զիս չունէր, միթէ բոլոր արքունիքը չունէր :

— Կ'հաւաստեմ ձեզ, տիկին — ըսաւ կոմնը յարգանօք — որ եթէ ձեր այդպէս խօսիլը լսէին, եթէ այդ կարմրցած աչունքդ տեսնէին, և մանաւանդ, Տէր Աստուած, սա արտօսըն որ արտեանունքդ կ'թրջէ, ամենքը պիտի ըսէին որ իշխանուհին նախանձոտ է :

— Նախանձոտ — ըսաւ իշխանուհին վէտութեամբ — Էս նախանձիմ Լա Վալիէրէն :

Կ'յուսար նա որ այս վէս շարժումով և խրոխտ ձայնով պիտի կարենար Կիշը համոզել :

— Այո՛, Լա Վալիէրէն կ'նախանձիք, տիկին — կրկնեց կոմնն արիւթեամբ :

— Կարծեմ, պարոն — կ'միմաց նա — որ զիս նախատելու կը համարձակիք :

— Ես չեմ կարծեր, տիկին — սրտասխանեց կոմնը փոքր ինչ վրդոված, բայց այս բռուն ցատումը զսպելու դիտաւորութեամբ :

— Գո՛ւրս ելէք, պարոն — ըսաւ իշխանուհին անհնարին զայրոյթով մը, այնչափ կ'փրփրէր և կ'կատղէր քանի Կիշ կոմնին սառնութիւնն ու համը յարդանքը նկատէր :

Աիշ քայլ մ'ետ դնայ, ծանրութեամբ խոնարհութիւն ըրաւ, իր թեւոյններուն պէս սպիտակ գէմքով զլուխը վերցուց, և թեթևակի այլայլած ձայնով մը.

— Պէտք չկար այսչափ փութալ — ըսաւ նա — որպէս զի այս անիրաւ զրկանքը կրեմ:

Եւ կունակր դարձուց առանց շտապելու:

Հինգ քայլ չէր առած կոմսը, որ իշխանուհին անոր մօտ վազեց մատակ վազրի պէս, անոր թեւէն բռնեց և զանի դարձնելով,

— Այդ ձեր կեղծած բոլոր յարգանքը — ըսաւ նա կատաղութեան գողաճար — նախատինքէ աւելի նախատական է: Նայինք, նախատեցէք զիս, բայց գոնէ խօսեցէք:

— Հասար գո՞ք, տիկին — ըսաւ կոմսը մեղմօրէն իր սուրը քաշելով — ծակեցէք սիրտս, բայց մանր կրակով մի սպաննէք զիս:

Իշխանուհին՝ կոմսին իր վրայ ձգած ակնարկէն՝ ակնարկ մ'որ սիրոյ, հաստատամտութեան, և նոյն իսկ յուսահատութեան գրոշմն ունէր, հասկըցաւ որ՝ առ երեոյթս՝ այսչափ հանդարտ մարդ մը, սրտին ինքն իր սիրտը կրնար ծակել, եթէ բառ մ'ես արտաբերէր:

Ուստի իշխանուհին սուրն անոր ձեռքէն խլեց, և անոր թեւը սեղմելով այնպէս խանդով որ կրնար գորովոյ տեղ անցնիլ.

— Ամեն — ըսաւ նա — խնայեցէք զիս: Ա՛տենէք որ կ'ստառապիմ, և բնաւ իմ վրայ դու՛թ չունիք:

Արատաքն որ այս զայրոյթին յետին սաղնասն էր, իր ձայնը խեղդեցին: Աիշ՝ անոր լայր տեսնելով, զանի թեւերուն մէջ առաւ և մինչև թեւթոռն առաջնորդեց, եթէ սրահ մ'ես անցնէր, պիտի մարէր խեղդուէր:

— Ինչո՞ւ համար — մրմուռաց նա անոր ծնդաց առջև — ցաւերդ ինձ չէք խոստովանիր: Միթէ մէկը կ'սիրէք, ըսէք ինձ, պիտի մեռնիմ այդ բանին համար, բայց գէթ ձեզ մխիթարելէն, սփոփելէն և ծառայելէն ետև:

— Ո՛հ, դուք այդպէս կ'սիրէք զիս — պատասխանեց նա նկուն:

— Այո՛, այդ աստիճան կ'սիրեմ ձեզ, տիկին:

Եւ անոր առաւ իր երկու ձեռքը:

— Արդարև, կ'սիրեմ — մրմուռաց նա այնպէս ցած ձայնով որ ոչ որ կարող էր լսելու:

Բայց կոմսը լսեց:

— Թողա՛ւո՛րը — ըսաւ նա:

Գլուխը մեղմիկ ցնցեց, և իր ժպիտն ամպերուն այն լուսաւոր մասերուն պէս երեցաւ, որոնք՝ փոթորիկէն ետքը՝ այնպէս իմն կ'երևին թէ արքայութիւնը կ'բանան:

— Բայց — յարեց նա — բարեճնունդ սրտի մը մէջ ուրիշ կիրքեր կան: Մէրը, բանաստեղծութիւնն է, բայց այս սրտին կեանքը գոռոզութիւնն է: Ամեն, դահի վրայ ծնած եմ, իմ աստիճանիս վրայ հպարտ և նախանձոտ եմ: Ինչո՞ւ համար թագաւորն այդպիսի անվայել բաներու մասնակից կ'դռնուի:

— Գարձեալ — ըսաւ կոմսը — ահա նորէն կ'անպատուէք այն խեղճ օրիորդն որ իմ բարեկամիս կ'ընր պիտի լինի:

— Գուք այնքան պարզամիտ էք որ այդ բանին կ'հաւտայք:

— Եթէ չհաւտայի — ըսաւ նա յետին ծայր դու՛նատ — Պրաժլոնի վաղն իսկ իմաց կ'տայի. այո՛, եթէ երևակայէի որ այն խեղճ Լա Վալիէր Ռատուլին ըրած երդումները մոռցած է, բայց ո՛չ, վատութիւն պիտի լինէր կնկան մը զազանիքն երեան հանել, մեղք մը պիտի լինէր բարեկամի մ'անդորրութիւնը վրդովել:

— Այդպէ՞ս կ'կարծէք — ըսաւ իշխանուհին վայրազ քրքիջով մը — թէ աղիտութիւնն երջանկութիւն է:

— Այդպէս կարծեմ — պատասխանեց նա:

— Ուրեմն ապացոյցով յայտնեցէք — ըսաւ նա աշխուժի:

— Այդ դիւրին բան է, տիկին. արքունեաց մէջ խօսք կար թէ թագաւորը ձեզ կ'սիրէր և թէ դուք ալ թագաւորը կ'սիրէիք:

— Լաւ ուրեմն — ըսաւ նա դժուարաւ շունչ առնելով:

— Լաւ ուրեմն. ենթադրենք թէ Ռատուլ, իմ բարեկամս դար ինձ ըսէր. «Այո՛, թագաւորը կ'սիրէ իշխանուհին, այո՛, թագաւորն իշխանուհւոյն սիրտը զրաւեց», կարելի է որ Ռատուլն այն ատեն սպաննէի:

— Այն ատեն պէտք պիտի լինէր — ըսաւ իշխանուհին յամառութեամբ մ'որով կանայք անառիկ կ'զղան ինքզինքնին — որ Պրաժլոն այսպէս ձեզ խօսելու համար ապացոյցներ ունենար:

— Այս իրաւ է միայն — պատասխանեց Աիշ հառաչելով —

որ կանխաւ տեղեկացած չլինելով, զործը խորունկ չքննեցի, և այսօր իմ տղխութիւնս կեանքս ազատեց :

— Մինչև այն աստիճան պիտի հասցնէիք ինքնասիրութիւնդ և պաղութիւնդ — ըսաւ իշխանուհին — որ այն դժբաղդ երիտասարդը պիտի թողուիք որ առ Լա Վալիէր ունեցած սէրը շարունակէ :

— Այո՛, տիկին, մինչև այն օրն որ Լա Վալիէրը յանցաւոր դանձմ :

— Հապա ասարանջանները :

— Ի՛հ, տիկին, քանի որ թաղաւորէն ստանալու կ'ուսայիք, ես ի՞նչ կրնայի ըսել :

Այս փաստը զօրաւոր էր, իշխանուհին ճգմուեցաւ. այն վայրկենէն ինքզինքը չկրցաւ դանձմ :

Բայց որովհետև հողին աղնուութեամբ լի էր, քանի որ վառաւուն իմացականութեան տէր էր, Աիշին բոլոր փափկութիւնը հասկըցաւ :

Իշխանուհին անոր սրտին մէջ բացորոշ կարգաց որ նա թաղաւորին Լա Վալիէրը սիրելը կ'կասկածէր, և այս դուեհիկ միջոցը դործածել չէր կամեր, որ էր սիրոսոխ մը կոտորել կնկան մը մտքին մէջ, հաստատելով և ստուգելով անոր առջև թէ այս ստին ուրիշ կնկան մը սիրահարած է :

Գուշակեց իշխանուհին որ Աիշ Լա Վալիէրի վրայ կասկածներ ունէր, և թէ անոր վերադարձին ժամանակ տալու, ՚ի սպառ զանի ՚ի կորուստ չմասնելու համար ուղղակի անոր խօսելու կամ բացէ ՚ի բաց անոր ընթացքին վրայ բացատրութիւն խնդրելու դործն ուրիշ անդամի կ'վերապահէր :

Մէկ խօսքով իշխանուհին այնքան ճշմարիտ մեծութիւն, այնքան վեհանձնութիւն ատեսաւ իր սիրահարին սրտին մէջ, որ իր սրտին նոյնպիսի մաքուր կայծով մը բորբոքելը զգաց :

Աիշ՝ անհաճոյ երեւելու երկիւղ ունէր թէ և, բանիբուն և անձնուէր մարդու մը կերպարանը կ'զղենուր, զիւցազնի չափ կ'մեծնար, և իշխանուհին նախանձոտ ու զձուձ կնկան մը կարգը կ'անցընէր :

Այնքան զորովանօք սիրեց զանի այս բանիս համար իշխանու-

հին, որ չկրցաւ անոր այս զգացման վկայութիւնն անոր զլանալ :

— Ահա շատ մ'անիմաստ խօսքեր — ըսաւ նա ձեռքը բռնելով : — Կասկած, յուզմունք, անվստահութիւն, վիշտ, կարծեմ թէ բոլոր այս բառերը մեր բերնէն ելան :

— Բարէ՛, այո՛, տիկին :

— Սրբեցէք զանոնք ձեր սրտէն, ինչպէս որ ես կ'փարատեմ մտքէս : Աոմն, թող այս Լա Վալիէր թաղաւորը սիրէ կամ ո՛չ, թող թաղաւորը սիրէ թէ ոչ Լա Վալիէրը, այժմէն մեր երկուցունց դերն որոշեմք : Ձեր աչքը խոշոր խոշոր կ'բանաք, ստոյգ եմ որ իմ մտքս չէք հասկընար :

— Այնքան աշխոյժ էք տիկին, որ ձեզի անհաճոյ թուելու կ'երկնչիմ :

— Նայեցէք որչափ կ'դողայ, մեր դողահար պարոնը — ըսաւ նա շնորհալի խնդութեամբ : — Այո՛, պարոն, երկու դեր ունիմ խաղալու : Ես թաղաւորին քոյրն եմ, իր կնկանը հարսն եմ : Այս իրաւամբ, պէտք է՞ որ տան դաւերուն միջամտեմ : Ի՞նչ է կարծիքդ :

— Կարելի եղածին չափ քիչ, տիկին :

— Համամիտ եմ, բայց այդ արժանութեան խնդիր մ'է. բայց ասկից ես իշխանին կիներն եմ :

Աիշ հառաչեց :

— Այս բանն պարտ է յորդորել ձեզ — ըսաւ նա զորովալիք ինձի հետ վեհազոյն յարգանօք խօսելու :

— Ո՛հ — դուչեց նա անոր ոտքն ընկնելով, զորս գիցուհւոյ մը օտից պէս համբուրեց :

— Իբրաւի — մրմնջեց նա — կարծեմ թէ ուրիշ դեր մ'ալ ունիմ : Ա՛մուռնայի զայն :

— Ի՞նչ դեր, ի՞նչ :

— Ես կին եմ — ըսաւ նա աւելի մեղմ ձայնով : — Ա՛սիրեմ : Աոմնն ոտք ելաւ, իշխանուհին թուելը բացաւ, իրենց շրթունքն իրարու դպան : Աիժակին ետեէն փրփիւն մը հնչեց : Մօնղալէ զարկաւ :

— Ի՞նչ կայ, օրիորդ — ըսաւ իշխանուհին :

— Պ. Աիշը կ'փնտռեն — պատասխանեց Վօնդալէ, որ ատեն
դտաւ այս չորս գերերուն գերասանաց բոլոր իրարանցումը տես-
նել, վասն զի Աիշ շարունակ իրենը կատարեր էր զիցազնօրէն :

ԺԸ

ՄՕՆԳԱԼԷ ԵՒ ՄԱԼԻՔՕՐՆ

Մօնդալէ իրաւունք ունէր : Ըստ որում Աիշ ամէն տեղ կը
փնտռուէր՝ զործոյ շատութեան պատճառաւ իսկ, և ոչ ուրեր
պատասխան տալու վտանդի մէջ կ'դանուէր :

Հետեւապէս, այնքան զօրաւոր է տկար կայութեանց բերմուն-
քը՝ որ իշխանուհին, թէև իր գուռգութիւնը վիրաւորուած, ներ-
քուսա պայրացած էր, չկրցաւ դէթ նոյն միջոցին բաւ մը պա-
տասխանել Մօնդալէի, որ այնչափ յանգիւնութեամբ զինքը հե-
ռացնող զրեթէ արքայական հրամանին հակառակ շարժեր էր :

Աիշին սլ խելքը զլխէն թռաւ, կամ լաւ ևս ըսենք, Աիշ իր
զլուխը կորուսեր էր Մօնդալէի գաղուստէն առաջ, վասն զի այն
ինչ նորասի օրիորդին ձայնը լսեց՝ որ առանց իշխանուհւոյն հրա-
մեշտ տալու, ինչպէս քաղաքավարութեան ամենապարզ օրէնքը
հաւասարներու մէջ անգամ կ'պահանջէր, հրատապ սրտով և
խելացնորի պէս խոյս տուաւ, թողլով իշխանուհին մէկ ձեռքը
վեր բռնած և հրաժարական բարևի շարժում մ'ընելով :

Վասն զի Աիշ կրնար ըսել ինչպէս ըսաւ քերուպէն հարևր
տարի ետքը, թէ իր շրթերու վրայ յախտենականութեան մը հա-
մար երջանկութիւն կ'կրէր :

Արդ՝ Մօնդալէ երկու սիրողներն անկարգ վիճակի մէջ դտաւ :
Խոյս տուողին վրայ անկարգութիւն, մնացողին վրայ անկարգու-
թիւն կ'տեսնուէր :

Ուստի նորասի օրիորդը միմուայ՝ իր չորս գին խողարկու ակ-
նարկ մը ձգելով :

— Արծեմ թէ այս անգամ՝ ամենէն հետաքրքիր կնկան փա-
փաքած ինչափ բան հասկըցայ :

Իշխանուհին այս հետազննին նայուածքէն այնչափ շփոթեցաւ որ՝
իբր թէ Մօնդալէի մնջախօսութիւնը լսեց, անոր բան մը չըսաւ,
և աչքը վար աւնլով՝ իր ննջարանը մտաւ :

Մօնդալէ այս տեսնելով՝ ականջ կախեց :

Այն ատեն լսեց որ իշխանուհին իր սենեկին պարզունակը կը
քաշէր :

Այն ատենէն հասկըցաւ որ նոյն զիշերն ազատ է, և նոր գո-
ցուած դրան կողմն անյարգական շարժում մ'ընելով, որ ըսել
կ'ուզէր. « Բարի զիշեր, իշխանուհի » : Վար իջաւ Մալիքօրնը
դանելու, որ նոյն պահուն հետաքրքրութեամբ կ'դիտէր սուրհան-
դակ մ'որ փոշէլի կ'էլնէր Աիշին սենեկէն :

Մօնդալէ հասկըցաւ որ Մալիքօրն կարևոր զործի մը վրայ էր .
թոյլ տուաւ որ նա աչքը անկէ, վիզն երկնցնէ, և երբ Մալի-
քօրն իր բնական զիբքը բռնեց, մինակ անոր ուսին զարկաւ :

— Լաւ ուրեմն — ըսաւ Մօնդալէ — ի՞նչ նոր լուր կայ :

— Պ. Աիշ իշխանուհւոյն սիրահարած է — ըսաւ Մալիքօրն :

— Ի՞նչ աղոր լուր : Ես աւելի նոր բան մը չիտեմ, ես :

— Եւ ի՞նչ զիտես :

— Սա զիտեմ որ իշխանուհին Աիշը կ'սիրէ :

— Մին միւսին հետեւութիւնն էր :

— Ո՛չ միշտ, իմ աղորիկ պարոնս :

— Միթէ այդ առածն իմ նկատմամբ կ'ըսես :

— Ներկայ անձինք միշտ բայ թողու է :

— Շնորհակալ եմ — ըսաւ Մալիքօրն : — Հասցա միւս կողմն
ի՞նչ լուր — շարունակեց նա հարցուփորձը :

— Թագաւորն այս իրկուն, վիճակահանութենէ ետքը՝ օրիորդ
Լա Վալիէրը տեսնել ուզեց :

— Լաւ, միթէ տեսնու :

— Ո՛չ բնաւ :

— Ի՞նչպէս ոչ բնաւ :

— Գուռը զոյ էր :

- Այնպէս որ . . . :
- Այնպէս որ թաղաւորը զլուխը կախած ետ դարձաւ իր գործիքը մոռցած գողի մը պէս :
- Լաւ :
- Հասկա երրորդ կողմէն ինչ լուր — հարցուց Մօնղալէ :
- Պ. Կիշին եկող սուրհանդակը Պ. Պրաժլօնի կողմէ զրկուած է :
- Լաւ — յարեց Մօնղալէ իր ձեռաց մէջ զարնելով :
- Ինչո՞ւ լաւ ըսիր :
- Վասն զի գործը բացուեցաւ : Եթէ այժմ ըսենք որ կ'ձանձրանանք , սուտ ըսած պիտի լինինք :
- Հարկ է որ գործը բաժնենք մեր մէջ — ըսաւ Մալքեօրն — որպէս զի շփոթութիւն չծաղի :
- Այդ շատ սլարդ բան է — պատասխանեց Մօնղալէ : — Երեք դաւ , փոքր ինչ ապքած , փոքր ինչ լաւ լարուած , իրարու վրայ երեք տոմսակ կ'ընէ օրը :
- Ա՛հ — զոչեց Մալքեօրն ուսերը բարձրացնելով — չէս մտածեր , սիրականս , որ օրն երեք տոմսակ դուհիկ զզացումներու համար է : Գործող հրացանակի մը , վանատան մէջ փոքրիկ աղջիկ մը ամէն օր իրարու տոմսակ կ'զրկեն ելնարանին վերէն կամ պատէն բացուած ծակէն : Այս խեղճ սրտերու բանաստեղծութիւնը տոմսակի մը մէջ կ'ամփոփի միայն : Բայց արքունիքը . . . ս՛հ , դու լաւ չես ճանչեր տակաւին արքայական սէրը , սիրելիդ իմ :
- Նայինք , հետեւութիւնդ հանէ — ըսաւ Մօնղալէ անհամբեր : — Կարելի է որ վրայ մարդ գայ :
- Հետեւութիւն : Տակաւին նոր սկսայ պատմութիւնս : Գեռուս երեք կէտ ունիմ :
- Իրաւի , այդ քու Ֆլամանեան ծանրութեամբ զիս պիտի սպաննես — զոչեց Մօնղալէ :
- Եւ դո՞ւ , դու ալ այդ խտալուհւոյ մ'աշխուժութեամբ պիտի խեղքս թուցնես : Աստի կ'ըսէի քեզի որ մեր սիրահարներն իրարու հասարներ պիտի զրեն : Բայց դու ինչ հետեանք պիտի հանէիր խօսքէդ :

- Սա հետեանքը թէ՛ մեր կիներէն և ոչ մին իր ընդունած դիրքերը չպիտի կրնայ պահել :
- Տարակոյս չկայ :
- Պ. Կիշն ալ իրենները պահելու չպիտի համարձակի :
- Հաւանական է :
- Լաւ , ես այդ ամենը պիտի պահեմ :
- Ահա այդ բոլորովին անկարելի է — ըսաւ Մալքեօրն :
- Եւ ինչ պատճառաւ :
- Վասն զի քու սուտը չես , վասն զի մի և նոյն սենեակը կը բնակիս Լա Վալիէրի հետ , թէ պատուօր թիորդի մը սենեակն ամենայն դիւրութեամբ կ'խուզարկեն և կ'սրբստեն , վասն զի շատ կ'երկնչիմ թաղուհիէն , որ Սպանուհւոյ մը պէս նախանձոտ է , մայր թաղուհիէն , որ երկու Սպանուհւոյ պէս նախանձոտ է , և վերջապէս իշխանուհիէն , որ տասն Սպանուհւոյ պէս նախանձոտ է :
- Մէկը մոռցար :
- Չո՞վ :
- Իշխանը :
- Ես միայն կանանց վրայ կ'խօսէի : Աստի թուանշան զներք : Իշխանը , թիւ 1 :
- Թիւ 2 , Կիշ :
- Թիւ 3 , Պրաժլօն դերկոմար :
- Թիւ 4 , հասկա թաղաւորը :
- Թաղաւորը :
- Անտարակոյս թաղաւորն որ ոչ միայն նախանձոտ այլ ամենէն աւելի զօրաւոր պիտի լինի :
- Ա՛հ , սիրականս :
- Վերջը :
- Այդ ինչ պի՞ծականոցի մէջ դացիր մտար :
- Գեռ. բաւական չգացի առաջ , միթէ ինձ հետեւի կ'ուզես :
- Անշուշտ պիտի հետեւիմ : Սակայն . . . :
- Սակայն . . . :
- Քանի որ ժամանակն է , կարծեմ թէ ետ դառնալը խոհեմութիւն պիտի լինի :

- Իսկ ես, կարծեմ թէ մեծագոյն խոհեմութիւնն է անմիջապէս այս դաւերուն զլուին անյնիւր :
- Չպիտի յաջողիս :
- Քեզի հետ, տասն հատ դաւ կրնամ նիւթել : Այդ է իմ տաղանդս, միթէ չզիտեն : Էս արքունիքն ապրելու համար ստեղծուած էի, ինչպէս սաղամանտը բոյերու մէջ :
- Սիրելի բարեկամուհիս, այդ բաղդատութիւնդ ինձ վստահութիւն չազդեր : Կախ շատ զիտցող զիտուններէ լսած եմ որ սաղամանտն անոյ բան է, և եթէ դոյ լինէր իսկ բոլորովին տապիւտած, բոլորովին խորոված պիտի ելնէր կրակէն :
- Այդ քու զիտուններդ կրնան շատ զիտուն լինիլ սաղամանտի վերաբերող խնդիրներու մէջ. բայց այդ զիտուններդ բնաւ չպիտի ըսեն քեզի ինչ որ ես պիտի ըսեմ. այսինքն Օր տը Մօնդալէ՛ ամսէ՛ մը, Ֆրանսայի արքունեաց առաջին գիւանազէտը լինելու կոչուած է :
- Թո՛ղ այդպէս լինի, սա սլայմանաւ միայն որ ես երկրորդը դառնամ :
- Խօսիլ չկայ. 'ի հարկէ՛ մերը պաշտպանողական և յարձակողական դաշնակցութիւն պիտի լինի :
- Միայն նամակներու մի՛ վստահիր :
- Քանի ինձ յանձնեն զանոնք՝ ես ալ ձեռքդ պիտի աւանդեմ :
- Թագաւորին ի՞նչ պիտի ըսենք իշխանուհւոյն վրայ :
- Թէ իշխանուհւոյն կ'սիրէ միշտ թագաւորը :
- Իշխանուհւոյն ի՞նչ պիտի ըսենք թագաւորին վրայ :
- Թէ անիրաւ պիտի լինէր եթէ անոր չինայէր :
- Լա Վալիէրի ի՞նչ պիտի ըսենք իշխանուհւոյն վրայ :
- Ինչ որ կամենանք. Լա Վալիէր մերն է :
- Մե՛րը :
- Կրկնակի :
- Ի՞նչ միջոցաւ :
- Կախ՝ Պրաժլոն գերկոմսի ձեռօք :
- Բացատրէ միտքդ :
- Յուսամ որ չես մոռցած որ Պ. Պրաժլոն շատ զիրեր դրած է Լա Վալիէրին :

- Էս մոռացկոտ չեմ :
- Այդ զիրերն ես կ'ընդունէի, ես կ'պահէի :
- Հետեւապէս քու քովդ են :
- Միշտ :
- Ո՛ր տեղ, անոն :
- Ո՛հ, ո՛չ, Պլուա են, զիտցած փոքրիկ սենեկիս մէջ :
- Սիրական փոքրիկ սենեակ, սիրային սիրուն սենեակ, նախասենեակ պալատին ուր օրին մէկը քեզ պիտի բնակեցնեմ : Բայց, ներէ, չսպի՛ր թէ բոլոր այն զիրերը փոքրիկ սենեակն են :
- Այ՛ն :
- Միթէ արկղիկ մը մէջ չզրին՞ զանոնք :
- Անշո՛ւշտ, այն արկղիկը՝ որու մէջ քեզնէ ընդունած զիրերս ալ կ'դնէի. նոյնպէս իմիններս երբ դու գործերով կամ զուարճութիւններով զբաղած չէիր կարող ժամագրութեան ներկայ դանտել :
- Ա՛հ, շատ լաւ — ըսաւ Մալիքօրն :
- Ինչո՞ւ համար այդ գոհունակութիւնը կ'յայտնես :
- Վասն զի նամակները բերելու համար 'ի Պլուա վազելու անկարելիութիւնը կ'տեսնեմ : Իմ քովս են այն զիրերը :
- Միթէ արկղիկը բերի՞ր :
- Քու կողմէդ գալուն սիրելի էր այն ինձ :
- Գէթ լաւ պահէ. արկղիկն այնպիսի բնադիրներ կ'պարուհակէ որ առ յատկայս մեծ արժէք պիտի ունենան :
- Այնքան ապուշ չեմ, այդ զիտեմ, և ահա ճիշտ այդ բանին համար կ'ծիծաղիմ, և բոլոր սրտով կ'ծիծաղիմ իսկ :
- Հիմակ, վերջին խօսք մ'ունիմ :
- Ինչո՞ւ վերջին :
- Միթէ օղնականներու պէտք ունի՞նք :
- Բնու՛ն :
- Պայիկ, սպասուհի :
- Գէ՛շ, դարչիլի : Կամակները դու ինքնին պիտի առնես տաս : Ո՛հ, հպարտութիւն պէտք չէ, ապա թէ ոչ, Պ. Մալիքօրն և օրիորդ Օր իրենց գործերը չընելով, պիտի ստիպուին ուրիշներու ձեռօք կատարուած տեսնել :

— Իրաւունք ունիս :

— Բայց ինչե՞ր կ'անցնին Պ. Աիշի սենեակը :

— Ո՛չ ինչ. իր սենեակը կ'բանայ :

— Անհետանանք :

Եւ երկուքնին ալ աներևոյթ եղան . դաւադրութիւնը նիւթեր էին :

Իրօք բացուած պատուհանը Պ. Աիշինն էր :

Բայց ինչպէս որ սոգեաները կրնան մտածել, իշխանուհւոյն ստուերը վարագոյրներուն ետեւէն տեսնելու համար չէր միայն որ կոմսը պատուհան կ'երևէր, և իր մտածութիւնը լուս սիրային չէր :

Ինչպէս որ արդէն ըսինք, իրեն սուրհանդակ մը հասեր էր Պրաժլօնի կողմէ : Պրաժլօն Աիշին գրած էր :

Կոմսն երկու անգամ գիրը կարդացեր էր, և այս գիրն իր վըրայ խորին ապաւորութիւն մ'ըրեր էր :

— Տարօրինակ, տարօրինակ — կ'մրմնար նա : — Ճակատագիրն ինչ հզօր միջոցներով ուրեմն մարդիկն իրենց նպատակին կ'մղէ :

Եւ պատուհանէն հեռանալով որպէս զի լուսին մօտենայ, երրորդ անգամ կարդաց այն գիրն որու տողերն թէ իր միտքն և թէ իր աչքը կ'այրէին :

« Սիրելիդ իմ կոմս ,

« Բալէ .

« Պ. Վարդն 'ի Բալէ գտայ . Պրքինկհէմլի հետ ունեցած մեծ նամարտին մէջ ծանր վիրաւորուեր էր :

« Ինչպէս որ գիտես , այս Վարդն արի մարդ մ'է , բայց քինանասէր և չարամիտ :

« Քու վրագ խօսք բացաւ , իր սիրտը քեզի շատ հակում ունի , ըսաւ նա . խօսեցաւ նաև իշխանուհւոյն վրայ զոր զեղանի և սիրալիբ կ'դասէ :

« Գիտցած անձիդ համար ունեցած սէրդ զուշակած է :

« Իմ սիրած անձիս վրայ ալ խօսք ըրաւ , և իմ վրայ ցտեղով շատ մեծ համակրութիւն ցցուց ինձ , և այս ամենն ըսաւ այնպէս մութ ոճով որ 'ի սկզբան ինձ ահ ու դող ազդեց , բայց 'ի

վերջէ իր խորհրդաւոր ձևերուն մէկ հետևութիւնը նկատեցի :

« Աւասիկ իրողութիւնը :

« Արքունիքէն լուր առած է , ըսաւ . յայտնի է քեզ որ Պ. Լօրէնի միջոցաւ ստացած է :

« Իր լրերը կ'ըսեն՝ թէ Թագաւորին սիրոյն մէջ որդի ունեցած քոմիտիւնի մէջ վրայ կ'իտնէ եղեր արքունիքը :

« Գիտես թէ այս բանս որով կ'պատկանի :

« Ասիկի զարմար կ'ըսէին զարձեալ իր սուած լրերը , պարտաւոր աչքի մէջ իտնէ ինչ որ Բանբաստանի տախտակի կ'ընթացէ :

« Այս անորոշ խօսքերը չթողուցին զիս քննալու : Երեկուանէ վեր սատոխի վշտացայ որ իմ ուղիղ և սկար բնաւորութեամբս՝ թէև դոյզն ինչ յամաւորութիւն ունիմ , այս ակնարկութեանց չկըրցայ պատասխան տալ :

« Մէկ խօսքով Պ. Վարդ Բարիդ գնալու կ'մեկնէր . բացաւ արութիւններ խնդրելով իր չուն չուշացուցի . և ասկէ զատ՝ անվայելուչ կ'երևէր ինձ հարցուփորձի ենթարկել մարդ մ'որու վէրքը հազիւ ուրեմն զոյուեր էր :

« Միով բանիս՝ սակայ դադար առնելով պիտի գիտէ 'ի Բարիդ որպէս զի , կ'ըսէ , ներկայ դանուի այն հետաքրքիր տեսարանին զոր արքունիքը քիչ առնէն պիտի ընծայէ եղեր անշուշտ իր աչաց :

« Այս խօսքերուն քանի մը շնորհաւորութիւններ սպա վշտակցութեան խօսքեր աւելցուց : Ո՛չ ասոնք և ոչ անոնք հասկըցայ : Գլուխ կ'դառնար իմ մտածմունքովս և այս մարդուն զէմ ունեցած անվստահութեամբս . անվստահութիւն մը զոր ինչպէս ամենէն քաջ գիտես , չկըցայ փարատել երբէք :

« Բայց երբ նա մեկնեցաւ , իմ միտքս բացուեցաւ :

« Անկարելի է որ Վարդի բնաւորութեան պէս բնաւորութիւն մ'իւր չարասիրութեան թոյնը թափած չլինի մեր իրարու հետ ունեցած յարաբերութեան մէջ :

« Հետևապէս անկարելի է որ , Պ. Վարդի ինձ ըսած բոլոր խորհրդաւոր խօսից մէջ չգտնուի զաղանի իմաստ մ'որ ինձի կամ գիտցած անձիդ չյատկայնեմ :

« Թագաւորին հնազանդելու համար շուտով ճամբայ ելնելու

ստիպուած լինելով, բնաւ մտքէս չանցաւ Պ. Վարդին ետեւէն վաղել որպէս զի իր ակնարկի թեանց բացատրութիւնը խնդրեմ, բայց ահա քեզի սուրհանդակ մը կ'առաքեմ և այս գիրս կ'գրեմ, որ իմ բոլոր կասկածներս քեզի պիտի յայտնէ : Գուք, ես եմ, ես մտածեցի, գուք պիտի գործէք :

« Պ. Վարդ քիչ ատենէն պիտի հասնի : Իմացիք թէ ի՞նչ ըսել ուզեց, եթէ արդէն չէք իմացած :

« Գարձեալ այս Վարդ պնդեց թէ Պ. Պրքինկէմ Բարիզէն մեկնելու ատեն իշխանուհոյն կողմէ մեծ շնորհներ ընդունեց . այս այնպիսի խնդիր մ'էր որ անմիջապէս սուրս պատենէս հանելու պիտի յորդորէր զիս, եթէ ստիպուած չլինէի թագաւորին ծառայութիւնն ամէն բանէ առաջ դասել :

« Այրեցէք այս գիրը՝ զոր Օլիվէն պիտի յանձնէ ձեզի :

« Օլիվէն ըսել նոյն իսկ սպահազում թիւն ըսել է :

« Շնորհ ըրէ, կ'աղաչեմ քեզ, սիրելիք իմ կոմս, զիս ևս Վալիէրի յիշեցնել որու ձեռքը յարգանք կ'համբուրեմ :

« Իսկ քեզ կ'գրիեմ :

« ՊՐԱԺ-ԼՕՆ ԴԵՐԿՈՄՍ »

« Յ. Գ. Եթէ ծանր բան մը պատահի, պէտք է ամէն բան նախատեսել, սիրելի բարեկամ, ինչ սուրհանդակ մը զրկէ սա բառով միայն . « Եկէք » և նամակի ստանալէն երսուն վեց ժամ ետքը Բարիզ պիտի գտնուիմ » :

Աիշ հառաչեց, երրորդ անգամ մ'ալ գիրը ծալլեց, և փոխանակ զայն այրելու, ինչպէս որ Ռաուլ անոր պատուիրեր էր, իր գրպանը գրաւ :

Պէտք ունէր կարգալ և նորէն կարգալ զայն :

— Ի՞նչ յուզմունք և միանգամայն ի՞նչ վստահութիւն — մըրմուսայ կոմսը — Ռաուլի բոլոր հոգին այս նամակին մէջն է . ահար մէջ ևս Ֆէր կոմսը կ'մոռնայ, և Լուիլի համար ունեցած յարգանաց վրայ կ'իստի : Ինչի համար աղբարարութիւն կ'ընէ, իրեն համար զիս կ'աղաչէ : Ա՛հ — շարունակեց Աիշ ստատնակից շարժումով մը — դու իմ գործերուն կ'խառնուիս, Պ. Վարդ :

Նաև, ես ալ քու գործերովդ պիտի զբաղիմ : Իսկ դու, խեղճ Ռաուլ, սիրտդ ինչ առանկ մը կ'ընողու, պիտի հսկեմ անոր վերայ, բանէ մը մի վախնար :

Այս խոստումն ընելէն ետեւ Աիշ իմաց սուսա Մալիքորնի որ անյապաղ իր սենեակը դայ, եթէ կարելի էր :

Մալիքորն այս հրաւերին փութաց այնպէս շուտով որ Վօնգալէի հետ իր ունեցած խօսակցութեան առաջին արդիւնքն էր :

Որչափ Աիշ՝ որ ասրահով կ'կարծէր ինքզինքը, Մալիքորնի հարցու փորձ կ'ընէր, այնչափ այս վերջինն որ մութին կ'աշխատէր, իր հարցաքննչին միտքը դուշակեց :

Ասկից սա հետեցեալ որ քառորդ մը խօսակցութենէ ետք՝ երբ որ Աիշ կարծեց թէ ևս Վալիէրի և թագաւորի մասին ամէն տեսակ ստոյգ տեղեկութիւններ առած է, ուրիշ բան չիմացաւ բայց եթէ ինչ որ իր աչօքը տեսեր էր, մինչդեռ Մալիքորն իմացաւ կամ դուշակեց, ինչպէս որ կ'ուզէս սեպէ, թէ Ռաուլ հեռուէն կասկածներ կ'աածէր, և թէ Աիշ Հեսպէրիտեանց ճամբուն վերայ պիտի հսկէր :

Մալիքորն ընդունեց վիշապը լինելու պաշտօնը :

Աիշ կարծեց թէ իր բարեկամին համար ամէն ինչ ըրաւ և մինակ ինքն իր վրայ սկսաւ մտածել :

Հետեւեալ իրկուն Վարդի վերադարձն իմացուցին, նոյնպէս իր առաջին երևումը թագաւորին պալատը :

Իր այցելութենէ ետքը՝ նորարոյժ երիտասարդն իշխանին սենեակը պիտի երթար :

Աիշ ժամանակէն առաջ իշխանին մօտ գնաց :

ԺԹ

ՎԱՐԴ ԻՆՉՊԷՍ ԸՆԳՈՒՆՈՒԵՑԱԻ ԱՐՔՈՒՆԻՔԸ

Իշխանն ընդունեց Վարդն այնպիսի նշանաւոր շնորհօք որով

կ' թե լաղ ըստի ամէն թեթեւ բնաւորութեան տէր մարդ մ'երբ կամենայ նոր բան մը տեսնելով սիրովիլ :

Վարդ որ իրօք ամեն մ'ի վեր տարակայ էր , իբրև նոր ստուգ կ'ներկայանար : Գրուել զանի' նախ իր սլալատականայ անհատատարիմ գտնուել էր և անհատատարմութիւն մը միշտ իր հրապոյրն ունի . ասկէ զատ՝ անոր հատուցում մը տալ էր . հետեւս պէս իշխանն անոր չափազանց նպատատոր ընդունելութիւն մը ցցուց :

Լօրէն ասպետը՝ որ այս նախանձորդէն շատ կ'վախնար , բայց անոր բնութիւնը կ'յարդէր որ իրենին յար ու նման էր , և ասկէ զատ՝ արիասրտութիւնն ունէր , Պ . Լօրէն ասպետը Վարդին հետ աւելի անուշ քաղաքավարութեամբ վարուեցաւ . քան թէ իշխանը :

Ինչպէս ըսինք , Աիշ անդ էր , բայց փոքր ինչ հեռու կ'կէնար , համբերութեամբ սպասելով որ բոլոր այս գետպանութիւններն աւարտին :

Վարդ՝ ուրիշներու և նոյն իսկ իշխանին հետ խօսելու ստեն՝ Աիշն աչքէ չէր հեռացուցած . իր բնազդուն իրեն կ'ըսէր որ Աիշ իրեն համար կ'սպասէր :

Ուստի շիտակ Աիշին կողմը զնայ երբ միւսներուն հետ խօսքը լմնցուց :

Երկուքնին ալ խիտ մարդավարական խօսքեր ըրին իրարու , այնուհետև Վարդ իշխանին և միւս ազատորդիներուն մօտ եկաւ :

Յաջող վերադարձի շնորհատրութեանց ժամանակ , իմաց տուին որ իշխանուհին կ'զայ : Իշխանուհին Վարդի վերադարձն իմացեր էր : Գիտէր նա իր ուղևորութեան բոլոր սարազաններն ու Պըքինկհէմի հետ ունեցած մնամարտութիւնը : Չէր դժկամակեր որ ներկայ պիտի գտնուի երբ իրեն թշնամի զիտցած անձն առաջին անգամ պիտի խօսէր :

Իշխանուհին իրեն հետ երկու երեք հատ պատույ օրիորդներ ունէր : Վարդ ամենաշնորհալի բարեներ սուաւ իշխանուհոյն , և ամենէն առաջ իմացուց որ պատրաստ էր կռիւն սկսելու համար Պըքինկհէմի վրայօք իր բարեկամաց լուրեր հաղորդել :

Ուղղակի պատասխան մ'էր այն պարտութեան որով իշխանուհին ինքն ընդունէր էր :

Այս յարձակումը ծանր էր , իշխանուհին հարուածն զգաց չընդունիլ կեղծելով : Սրադօրէն իր աչունքն իշխանին և Աիշի վրայ նետեց :

Իշխանը կարմրեցաւ , Աիշ դեղնեցաւ :

Իշխանուհին միայն կերպարանը չփոխեց , բայց քաջ հասկընալով թէ այս թշնամին իրեն ինչ ահաճութիւն կրնայ դրդուել զինքը մտիկ ընող երկու անձանց մօտ , ուղևորին կողմը ծուեցաւ ժպտելով :

Ուղևորն ուրիշ բանի վրայ կ'խօսէր :

Իշխանուհին արիասիրտ , մինչև անգամ անխոհեմ էր . ամէն նահանջ զինքն ընդ առաջ կ'ըշէր : Սրտի առաջին նեղութենէ ետք՝ սոսքարն սկսաւ :

— Պ . Վարդ , վէրքը շատ տառասկեցուցին քեզ — հարցուց նա — վասն զի իմացանք որ վերաւորուելու շարաքաղութիւնն ունեցեր ես :

Վարդին կարգն եկաւ զողբողալու , շրթերը խածաւ :

— Ո՛չ , տիկին — ըսաւ նա — գրեթէ ցաւ չկրեցի :

— Սակայն այս օտակալի տաքերուն . . . :

— Ծովուն օդը զով է , տիկին , և ասկէ զատ՝ մտիթարութիւն մ'ունէի :

— Ո՛հ , աւելի աղէկ , ինչ մտիթարութիւն :

— Մտիթարութիւնն ունէի զիմնալու որ իմ հակառակորդս իղնէ աւելի կ'տառասկէր :

— Ա՛հ , միթէ քեզնէ աւելի կարեւիք վերաւորուեցաւ . այդ չէի գիտեր — ըսաւ իշխանուհին կատարեալ անզգայութեամբ :

— Ո՛հ , տիկին , կ'սխալիք , կամ իմ խօսքս սխալ իմանալ կը ձեայնէք : Չեմ ըսեր թէ իր մարմինն իմինէս աւելի տառասկանք քաշեց , այլ իր սիրտը վերաւոր էր :

Աիշ հասկըցաւ որ սոսքարն ուր կ'յանդէր . իշխանուհոյն նշան մ'ընելու համարձակեցաւ . այս նշանով կ'աղբերէր նա որ կռուէն քաշուի :

Բայց իշխանուհին՝ առանց Աիշին պատասխան տալու , առանց զանի տեսնել ձեայնելու , և միշտ ժպտելով , հարցուց .

— Շատ աղէկ չեմ գիտեր անոր ըսածը, կ'ստատուանիմ, բայց
ամէն ինչ որ անոր չըսի, գիտեմ:

Վարդ նոյն ինքն նրբամտութիւն էր, կատարելագէտ հասկը-
ցաւ Վիշին գիւրբէն, գիւրբ մ'որ պաղութեամբ, արժանապատու-
ութեամբ լի էր, թէ խօսակցութիւնը գէշ դարձուած մը կ'առ-
նուր: Աստի որոշեց խօսակցութեան ճարակ տալ և զգոյշ կենալ:

— Արեմն ինչ է այն բանը զոր անոր չըսեր ես — հարցուց
Վիշ:

— Լաւ, Լա Վալիէրի վերաբերող գործը:

— Լա Վալիէր . . . : Ա՞յլ է այդ, և վարն իմացած այլան-
դակ բան ըսածդ ինչ է, մինչդեռ Պրաժլօն որ հոս էր՝ ինքը
չիմացաւ:

— Միթէ լրջօրէն կ'ընես ինձ այդ հարցումդ:

— Շատ լրջօրէն:

— Ի՞նչ, դ՞ու պաշտատեան, դ՞ու որ իշխանութեան մօտ կ'ապ-
րիս, դու որ արքունի տան սեղանակիցն ես, դու իշխանին բա-
րեկամը, դ՞ու մեր իշխանութեան սրտակիցը:

Վիշ բարկութեմէ կարմրեցաւ:

— Ա՞ր իշխանութեան վրայ է խօսքդ — հարցուց նա:

— Բայց ես մէկ հատ իշխանութի կ'ձանչեմ միայն, սիրելիդ
իմ: Ես թագաւորին եղբորը կնկան վրայ կ'ստամ: Միթէ սրտիդ
մէջ ուրիշ իշխանութի մ'ունիս: Տեսնե՞նք:

Վիշ պիտի նեղուէր, բայց դարանը գիտեց:

Այս երկու երիտասարդաց մէջ կռիւն աննահանջելի էր, միայն
Վարդ յանուն իշխանութեան կ'ուզէր կռիւ հանել, մինչդեռ Վիշ
միայն Լա Վալիէրի անուան զայն կ'ընդունէր: Այն վայրկեանէն
շինծու խաղ մը սկսաւ իրենց մէջ, և պիտի շարունակէր մինչև
որ ասոնցմէ մին զարնուի:

Հետեւագէտ Վիշ իր պարտընութիւնն առաւ վերստին,

— Ամենեկն այս մեր խօսակցութեան մէջ իշխանութեան ինդիք
չկայ, սիրելիդ իմ Վարդ — ըսաւ Վիշ — այլ այն ինդիքն որ
քիչ մ'առաջ բացեր էիր:

— Ի՞նչ կ'ըսէի:

— Թէ Պրաժլօնէն քանի մը բաներ պահեր ես:

— Ձորս ինձի չափ լաւ գիտես — պատասխանեց Վարդ:

— Պատուոյս վրայ, չգիտեմ:

— Օ՞ն, չեմ հաւատար:

— Եթէ ըսես պիտի իմանամ, թէ ոչ կ'երդնում որ անդէտ
եմ:

— Ինչպէ՞ս, ես վարէն, վաթսուն մղոն տեղէ կ'գամ, դու այս
տեղէն չշարժեցար, դու աչօքդ տեսար ինչ որ համբաւն իմ ա-
կանջիս հասցուց հեռու տեղ մը, և հիմակ կ'ենես ծանրօրէն
կ'ըսես թէ բան մը չգիտես: Ա՛հ, ս'ըջափ անագորոյն ես:

— Ինչ որ կ'հաճիս, ըսէ, Վարդ, բայց կ'կրկնեմ որ բան մը
չգիտեմ:

— Դու զայննապահութիւն կ'գասես, այդ խոհական ընթացք
մ'է:

— Արեմն, ինչպէս Պրաժլօնի, ինձի ալ բան մը չ'պիտի ըսես:

— Դու խուլ ականջ կ'լինիս: Ես համոզուած եմ որ իշխան-
ութիւն ինքնիրեն այնչափ տէր չ'պիտի լինէր որչափ դու:

— Ա՛հ, կրկին կեղծաւոր — միմուայ Վիշ — ահա վերստին
քու խօսքիդ դարձար:

— Լաւ արեմն — շարունակեց Վարդ — քանի որ այսչափ
դժուարին է մեզ Լա Վալիէրի և Պրաժլօնի վրայ համաձայնիլ,
քու անձնական գործերուդ վրայ խօսինք:

— Բայց — ըսաւ Վիշ — ես անձնական գործ մը չունիմ: Ար-
ձեմ թէ իմ վրայօք Պրաժլօնի բան մը չըսիր որ միանգամայն ինձ
ըսելու չկարողանաս:

— Ա՛չ: Բայց կ'իմանամ, Վիշ, որչափ որ քանի մը բաներու
մասին անդէտ եմ, նոյնչափ դամուած եմ ուրիշ մի քանի բանե-
րու վրայ: Օրինակի համար՝ եթէ հարկ լինէր Բարիզի մէջ Պ.
Պրքինկհէմի յարաբերութեանց վրայ քեզի խօսիլ, երբոր դուքսին
հետ կ'ուղևորէի, կրնամ քեզի խիստ կարևոր բաներ ըսել: Ա՛ռ-
ղէս որ ըսեմ:

Վիշ իր ձեռքը ձակաին տարաւ որ քրտինքով նամէտ էր:

— Բայց ս'չ, հարիւր անգամ ս'չ կ'ըսեմ — պատասխանեց նա:

— Բնաւ հետաքրքիր չեմ իմանալու այն բաներն որ ինձի հետ վերաբերութիւն չունին : Պ. Պրքինկհէմ ինձի համար պարզապէս ծանօթ մ'է, մինչդեռ Ռատու իմ սրտակից մէկ բարեկամս է : Ուստի բնաւ հետաքրքիր չեմ իմանալու թէ ի՞նչ պատահեցաւ Պ. Պրքինկհէմի, մինչդեռ չափազանց հետաքրքիր եմ Ռատուի հասած բաներն իմանալ :

— Բարի՛ղ :

— Այո՛, Բարի՛ղ կամ 'ի Պուլճոյը : Ա'իմանաս որ ես միշտ ներկայ եմ, եթէ դէպք մը պատահի, պատրաստ եմ զայն դիմաւորելու, մինչդեռ Ռատու բացակայ է, և միայն զիս ունի իրեն ներկայացուցիչ. ուստի ամենէն առաջ Ռատուի դործերը նայինք :

— Բայց Ռատու պիտի վերադառնայ :

— Այո՛, իր պաշտօնավարութենէ ետք : Բայց դարձեալ գիտես որ եթէ մէկը չար լուրեր տարածէ անոր դէմ, պարտաւոր եմ զանոնք քննել :

— Նա մանաւանդ անոր համար որ երկար ատեն պիտի մնայ 'ի Լոնտօն — ըսաւ Աարդ ծաղրելով :

— Միթէ այդպէս կարծես — հարցուց Աիշ միամտօրէն :

— Զարմանք, միթէ չգիտես որ Լոնտօն զրկեցին որպէս զի միայն երթայ ու դառնայ : Ա՛՛չ, Լոնտօն զրկեցին որ այն սեղ մնայ :

— Ա՛՛հ, կոմս — ըսաւ Աիշ՝ Աարդին ձեռքն ուժղին բռնելով

— աւասիկ Պրաժլօնի համար ցաւալի կասկած մ'որ խիստ զարմանալի կերպով կ'արդարացնէ ինչ որ Պուլճոյէն ինձ գրած էր :

Աարդ պաղարին դարձաւ, կատակասիրութենէ ընդ առաջ մղեցաւ, իր անխոհեմութեամբ իր վրայ խօսք բերաւ :

— Արի՛ ըսէ ինձ, ի՞նչ գրեց — հարցուց նա :

— Գրած է թէ քանի մը նենդաւոր քարեր նետեր ես Լա Աալիէրի դէմ և թէ այն նորահասակ աղջկան վրայ իրեն ունեցած չափազանց վատահումեան վրայ ծիծաղելու երես ցոյց տուեր ես :

— Այո՛, այդ ամենն ըսի — ըսաւ Աարդ — և պատրաստ էի՛ այսպէս վարուելով, լսել Պրաժլօն դերկոմսին կողմէն ինչ որ կը լսէ մարդ մ'որիչ մարդէ մ'երբ այս վերջինն անոր դժգոհութիւն

պատճառած է : Այսպէս, օրինակի համար, եթէ քեզի հետ կուռի բռնուիլ կամենայի, պիտի ըսէի քեզի թէ իշխանուհին՝ Պ. Պրքինկհէմի համակրութիւն յայտնելէն ետե՛ւ՝ այսօր կ'ըսուի թէ դուքսը ձամբեր է քու օգտիդ համար :

— Ո՛հ, սիրելի Աարդ, այդ բանը բնաւ զիս չպիտի վիրաւորէ — ըսաւ Աիշ ժպտելով՝ թէ և իր երակներուն մէջ սարսուռ մը կ'զգար կրակի պէս : — Արո՛ղ, այդպիսի շնորհ մը, մեղք է :

— Համաձայն ենք, բայց եթէ քեզի հետ անպատճառ կոխ ընել ուզէի, պիտի խնդրէի որ ըսածս սուտ հանես, և պիտի խօսէի քեզի անտառակի մը վրայ ուր հանդիպեցար այն նշանաւոր իշխանուհոյն հետ, պիտի խօսէի ծնրադրութեան մը վրայ, ձեռքի համբոյրներու վրայ, և դու որ գաղանապահ, դու որ վառվառն և գիւրազրդիւ մարդ մ'ես . . . :

— Լա՛ւ, ո՛չ, կ'երգնում քեզի — ըսաւ Աիշ խօսքն ընդմիջելով ժպիտ 'ի շուրթս, թէ և այնպէս կարծէր թէ պիտի մեռնէր — ո՛չ, կ'երգնում որ այդ ըսածներովդ չպիտի դրդուուէի, զանոնք սուտ չպիտի հանէի : Ի՞նչ ընեմ, սիրելիդ իմ կոմս, այսպէս է իմ բնաւորութիւնս, ինձ վերաբերող բաներու համար սառի կտոր մ'եմ : Ա՛՛հ, բայց բոլորովին կ'փոխուիմ երբ խնդիրը քայակայ բարեկամի մը վրայ է, բարեկամի մ'որ, մեկնելու ատեն՝ ինձի իր շահերն աւանդեց : Ո՛հ, այդ բարեկամին համար, զիտեսն արդեօք, Աարդ, որ բոլորովին կրակ կ'զառնամ :

— Ա'իմանամ միտքդ, Պ. Աիշ. բայց 'ի զուր կ'խօսիս, այս ժամուս ո՛չ Պրաժլօնի վրայ է մեր խօսքն և ոչ այն աննշան օրինորդին վրայ որ Լա Աալիէր կ'կոչուի :

Նոյն պահուն՝ քանի մ'երկոտասարդ պալատականներ սրահակէն կ'անցնէին, և քիչ մ'առաջ ըսուած խօսքերը լսելով՝ կարող էին ետևէն զալիք խօսքերն ալ լսել :

Աարդ ատեսաւ զանոնք և բարձր ձայնով շարունակեց .

— Ո՛հ, թէ որ Լա Աալիէր իշխանուհոյն պէս պչրատէր լինէր, որու նազանքը, թէ և կ'հաւտամ որ անմեղ էին, Պ. Պրքինկհէմն Անկլիա ձամբել տուին, և ապա քեզ յարստը զրկեցին, դու, վասն զի վերջապէս դու ալ անոր նազանքէն բռնուեցար, այնպէս չէ՛, պարոն :

ցուած ես . եթէ այդ ընես , վատի տեղ պիտի անցնիս , և իշխանուհին ալ այս իրկուն քեզ պիտի կախել տայ իր պատուհանին նիզէն : Իօսէ , սիրելիդ իմ Վարդ , խօսէ :

- Արդէն մենամարտեցայ :
- Բայց տակաւին պէտք եղածին չափ չէ :
- Կ'նայիմ որ չպիտի դժկամակիս զիս սրով ծեծելու :
- Ո՛չ , չպիտի դժկամակիմ , մանաւանդ աւելի լաւը կ'ուզեմ :
- Սատանայ , իրաւ որ այս ժամուս , սիրելի կոմս , հաճելի չես ինձի . արդէն ըրած կուուէս ետքը նոր մ'ընել բնաւ բանիս չգար : Շատ արիւն կորուսի 'ի Պաւլօնը , եթէ քիչ մ'աւելի յողնիմ վէրքս կրնան բացուիլ , և այն ատեն զիւրաւ պիտի ընկճես զիս :

— Իրաւ է — ըսաւ Կիշ — և սակայն 'ի դարձիդ քու աղուր կերպարանքդ և լաւ բազուկներդ սարծենալով ցոյց առիր :

— Այո՛ , բազուկներս դեռ լաւ են , իրաւ , բայց սրունքս տկար են . ասկից զատ՝ այն դարշելի մենամարտութենէ 'ի վեր սուր չեմ բռնած ձեռքս , և դու , հաւաստի եմ որ ամէն օր սուտերամարտութեան վարժութիւն կ'ընես այդ փոքրիկ ծուղակիդ մէջ մարդ որսալու համար :

— Պատուոյս վրայ կ'ըսեմ — պատասխանեց Կիշ — ահա վեց ամիս կայ որ բնաւ վարժութիւն ըրած չեմ :

— Ո՛չ , լաւ մը խորհելէն ետեւ , ահա կ'ըսեմ քեզ , կոմս , որ չպիտի մենամարտիմ , դէթ քեզի հետ : Պրաժլօնի պիտի սպասեմ , քանի որ կ'ըսես թէ Պրաժլօն ինձի դէմ դժկամակած է :

— Ո՛հ , ո՛չ ամենին , Պրաժլօնի չպիտի սպասես — դոչեց Կիշ զայրացած — վասն զի , արդէն ըսիր , կարելի է Պրաժլօնի գալու ու շանայ , և մինչև գալը՝ քու շարանենդ միտքդ իր դործը պիտի կատարէ :

- Սակայն փաստ մ'ունիմ տալու . զգոյշ եղիր :
- Ութ օր կ'տամ քեզի որ բոլորովին բժշկուիս :
- Այդ ալ ընդունելի է : Ութ օրէն պիտի տեսնենք :
- Այո՛ , այո՛ , կ'իմանամ ըսածդ . ութ օրուան մէջ , թերևս թշնամոյն ձեռքէն խոյս տաս : Ո՛չ , ո՛չ , և ոչ օր մը :

— Յիմար ես , պարոն — ըսաւ Վարդ քայլ մը նահանջելով :
— Եւ դու ողորմելի մարդ մը պիտի երեւիս աչքիս թէ որ առանց ընդդիմութեան 'ի պայքար չելնես :

- Լաւ , ուրեմն :
- Քեզ թագաւորին պիտի մասնեմ իբրև մարդ մ'որ Լա Վալիէրը նախատելէն ետեւ՝ մենամարտելու մերժեցիր :
- Ա՛հ — ըրաւ Վարդ — դու վստահաւոր կերպով խորամանկ մարդ մ'ես , պարոն ողիղ մարդ :

Արդարև չկայ աւելի վստահաւոր բան մը քան այն անձին նենգութիւնն որ միշտ ողիղ ճամբան կ'քալէ :

- Ուրեմն իմ սրնքայս ոյժ տուր , կամ հաւատար բաղդ ունենալու համար պէտք է որ լաւ մ'արիւն առնես :
- Ո՛չ բնաւ . աւելի լաւ միջոց մը կայ :
- Ըսէ :

— Երկուքնիս ալ ձի պիտի հեծնենք և հրացանակի երեք հարուած պիտի փոխանակենք : Գու քաջ քաշող ես : Ծիծառները զնդակով զարնելը արշաւակի տեսեր եմ . չէ՛ մի՛ ըսեր , ես արդէն տեսեր եմ՝ քեզ :

— Կարծեմ թէ իրաւունք ունիս — ըսաւ Վարդ — և այս կերպով կարելի է որ քեզ սպաննեմ :

- Ճշմարիտը , ինձ մեծ ծառայութիւն մը պիտի ընես :
- Ձեռքէս եկածը պիտի ընեմ :
- Այսպէս կ'հաճիս :
- Ձեռքդ տուր :
- Աւտսիկ . . . բայց մէկ պայմանաւ :
- Ի՞նչ է այդ պայմանը :
- Երբում պիտի ընես թագաւորին բան մը չըսելու կամ իմացնելու :

- Ո՛չ ինչ , կ'երզնում քեզի :
- Երթամ պիտի ձիս առնելու :
- Ես ալ իմն պիտի առնում :
- Ո՛ր պիտի երթանք :
- Գաշտավայրը , պատուական տեղ մը գիտեմ :

— Միթէ միասին պիտի մեկնինք :

— Ինչո՞ւ չէ :

Եւ երկուքնին ալ գէտ ՚ի ախտները զիմելով, իշխանուհւոյն պատուհաններուն տակէն անցան, որոնք թեթեւ մը լուսաւորուած էին. տանթէլի վարագոյրներու ետեէն ստուեր մը կ'մեծնար :

— Ահա կին մը — ըսաւ Վարդ ժպտելով — որ մտքէն չանցնիր անգամ՝ սր իրեն համար մահուան կ'զիմենք :

Ի

ՊԱՅՔԱՐ

Վարդ իր ձին ընտրեց և Վիշ իրենը :

Յետոյ խրաքանչիւրն իրենը թամբեց հրացանակիր թամբով :

Վարդ ընաւ հրացանակ չունէր : Վիշ երկու զոյգ ունէր : Ինք զնայ տունէն բերելու զոննք, լիցուց և Վարդին առաջարկեց որ ընտրէ :

Վարդ արդէն քսան անգամ դորձածած հրացանակներն ընտրեց, ձիշտ անոնք էին որով թուելու ստեն ծիծառներ սպաննելը Վիշ տեսեր էր :

— Զպիտի զարմանաս անշուշտ — ըսաւ նա — եթէ ամէն զյուշտ թիւնները կ'ընեն : Զէնքերդ քեզի ծանօթ են : Ուստի միայն մեր վիճակը հաւատարելու կ'ջանամ :

— Այդ զիտողութիւնդ աւելորդ էր՝ — սրտասխանեց Վիշ — և այդ քու իրաւունքդ է :

— Այժմ — ըսաւ Վարդ — կ'աղաչեմ քեզ, օգնէ ինձ որ ձիս հեծնեմ, վասն զի տակաւին դժուարութիւն կ'զգամ աշտանակելու :

— Ուրեմն պէտք էր հետիտան մնամարտիլ :

— Ո՛չ, եթէ մի անգամ ձիս հեծնեմ, ես զիտցած մարդդ կը դառնամ :

— Քաջ է, սլ չխօսինք :

Եւ Վիշ վարդին օգնեց ձին աշտանակելու :

— Այժմ — շարունակեց երկտասարդը — զերտը ընաջինջ ընելու եռանդով բանի մ'աշագործիւն չըբինք :

— Ի՞նչ բանի :

— Այսինքն զիշեր է, և պէտք է որ խարխափելով զերտը սպաննենք :

— Թո՛ղ այդպէս լինի : Միշտ մի և նոյն արդիւնքը պիտի տեսնուի :

— Սակայն ուրիշ պարագայէ մը զյուշանալ պէտք է, այս է թէ բարեկիր մարդիկ սուանց վիաներու մնամարտի չեն երթար :

— Ո՛հ — գոչեց Վիշ — գու ալ ինձի չափ կ'փափաքիս ամէն բան ըստ կարգի ընելու :

— Այո՛, բայց չեմ ուզեր ընաւ որ ըսեն թէ կենացս դաւաճանեցիր, նոյնպէս եթէ երբէք քեզ սպաննեմ, չեմ ուզեր որ նոյն յանցանքով ամբաստանուիմ :

— Միթէ այդպիսի բան մ'ըսի՞նք Պր.քինկհէմի հետ ունեցած մնամարտութեանդ համար — ըսաւ Վիշ : — Սակայն ի՞նչ սայմաններով որ այն տեղի ունեցաւ, նոյն սայմանները կան նաև մեր մնամարտին համար :

— Իբրև է, բայց դեռ ևս լոյս կար և մինչև մեր ազգրները ջրին մէջն էինք. ապէ՛ւ զատ՝ բազմաթիւ հանդիսականներ ծովեզրը շարուած մեզի կ'նայէին :

Վիշ պահ մը մտածեց, բայց ամենէն առաջ իր մտքին մէջ ծնող կարծիքը կ'հաստատուէր, այսինքն թէ Վարդ վիաներ կ'ուզէր ունենալ որպէս զի իշխանուհւոյն վրայ բերէ խօսքն և սրայքարին նոր դարձուած մը տայ :

Ուստի պատասխան մը չտուաւ, և որովհետև Վարդ աչքովը վերջին անգամ մ'ալ անոր հարց ու փորձ բրաւ, զլիւի նշանով մը պատասխանեց անոր որով ըսել կ'ուզէր թէ իրենց բրած որոշումն ինչ որ է գործադրեն :

Հետևապէս երկու հակառակորդները ձամբայ ընկան և զզեկէն դուրս ելան այն դռնէն զոր արդէն կ'ձանչենք, որովհետև անոր մօտ տեսանք Մոնղալէն ու Մալիքորնը :

Գիշերը՝ որպէս թէ օրուան ջերմութիւնը ցրուելու համար, բոլոր ամպերը ժողվէր լուսի և ծանրօրէն կ'մղէր արևմուտքէն դէպ արևելք: Այն կամարը, սուանց բացատի և երևոյթական որոտման՝ երկրիս վրայ իր բոլոր ծանրութեամբը կախուէր և սկսեր էր հովին սասակութենէ ծակուիլ իբրև ահագին կտու մ'որ ձեղունէն կ'քակուի:

Անձրևի կաթիլները դաղջ և խոշոր՝ երկրիս վրայ կ'հասէին, ուր փոշին կ'կտակէին իբրև դըրճոն զնգակներ:

Նոյն պահուն, մայրաւներէն որ փոթորիկը կ'ընչէին, ծարախ ծաղիկներէն, ոտտալի ծառերէն անսակ անսակ հոտաւէտ բուրմունք կ'եւնէին, սրնգ անուշ յիշատակներ, երկտասարչութեան յախտնական կենաց, երջանկութեան և սիրոյ տեսիլներ կ'ազգէին մարդուս յիշողութեան:

— Հողը շատ աղոր կ'հոտի — ըտաւ Աւարդ — իր կողմէն հրապոյր մ'է այս որպէս զի մեզ իրեն քաշէ:

— Աղէկ միտքս ընկաւ — պատասխանեց Վիշ — միտքս շատ բաներ եկան և կ'ուզեմ զանոնք քեզի յայտնել:

— Կնչի՞ վերաբերեալ:

— Մեր սոյքարին վերաբերեալ:

— Արդարև, ժամն է, կարծեմ, այդ բանին վրայ խորհելու:

— Միթէ սովորական և հաստատեալ կանոնաց համեմատ պիտի լինի այս սոյքարը:

— Նայիմ՝ ինչ է այդ կանոնը:

— Ձիերէն վար կ'իջնենք աղոր դաշտի մը մէջ, մեր առջև ելած առարկայի մը դանոնք կ'կատենք, անոնք իրարու կ'մօտենանք, սպա հարիւր յետոն քայլ իրարմէ կ'հեռանանք որ նորէն իրարու վրայ դանք:

— Քանչ է. ահա այդ ձևով սարմնեցի խեղճ ֆօլիւլանը, երեք շաբաթ կայ, 'ի Աէն-Տընի:

— Ներէ, պարագայ մը կ'մտնաս:

— Ի՞նչ պարագայ:

— Փօլիւլանի հետ ունեցած մենամարտութեանդ մէջ՝ ոտքով իրարու դէմ քայլեցիք, սուրն ակուաներով բռնած և հրացանակ 'ի բռին:

— Իրաւ է:

— Ընդ հակառակն՝ այս անգամ, որովհետև չեմ կարող քալել, դու ինքնին կ'խոստովանիս այդ, ձի պիտի հեծնենք և իրաւու պիտի դարձուինք. առաջ քալել ուղղը կ'քալէ:

— Անտարակոյս, այդ լաւագոյն է, բայց դիշեր է. պարագայ տեղ շատ աւելի պիտի հրացան սպարպենք այժմ՝ քան թէ լոյս աչքով:

— Փոյթ չէ. իւրաքանչիւրը կրնայ երեք անգամ պարպել, երկուքն որ բոլորովին լեցուն պիտի լինին և երրորդ մը վերասին լեցնելու պայմանաւ:

— Աքանչելի է: Մեր սոյքարն ո՞ր տեղի պիտի ունենայ:

— Միթէ սիրած վայր մ'ունիս:

— Ո՛չ:

— Կ'տեսնես սա անտառակն որ մեր առջևը կ'տարածուի:

— Ռօշէն անտառը: Հատ աղէկ կ'տեսնեմ:

— Կ'ճանչես դայն:

— Կատարելապէս:

— Աւրեմն դիտես, որ կեդրոնը բացատ մը կայ:

— Այո՛:

— Երթանք մինչև այն բացատը:

— Հատ լաւ:

— Տեսակ մը շրջապատեալ դաշտ մ'է, ամէն կերպ ճամբաներով, կողմնակի ուղիներով, փոսերով, դարձուածներով, անցքերով, այն տեղը սքանչելի վայր մ'է մեզի համար:

— Եթէ կ'ուզես ես ալ այն տեղը կ'ուզեմ: Կարծեմ թէ հասանք:

— Այո՛: Նայէ բոլորակին մէջ աղոր միջոցը: Աստղերէն իջած դոյզն ինչ լոյսը, ինչպէս կ'ըսէ Գօրնէյլ, նոյն վայրը կ'ամփոփի. բնական սահմաններն են անտառն որ իր պասնէճներով դայն կ'ըջապատէ:

— Լաւ, ինչպէս որ կամիս այնպէս ըրէ:

— Աւրեմն, պայմաններն որոշենք:

— Աւասիկ իմ սպայմաններս, եթէ ընդդիմութիւն մ'ունիս պէտք է որ յայտնես:

- Ըսէ՛, մտիկ կ'ընեմ՝
- Երբ ձին սնդանուի, ձիաւորը կ'սլաքաւորի հեախոսն մաքաւիլ :
- Այդ անժխտելի է, քանի որ փոխնորդ ձի չունինք :
- Բայց հակառակորդը ստիպեալ չէ՛ ձիէն վար իջնելու :
- Հակառակորդն ազատ է ուզածին պէս դործելու :
- Երբ մի անգամ հակառակորդները միանան, կրնան այլ ևս չջանալիլ, ուստի՛ իրարու վրայ սլաքայել զէմ առ զէմ՝ հրացանը :
- Ա'ընդունիմ :
- Երեք հարուած միայն, այնպէս չէ՛ :
- Կարծեմ թէ այդ բաւական է :
- Աւասիկ վաւօղ և հրացանակներուդ համար գնդակներ օչակէ՛ երեք անգամ լեցնելիքդ, սա երեք գնդակ. ես ալ նոյնչափ պիտի սուռում, ապա վաւօղին մնացորդը պիտի թափենք, նոյնպէս պիտի նեանք գնդակներուն մնացորդը :
- Եւ Գրխատոսի վրայ կ'երդնունք, այնպէս չէ՛ — յարեց Վարդ — որ մեր վրայ ոչ վաւօղ ունինք և ոչ գնդակ :
- Այդպէս ընդունելի է, ես կ'երգնում :
- Կիշ իր ձեռքը գէպ երկին վերցուց :
- Նոյնն ըրաւ և Վարդ :
- Իսկ այժմ, սիրելի կամ — ըսաւ նա — թոյլ տուր ինձ ըսելու որ բնաւ խաբարած չեմ : Իշխանուհւոյն սիրողն ես կամ պիտի լինիս : Ես դադանիքը թափանցեցի, կ'վախնաս որ չյանձնեմ, սպաննել կ'ուզես զիս որպէս զի լուծիւնն ապահովես, այդ բնական բան է, ես ալ քու տեղդ նոյնը պիտի ընէի :
- Կիշ գլուխը ծռեց :
- Միայն կ'հարցնեմ — շարայարեց Վարդ յաղթական — մի թէ կ'արժէր, ընէ՛ ինձ, վրաս բեռնաւորել Գրաթլճնի այս անշահ գործը. զյուշացիր, սիրելի բարեկամ, եթէ վարազը նեղը խօթես կ'կատուի նա. աղուէսը նեղը գնելով, յովապի վայրադուծիւնն անոր կ'տաս : Ասկից կ'հեանի որ զիս սաստիկ նեղը գնելուդ, պիտի սրշտսպանեմ ինքզինքս ցմահ :
- Այդ քու իրաւունքդ է :

- Այն, բայց զյուշացիր, շատ չարիք պիտի հասցնեմ. այսպէս, դործն սկսելու համար պիտի ըսեմ, դու ալ կ'դուշակես, այնպէս չէ՛, որ իմ դադանիքս ամուր պահելու յիմարութիւնը չունիմ : Բարեկամ մը, շատ մտայնի բարեկամ մը կայ, զանի կը ճանչես, որ իմ դադանիքիս մասնակից եղաւ. եթէ զիս սպաննես, մահս մեծ բանի մը չպիտի ծառայէ, մինչդեռ՝ ընդ հակառակն, եթէ քեզ սպաննեմ, ո՛հ, այն ատեն, ամէն բան կարելի է, ինչպէս որ կ'հասկընաս :
- Կիշ սարսուռ մ'զգաց :
- Եթէ քեզ սպաննեմ — շարայարեց Վարդ — իշխանուհւոյն երկու թշնամի տուած պիտի լինիս որոնք իրարու հեա պիտի մրցին անոր անունն աղարտելու համար :
- Ո՛հ, պարոն — զոչեց Կիշ կատղած — այդպէս իմ մահուանս վրայ մի յուսար, այս երկու թշնամեաց մին անմիջապէս սպաննելու կ'յուսամ, և միւսն առաջին առթիւ :
- Վարդ այնպիսի գիւական քրքիջով մը պատասխանեց որ աւելորդապաշտ մարդ մ'անկից պիտի զարհուրէր :
- Բայց Կիշ այս աստիճան գիւրազղած չէր :
- Կարծեմ թէ — ըսաւ նա — ամէն ինչ որոշուած է, Պ. Վարդ, այսպէս կ'աղաչեմ ասպարէզ սա, եթէ նախադաս չես համարիր որ ես քաշուիմ :
- Ո՛չ — ըսաւ Վարդ — յօժարակամ այդ ծանրութիւնը պիտի խնայեմ քեզի :
- Եւ իր ձին արշաւակի քշելով՝ բացատը բոլոր տարածութեամբն անցաւ, և դնաց կայ առաւ քառուղին բոլորակին այն կէտն որ Կիշին բռնած տեղոյն գիմացը կ'ընչներ :
- Կիշ անշարժ մնաց :
- Գրեթէ հարիւր քայլ իրարմէ հեռու կեցած երկու հակառակորդները բոլորովին իրարու անտեսանելի էին, վասն զի կնձնիներուն և շողանակենիներուն թանձր ստուերին ներքե կորուած կ'երևէին :
- Վայրկեան մ'անցաւ խորին լուծեան մը մէջ :
- Այս վայրկեանէն ետք՝ իւրաքանչիւրն իր պահած շուքին ներ-

քե՛ւ լսեց հրացանակի մոյթին կրկին շուկն որ մարտկոցին մէջ կ'հնչէր :

Կիշ՝ սովորական մարտադիսութեան համեմատ՝ իր ձին յարշաւ մղեց, համոզուած լինելով որ ապահովութեան կրկնապատիկ երաշխաւորութիւն մը պիտի գտնէր թէ՛ ձիուն օձաձև շարժման և թէ՛ անոր ընթացից արագութեան մէջ :

Այս ընթացքով ուղիւ դժով այն կէտը պիտի հասնէր ուր՝ իր կարծեօք՝ իր հակառակորդը բռնած պիտի լինէր :

Կէս ճամբուն՝ կ'յուսար Վարդին հանդիպել, բայց կ'սխալէր : Իր ընթացքը շարունակեց՝ ենթադրելով որ Վարդ իրեն կ'ըստպատէր անշարժ :

Բայց բացատին երկու երրորդ մասին հասնելուն, տեսաւ յանկարծ որ քառուղին հրացանի նշոյլով մը կ'լուսաւորի, և գնդակ մը սուլելով եկաւ իր գլխարկին վրայի բոլորչի փետուրը կտրեց :

Գրեթէ նոյն միջոցին, և որպէս թէ առաջին հարուածին բոցը միւսը լուսաւորելու օգնած լինէր, երկրորդ պայթում մը հնչեց, և երկրորդ գնդակ մ'եկաւ Կիշի ձիուն գլուխը ծակեց՝ ականջէն քիչ մը վեր :

Կենդանին վար ընկաւ :

Այս երկու հարուածները՝ որ բոլորովին տարբեր ուղղութենէ մը կ'գային քան այն տեղէն ուր Կիշ կ'յուսար գտնել Վարդը, զինքը սաստիկ զարմացուցին. բայց որովհետեւ շատ անյողգող մարդ մ'էր, իր անկումը կշռեց բայց այնքան ճարտիկ չգտնուեցաւ որ իր կօշկին ծայրը ձիուն ներքև չմնար :

Բարեբաղդօրէն կենդանին մահուան ճգնաժամին մէջ շարժում մ'ըբաւ, և Կիշ կարող եղաւ ոտքը քաշել նուազ սեղմեալ տեսնելով :

Կիշ ոտք ելաւ, ինքզինքը շօշափեց, բնաւ վերաւորուած չէր :

Այն միջոցին որ ձիուն տկարանալը տեսեր էր, Կիշ երկու հրացանակները թամբին խորշերուն մէջ տեղաւորեր էր, առ ահի որ անկումէն հրացանակին մէկը և մինչև անդամ երկուքը կրակ չառնուն, որով անօգուտ տեղը զինաթափ պիտի մնար :

Երբ մի անգամ կանգ առաւ, խորշերէն հանեց հրացանակներն

և ընդ առաջ անյաւ այն կողմն, ուր՝ բոցին նշոյլէն՝ Վարդը հեռուէն նշմարեր էր : Կիշ՝ առաջին հարուածէն իսկ հասկըցեր էր իր հակառակորդին ռազմական ընթացքը, որ շատ պարզ էր :

Վարդ՝ փոխանակ Կիշին վրայ վազելու կամ իր տեղը մնալով անոր սպասելու, զրեթէ տասն հինգ քայլի չափ տեղ հետևեր էր ստուերին բոլորակն որ զինքն իր ոտիսին տեսքէն կ'պահէր, և մինչդեռ այս իր ընթացքին ժամանակ իր կողն անոր կ'ներկայացնէր, իր տեղէն հրացանակը քաշեր էր, հանդարտօրէն նշան առնելով և ձիուն արշաւէն օգուտ քան դժուարութիւն քաղելով :

Տեսաւ որ թէև մութ էր, առաջին գնդակը Կիշին գլխէն բթամասի չափ վերէն անցեր էր :

Վարդ՝ այնքան ապահով էր իր հարուածին վրայ՝ որ կարծեր էր թէ Կիշ պիտի իսկոյն վար ընկնի : Մեծ եղաւ իր զարմանքն երբ՝ ընդ հակառակն՝ ձիաւորն իր թամբին վրայ մնաց անփնաս :

Երկրորդ անգամ կրակ ընելու փութաց, ձեռքը շեղեցաւ և ձին սպաննեց :

Ճարտար հարուած մը պիտի լինէր այս եթէ Կիշ ձիուն ներքև բռնուած մնար : Անոր տակէն չպրծած Վարդ երրորդ հարուած կ'պատրաստէր և Կիշ իր ճանկին ներքև էր :

Բայց՝ ընդ հակառակն՝ Կիշ ոտքի վրայ կանգուն էր, և երեք հարուած ունէր տալու :

Կիշ զգաց իր դերքը . . . կարևոր կէտն էր Վարդի հասնիլ արագօրէն : Արշաւակի ճամբայ ելաւ, որպէս զի անոր մօտենայ երրորդ անգամ հրացանակը չլեցուցած :

Վարդ կ'տեսնէր անոր գալը փոթորկի պէս : Գնդակը՝ ճիշտ փողին ծակին չափ լինելով՝ ձողին կ'դիմադրէր. եթէ Վարդ հրացանակը լաւ չլեցնէր իր վերջին հարուածը պիտի կորուսէր, թէ լաւ լեցնէր իր ժամանակը, կամ լաւ ևս իր կեանքը պիտի կորուսնէր :

Իր ձիուն ընթացքը խոտորեցուց :

Կիշ ինքն իր վրայ դարձաւ, և այն միջոցին որ ձին կ'դառնար՝ գնդակը թռաւ և Վարդին գլխարկը վար ձգեց :

Վարդ հասկըցաւ որ միայն վայրկեան մ'ունէր, անկից օգուտ քաղելով իր հրացանակը լեցուց :

Վիշ տեսնելով որ իր հակառակորդը չընկաւ, առաջին հրահանակը՝ որ անօդուտ դարձեր էր, վար նետեց, և Վարդի վրայ խաղայ երկրորդ հրացանակը վերցնելով:

Բայց այն ինչ երրորդ քայլն առեր էր՝ Վարդը զանի բռնեց քաշելու միջոցին՝ և կրակ ըրաւ:

Բարկութեան մունչիւն մ'անոր պատասխանեց. կոմսին թեւ կարկամելով վար ընկաւ. հրացանակը դետինը ձղեց:

Վարդը կոմսին ծռիլը, ձախ ձեռքով հրացանակն առնուլ և վերստին նոր քայլ մ'առաջ խաղալը տեսաւ:

Նոյն ժամը ծայրագոյն ժամ մ'էր:

— Արսուած եմ — մրմուաց Վարդը — վերաւորուած չէ բնաւ:

Բայց այն միջոցին որ Վիշ իր հրացանակը Վարդին կ'ուղղէր և կոմսին գլուխը, ուսերն ու ծնկերը միանդամայն կորացան: Վշտալի հառաչ մ'արձակեց և դնաց Վարդի ձիուն ոտից ներքև գլորեցաւ ընկաւ:

— Աղէ ուրեմն — մրմուաց Վարդը:

Եւ իր ձիուն սանձը ժողվելով՝ երկու կողմէն խթեց:

Չին անկենդան մարմնոյն վրայէն ցատկեց և զՎարդը դռեակը տարաւ արագապէս:

Երբ անդ հասաւ Վարդը քառորդի չափ կայ առաւ խորհրդածելու համար:

Պատերազմի դաշտէն հեռանալու անհամբերութեամբ՝ Վարդը մտցեր էր ստուղելու թէ արդեօք Վիշ մեռած էր:

Վարդին յուզեալ միտքն երկու ենթադրութիւն պաշարեր էին:

Ամբ Վիշ սպաննուած էր, կամ Վիշ միայն վիրաւորուած էր:

Եթէ Վիշ սպաննուած էր, միթէ պէտք էր թողուլ անոր մարմինը գայլերու ճարակ. այս անօդուտ անդթութիւն մ'էր, վասն զի՝ եթէ Վիշ մեռած էր, հարկաւ չպիտի խօսէր:

Եթէ մեռած չէր, ինչո՞ւ համար՝ անոր օդնութիւն զլանալով՝

վիհանձնութենէ զուրկ վայրենիի մը սեղ անցնիլ:

Այս վերջին նկատումը յաղթանակեց:

Վարդը Մանիքանի վրայ լուր հարցուց:

Իմացաւ որ Մանիքան Վիշը փնտուեր, և զանի չզաննելով՝ գացեր քրտկեր էր:

Վարդը դնաց քնացողն արթնցուց և դործն անոր պատմեց. Մանիքան մտիկ ըրաւ առանց ձայն մը հանելու. բայց մտիկ ընելու ատեն այնպիսի սրամտութեան երես մը կ'ցուցնէր որ իրմէ չէր սպասուեր:

Վարդը դնաց քնացողն արթնցուց և դործն անոր պատմեց. Մանիքան մտիկ ըրաւ առանց ձայն մը հանելու. բայց մտիկ ընելու ատեն այնպիսի սրամտութեան երես մը կ'ցուցնէր որ իրմէ չէր սպասուեր:

Միայն երբ Վարդը խօսքն աւարտեց, Մանիքան բառ մ'արտասանեց.

— Երթանք:

Քաշելու ատեն Մանիքանի երեակայութիւնը կ'ըրրորդէր, և քանի Վարդը պատահած դէպքն անոր կ'սլատուէր, դէմքն աւելի ևս կ'ախրէր:

— Այսպէս — ըսաւ նա երբ Վարդը ըմբոց — կարծես թէ մեռած է:

— Ափսո՛ս, այո՛:

— Եւ միթէ այդպէս առանց վկայի՞ մենամարտեցաք:

— Այսպէս ուզեց:

— Զարմանալի՞ բան:

— Ի՞նչ ըսել է զարմանալի:

— Այո՛, Վիշին բնաւորութենէ՛ դուրս է այդպիսի մենամարտ մը:

— Յուսամ որ իմ խօսքէս չես կասկածիր:

— չէ՛, չէ՛:

— Ա'կասկածիս:

— Քիչ մը . . . բայց ես տելի պիտի կասկածիմ, այժմէն կ'ընենք քեզի, եթէ խեղճ պատանին մեռած տեսնեմ:

— Պ. Մանիքան:

— Պ. Վարդ:

— Ա'երեւի ինձ որ զիս կ'նախատես:

— Ի՛նչպէս որ կ'ուզես այնպէս առ: Ի՛նչ ընեմ, ես երբէք չեմ հաւնած այն մարդիկն որ կ'զան ըսելու. « Այս ինչ պարտնք սպաննեցի մէկ անկիւնի մէջ. մեծ դժբաղդութիւն մ'է, բայց զանի անէնչ սպաննեցի »: Գիշերը շատ մութ է այդ մակրային համար, Պ. Վարդ:

— Լուութիւն, ահա հասանք:

Արդարև սկսեր էին տեսնել փոքրիկ բացատը, և պարապ միջավայրը՝ սև խոտին վրայ՝ երեսը հողին դարձած՝ կոմսն իր արեան մէջ կ'ընթացէր:

Մի և նոյն տեղը կեցած էր և շարժում մ'անգամ ըրած չէր երևեր:

Մանիքան ծունկի վրայ ընկաւ, կոմսը վերցուց և զանի պաղու արիւնջուայ գտաւ:

Ապա վերստին դեռինք թողուց:

Այնուհետև անոր մօտ երկնալուով՝ բան մը փնտռեց մինչև որ կիշին հրացանակը գտաւ:

— Անորէն — ըսաւ այն ատեն կանկ առնելով ուրուականի պէս դռնատ և հրացանակ ՚ի բռին — անորէն, չես սխալած, բոլորովին մեռած է:

— Մեռած — կրկնեց Վարդ:

— Այո, և իր հրացանակը լեցուն է — յարեց Մանիքան մատուց հրացանակին սկահակը քննելով:

— Բայց միթէ չըսի՞ քեզի որ քաշելու ատենը զանի բռնեցի և թէ անոր վրայ հրացանակս պարպեցի մինչդեռ ինք ինձի նշան կ'առնուր:

— Միթէ ստոյգ ես անոր դէմ կռուելուդ վրայ, Պ. Վարդ: Ես կ'ստատուանիմ, և կ'վախնամ որ յանկարծակի կենացը դաւաճանեցիր: Ո՛հ, մի պոռար, դու քու երեք հրացանակդ պարպեր ես, և իրը դեռ լեցուն է: Իր ձին սպաններ ես, և ինք, ինք կիշ, որ Ֆրանսայի լաւագոյն հրացանաձիգներէն մին է, ո՛չ քեզ և ոչ ձիուդ դպեր է: Տէս, Պ. Վարդ, դիտուդ փորձանք բերի որ զիս այս տեղ բերելով, բոլոր այս արիւնը դիտիս զարկաւ, փոքր ինչ գինով եմ, և կարծեմ, պատուոյս վրայ, քանի որ առիթը կ'պատահի, որ սա հրացանակով ըղբղբ պիտի ցրուեմ: Պ. Վարդ, հողիդ Աստուծոյ յանձնէ:

- Պ. Մանիքան, այդպիսի բան մը կ'մտածես ընելու:
- Այո, մահաւանդ թէ շատ կ'մտածեմ:
- Չիս դադանուողի պիտի սպաննես:
- Առանց խղձի խայթի, գէթ առ այժմ:

— Միթէ ազատորդի՞ ես:

— Ասպետ եղած եմ, ուրեմն իմ ազատորդի լինելուս փորձը ցոյց տուած եմ:

— Ուրեմն, թո՛ղ որ ես ալ կեանքս պահպանեմ:

— Լաւ, որպէս զի ինձի ալ ընէիր ինչ որ ըրիր խեղճ կիշին: Եւ Մանիքան՝ իր հրացանակը վերցնելով թեք ձգտած և ունքը պոստած՝ կեցուց զայն Վարդին կրծքին քարձրութեանը:

Վարդ և ոչ իսկ փորձ փորձեց խոյս առլու, զդեմնած էր:

Այն ատեն այս վայրկենական ահարկու լուրթեան ժամանակ, որ Վարդին դար մ'երեցաւ, հառաչ մը լսելի եղաւ:

— Ո՛հ — դռնեց Վարդ — կ'ապրի՛, կ'ապրի՛: Պ. կիշ, ինձ հասիր, զիս սպաննել կ'ուզեն:

Մանիքան ընկրկեց, և այս երկու երիտասարդաց մէջ, կոմսը գծուարաւ իր մէկ ձեռքին վրայ ելաւ:

Մանիքան հրացանակը տասն քայլ հեռու նետեց, և իր քարեփամին վաղեց ուրախութեան ձայն մ'արձակելով:

Վարդ իր սառ քրտինքով ողողեալ ճակատը սրբեց:

— Բարեպատե՛հ ժամ էր — մրմուաց նա:

— Ի՞նչ ունիս — հարցուց Մանիքան կիշին — և ի՞նչ կերպով վիրաւորուեցար:

Կիշ իր հաշմեալ ձեռքն ու արիւնալի լանջը ցցուց:

— Կոմս — դռնեց Վարդ — կ'ամբաստանուիմ որպէս թէ քեզ դադանուողի սպաննեցի: Խօսէ, կ'աղերսեմ քեզ, ըսէ որ աննենդ մենամարտեցայ:

— Իրաւ է — պատասխանեց վիրաւորը — Պ. Վարդ աննենդ մենամարտեցաւ ինձի հետ, և ո՛վ որ ասոր հակառակը խօսի զիս իրեն թշնամի պիտի ընէ:

— Ի՛հ, պարոն — ըսաւ Մանիքան — նախ օգնէ ինձ սա խեղճ երիտասարդը փոխադրելու և ապա ուղած հատուցումդ քեզի պիտի տամ. կամ, եթէ շատ կ'արտորաս, աւելի լաւ միջոց մը կայ. կոմսին վէրքը կապենք քու և իմ թաշկինակովս, և որովհետև տակաւին երկու զնդակ կայ քաշելու, քաշենք:

— Շնորհակալ եմ — ըսաւ Վարդ: — Մէկ ժամու մէջ եր-

կու անդամ տեսայ մահն ՚ի մտուտս , շատ տղեղ է . մահը , և քու արդարացումը կ'ընդունիմ :

Մանիքան սկսաւ ծիծաղել , նոյնպէս Աիշ , թէև սաստիկ կ'տառապէր :

Այս երկու երիտասարդներն ուղեցին Աիշը բառնալ տանիլ , բայց նա յայտնեց որ բաւական այժ ունէր առանձին քաղելու : Գնդակը մատանոյ մասն ու ձկնը խորտակեր էր , ապա մէկ կողէն սահեր էր առանց կուրծքը թափանցելու : Հետեապէս Աիշ ցաւէն քան թէ վէրքին ծանրութենէ շանթահար ընկած էր :

Մանիքան թեկն մէկը Աիշին ուսէն անցուց , Աւարդն ալ միւս ուսէն , և այսպէս զանի Քօնդէնսլլօ տարին , այն բժշկին տունն որ Արամիսին , նախորդ Փրանչիսկեանի մահուան անկողնոյն մօտ դանուեր էր :

ԻՍ.

ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ԸՆԹԻՒՐԸ

Նոյն սրահուն թաղաւորը սեղան նստեր էր , և նոյն օրուան կոչնականներու սակաւածիւ խումբն իր քովը բաղմեր էին՝ սովորական շարժումէն ետք՝ որ նստելու հրաման մ'էր :

Այն ատենէն ՚ի վեր՝ թէև եղէկէն այնպէս կարգադրուած չէր ինչպէս որ վերջէն եղաւ , Քրանսայի արքունիքը՝ Հանրի Գի աւտենուան նահապետական պարզութիւնն ու բարեսիրութեան աւանդութիւններն ՚ի բայ մերժեր էր և Ղուի ԺԳի կասկածոտ ոգին փոքր առ փոքր արտաքսեր էր նոյն սովորութիւններն որպէս զի մեծութեան փարթամ վարք ու բարք մուծանէ , թէև յուսահատ էր որ չէր կարող իր փափաքին հասնիլ :

Հետեապէս թաղաւորը զատ փոքրիկ սեղանի մ'առջև կերակուր կ'ուտէր . այս սեղանը՝ նախագահի մը դրասեղանին պէս՝ մօտակայ սեղաններուն վրայ կ'տիրապետէր . փոքրիկ սեղան ըսինք , սակայն փութանք յաւելլու որ այս փոքրիկ սեղանը միւսներէն աւելի մեծ էր :

Ասկէ զատ՝ սոյն սեղանին վրայ կ'դիզուէին բազմազան կերակուրներ , ձկեր , երէ , միս , միրգ , ընդեղէն և անուշեղէն :

Թաղաւորն որ նորահասակ և ուժեղ , մեծ որսորդ և ամէն բուռն մարզանքի հետամուտ էր , ասիկց զատ՝ արեան բնական ջերմութիւն մ'ունէր որ Պուրպօնեանց յատուկ է , և որ մարսողութիւնը կ'փութացնէ և ախորժակը կ'նորոգէ :

Ղուի ԺԳ ահարկու կոչնական մ'էր . իր խոհակերները քննադատելու կ'ախորժէր , բայց երբ անոնք կ'պատուէր , այս պատիւը մեծ և ահազին էր :

Թաղաւորն ամենէն առաջ տեսակ տեսակ թան կ'ուտէր , թէ միասին մակերգոնական խառնուրդ , կամ զատ զատ : Այս ապուրները կ'խառնէր կամ լաւ ևս իրարմէ կ'բաժնէր հին դէնի մը խմելով :

Ղուս կ'ուտէր և բաւական անյաղութեամբ :

Բորթոս՝ որ առ ակնածութեան նախ տ'Արդանեանի կողմէն արմիկի հարուածին սպասեր էր , տեսնելով որ թաղաւորը կերակուրները կ'լափէ , հրայանակրին դարձաւ և կիսաձայն ըսաւ անոր .

— Ա'երեւի ինձ որ կրնամ սկսիլ , Նորին Ահհափառութիւնը խրախոյս կ'կարգայ : Նայէ մի անդամ :

— Թաղաւորը կ'ուտէ — ըսաւ տ'Արդանեան — բայց միանգամայն կ'խօսակցի . այնպէս վարուէ որ՝ եթէ պատահամբ՝ խօսքը քեզի ուղղէ , բերանդ լեցուն չտանէ քեզ , որ անշնորհ բան մը չլինի :

— Ուրեմն լաւագոյն միջոցն է — ըսաւ Բորթոս — բնաւ չընթերէ : Սակայն անօթի եմ , ինչ մեղքս պահեմ , և չորս դէնէն այնպէս անուշ հոտեր կ'առնում որ թէ հոտտաւելիքս և թէ ախորժակս կ'զրզուեն :

— Նայէ որ չուտել չընես — ըսաւ տ'Արդանեան — Նորին Ահհափառութիւնը կ'բարկացնես : Թաղաւորը սովոր է ըսելու թէ՛ լաւ ուտողն է լաւ աշխատող , և չուղեր որ իր սեղանին առջև ծանրէն քաշեն :

— Այն ատեն ինչ ընելու որ բերանս լեցուն չլինի քանի որ պիտի ուտեմ :

— Բաւական է միայն — պատասխանեց Տրացանակրաց Տրաւմանատարը — կուլ տալ բերնիդ պատառն երբ թագաւորն իր խօսքը քեզի ուղղելու պատիւն ընէ :

— Հատ լաւ :

Եւ նոյն միջոցէն սկսեալ Բորթոս քաղաքաւար խանդով մ'ուտելու ձեռնարկեց :

Թագաւորն ատեն ատեն ակմբին վրայ աչքը կ'ածէր, և իրրև դիտակ' իր կոչնականին տրամադրութիւնները կ'գնհատէր :

— Պարոն Աւլօն — ըսաւ նա :

Բորթոս ճաղարի խորտիկ մ'ուտելու վրայ էր, և կէս ման մը պիտի լափէր :

Իր անունն այսպէս կոչուելուն՝ դող ելաւ, և կոկորդի ուժկին ճիգ մ'ընելով՝ բոլոր պատառը կլլեց :

— Աեհափառ — ըսաւ Բորթոս խեղդուկ ձայնով մը, բայց բաւական իմանալի :

— Գառնուկի սա քամակը Պ. Աւլօնին տարէք — ըսաւ թագաւորը : — Պ. Աւլօն, միթէ դեղին միսերը կ'սիրեն :

— Աեհափառ, ամէն բան կ'սիրեմ — պատասխանեց Բորթոս : Եւ տ'Արդանեան անոր փոփսայ :

— Ամէն ինչ որ Ձեր Աեհափառութիւնն ինձ կ'յուզարկէ : Բորթոս կրկնեց :

— Ամէն ինչ որ Ձեր Աեհափառութիւնն ինձ կ'յուզարկէ : Թագաւորը գոհունակութեան նշան մ'ըրաւ իր գլխովը :

— Մարդ լաւ կ'ուտէ, երբ լաւ կ'աշխատի — պատասխանեց թագաւորը, զմայլելով որ Բորթոսին նման շատակեր սեղանակից մ'ունի :

Բորթոս գառնուկին պնտին առաւ և անոր մէկ մանն իր սկաւառակին վրայ սահեցուց :

— Լաւ ուրեմն — ըսաւ թագաւորը :

— Համեղ է — ըսաւ Բորթոս հանդարտութեամբ :

— Միթէ քու գաւառդ այսպիսի ընտիր ոչխարներ կան, Պ. Աւլօն — շարունակեց թագաւորը :

— Աեհափառ — ըսաւ Բորթոս — կարծեմ թէ իմ գաւառիս

մէջ, ինչպէս ամենուրեք, նախ լաւագոյն բանը թագաւորինն է. բայց այս կայ որ Ձեր Աեհափառութեան կերած կերպով ես չեմ ուտեր ոչխարի միսը :

— Հա՛, հա՛, և ի՛նչպէս կ'ուտես :

— Սովորաբար, ամբողջ գառնուկ մը խորովել կ'սամ :

— Ամբողջ :

— Այո՛, Աեհափառ :

— Եւ ի՛նչ կերպով :

— Աւասիկ, իմ խոհակերս, այս անօրէնը դերմանացի է, Աեհափառ, իմ խոհակերս Ստրասպուրկէն բերել տուած խոզի ապուխտով, Թրօյէն բերել տուած երշիկներով, Բրդի-Վիէէն բերել տուած արսոյաներով գառնուկը կ'լեցնէ, չգիտեմ ինչ միջոցաւ ոչխարին ոսկրոտիքը կ'հանէ, ինչպէս հաւի մը, կաշին վերան թողլով, որ կենդանւոյն բոլորաիքը խորովոյք կեղև մը կը ձևացնէ. երբոր շերտ առ շերտ կ'ջարդես, ինչպէս որ ահադին ապուխտ մը կ'ջարդեն, վարդագոյն մուգ մը կ'հոսի որ աչաց ախորժեղի և միանդամայն քմաց համեղ է :

Եւ Բորթոս իր լեզուն զարկաւ բերնին մէջ :

Թագաւորն աչերը մեծ մեծ բացաւ հիանալով, և իրեն մեծարուած փասեանէն ուտելով :

— Աւասիկ, Պ. Աւլօն, կերակուր մ'որմէ շատ պիտի ախորժեի. ի՛նչ, ամբողջ ոչխար մը :

— Ամբողջ, այո՛, Աեհափառ :

— Ուրեմն սա փասեանները Պ. Աւլօնին անցուցէք, կ'նայիմ որ կերակուրէ հասկըցող մարդ է :

Այս հրամանը կատարեցին :

Ապա ոչխարին գառնալով,

— Եւ միթէ այդ ըսածդ շատ դէր չլինիր :

— Ո՛չ, Աեհափառ, ճարպը կ'թափի միանդամայն և մուգն ու կ'ծփան. այն ատեն իմ զինակիրս զանոնք կ'բառնայ արծաթէ դգալով մը զոր յատկապէս ասոր համար շինել տուած եմ :

— Եւ ո՞ր կ'բնակիս — հարցուց թագաւորը :

— Ի Բիէրֆօն, Աեհափառ :

— Ի Բիէրֆօն, ուր է այդ տեղը, Պ. Վալլօն, Պէլ-Իսլի կողմն է :

— Ո՛հ, ո՛չ, տէր իմ. Բիէրֆօն Սուասօնէի մէջ կ'դանուի :

— Կարծէի թէ այդ ոչխարներուն վրայ կ'սօսէիր աղի մարդերուն համար :

— Ո՛չ, Վեհափառ, մարդեր ունիմ որ աղի չեն, իրաւ, բայց դարձեալ անոնց չափ կ'արժեն :

Թագաւորն այս խորտիկներուն անցաւ, բայց Բորթոսն աչքէ չհեռացնելով, և Բորթոս կրցածին չափ իր փորը կ'լեցնէր :

— Աղոր ախորժակ մ'ունիս, Պ. Վալլօն — ըսաւ նա — և ընտիր կոչնական մ'ես արդարև :

— Ա՛հ, ճշմարիտը, Վեհափառ, եթէ Ձեր Վեհափառութիւնն երբէք 'ի Բիէրֆօն դալու լինի, մեր ոչխարն 'ի միասին կրնայինք աւտել, վասն զի դուք ալ բաւական ախորժակ ունիք, դուք :

Տ'Արդանեան աղոր կից մը տուաւ Բորթոսին սեղանին տակէն : Բորթոս կարմրեցաւ :

— Ձեր Վեհափառութեան այդ երջանիկ հասակին մէջ — ըսաւ Բորթոս որպէս զի ըսածը մեղմէ — հրացանակրաց զուռն էի, և ոչ ոք կարող էր զիս յաղեցնել : Ձեր Վեհափառութիւնն աղոր ախորժակ ունի, ինչպէս որ արդէն պատիւ ունեցայ ըսելու, բայց մեծ փափկութեամբ կ'ուտէ իր կերակուրները, ուստի չկրնար շատակեր ըսուիլ :

Թագաւորն իր հակառակորդին քաղաքավարութենէ շատ դո՛հ երեցաւ :

— Միթէ այս սերէն պիտի ճաշակես — ըսաւ նա Բորթոսին :

— Վեհափառ, դուք այնպէս կ'մեծարէք զիս որ ստիպուած եմ ճշմարտութիւնը բացարձակ յայտնել :

— Ըսէ՛, Պ. Վալլօն, ըսէ՛ :

— Լա՛ւ, շաքարեղէնի մասին, միայն բլիթները կ'սիրեմ, և կ'ուզեմ որ ասոնք շատ լեցուն լինին. քոլոր այս փրփուրներն իմ ստամոքսս կ'ուռեցնեն, և այնպիսի տեղ մը կ'ընեն որ շատ անդին է և չեմ ուզեր ընդունայն լեցնել :

— Ա՛հ, պարոններ — ըսաւ Թագաւորը Բորթոսը ցոյց տալով

— աւասիկ որովայնարուծութեան ճշմարիտ ախարս մը : Մեր հարբ այսպէս կ'ուտէին, որոնք այնպէս լաւ զխաէին ուտել — յարեց Նորին Վեհափառութիւնը — մինչդեռ մենք, մենք միայն կերակուրները կ'շօշափենք :

Եւ այս ըսելով՝ հաւի փափուկ միս խողի ապուխտով խառնուած առաւ :

Բորթոս ալ իր կողմէ կարաւ և լորամարզի գճիճ մ'աւերելու սկսաւ :

Մատուտակը Թագաւորին բաժակը խնդազին լեցուց :

— Պ. Վալլօնին իմ գինիէս սո՛ւր — ըսաւ Թագաւորը :

Արքայական սեղանին այս մեծ պատիւներէն մին էր :

Տ'Արդանեան իր բարեկամին ծունկը սեղմեց :

— Եթէ միայն սա կնճին գլխուն կէսը լափել կարենաս — ըսաւ նա Բորթոսին — տարուան մէջ վստահ եմ որ դուքս և նախարար պիտի լինիս :

— Հիմակ պիտի սխիւմ — ըսաւ Բորթոս անվրդով :

Արդարև կնճին կարգը՝ շատ չանցաւ եկաւ, վասն զի Թագաւորն այս ընտիր կոչնականը գրգռելու կ'ախորժէր. ինչ կերակուր որ Բորթոսին կ'ըրկէր նախ ինք կ'ճաշակէր, ուստի կնճին գլխէն ալ առաւ : Բորթոս քաջ մարտիկ մ'երեցաւ, փոխանակ գլխին կէսն ուտելու, ինչպէս որ ըսեր էր տ'Արդանեան, անոր երեք քառորդը կ'լեց :

— Անկարելի է — ըսաւ Թագաւորը կիսաձայն — որ ամէն օր այսպէս լաւ ընթրող և պատուական ակուաներ ունեցող ազատորդի մը, իմ Թագաւորութեանս ամենէն բարեկէր մարդը չլինի :

— Կ'լսե՛ս — ըսաւ տ'Արդանեան իր բարեկամին ականջին :

— Այո՛, կարծեմ թէ քիչ մը Թագաւորին աչքը մտայ — ըսաւ Բորթոս իր աթոռին վրայ օրօրուելով :

— Ո՛հ, հովիւ յաջող է, այո՛, այո՛, այո՛ :

Այսպէս Թագաւորն ու Բորթոս 'ի մեծ գոհունակութիւն կոչնականաց շարունակեցին իրենց կերակուրը, մինչդեռ ումանք բարեխախտով շարժեալ, անոնց հետեւելու փորձ փորձեր էին, բայց պարտաւորեր էին կէս ճամբէն ետ դառնալ :

Թագաւորը կ'կարմրէր և երեսին վրայ երեցած արիւնը ցոյց կը տար լիւթեան սկիզբը :

Ահա այն ատեն Լուի ԺԳ, փոխանակ ցնծութեան նշաններ ցոյց տալու ամէն արբողներու պէս, կ'ախրէր և լուսկայ կ'դառնար :

Ընդ հակառակն՝ Բորթոս զուարթ և լեղուանի կ'լինէր :

Տ'Արդանեանի ոտքը ստէպ այս վիճակն անոր յիշեցնելու պարտաւորեցաւ :

Ազանդերը բերին :

Թագաւորն այլ ևս Բորթոսին վրայ չէր մտածեր, իր աշունքը դրան կողմը կ'դարձնէր և կ'հարցնէր, ինչպէս որ լսուեցաւ, թէ ինչո՞ւ համար Սէնդ-Էնյան դալու կ'ուշանար :

Աերջապէս՝ այն միջոցին որ Նորին Աեհափառութիւնը մեծ հաւաչ մը հանելով շաքարեղէնի անօթ մը կ'լմնցնէր՝ Պ. Սէնդ-Էնյան երեցաւ :

Թագաւորին աչերն որ փոքր առ փոքր նուաղեր էին, իսկոյն փայլեցան :

Կոմսը թագաւորին սեղանին կողմը դիմեց, և անոր մօտենալը տեսնելով, Լուի ոտք ելաւ :

Այն ատեն ամենքն ելան, նոյն իսկ Բորթոս, որ կոկորդիլոսի մ'երկղը կղակներն իրարու փակցնելու կարող նշանաւոր կարկանդակ մը լմնցնելու վրայ էր : Ընթրիքն աւարտե՞ր էր :

ԻԲ

ՅԵՏ ԸՆԹՐԻԵԱՑ

Թագաւորը Սէնդ-Էնյանի թե՛ն առաւ և մօտակայ սենեակն անցաւ :

- Ո՛րչափ ուշացար, կոմս — ըսաւ թագաւորը :
- Պատասխանը կ'բերէի, Աեհափառ տէր — պատասխանեց կոմսը :

— Ուրեմն այ՞դչափ ժամանակի կարօտ էր իրեն դրածիս պատասխանը տալու :

— Աեհափառ, դուք ոտանաւորներ շինելու հաճեր էիք, օրիորդ Լա Աալիէր նոյն դրամով, այսինքն սակաւով վճարել ուզեց թագաւորիդ :

— Ոտանաւորով, Սէնդ-Էնյան . . . — զոչեց թագաւորը զմայլած : — Տո՛ւր, տո՛ւր, նայի՛մ :

Իւ Լուի փոքրիկ նամակի մը կնիքը կոտրեց, որ արդարև ոտանաւորներ կ'պարունակէր զորս պատմութիւնը մեզ աւանդեց, ոտանաւորներ որոց իմաստը լաւագոյն են քան թէ շէնքը :

Սակայն՝ այսպէս լինելով հանդերձ՝ թագաւորը զմայլեցուց, որ բացայայտ խանդով իր խնդութիւնը բացատրեց . բայց ընդհանուր լութիւնն իմացուց Լուիին, որ պատշաճութեանց նախանձախնդիր էր, թէ իր ուրախութիւնը կրնար այլ և այլ մեկնութեանց առիթ տալ :

Գարձաւ և տոմսակն իր զրպսնը դրաւ, ապա քայլ մ'առնելով որ զինքն իր կոչնականներուն դանուած սենեկին դուռը բերաւ,

— Պ. Աալլօն — ըսաւ նա — քեզ տեսնելուս սաստիկ ուրախ եմ, և նոր ուրախութեամբ մը քեզ տեսնելու կ'փափաքիմ :

Բորթոս ծռեցաւ, Հոոգոսի կոթողին պէս, եթէ ծռէր, և ետ ետ քաշուելով դուրս ելաւ :

— Պ. տ'Արդանեան — շարունակեց թագաւորը — վերնադալթին մէջ իմ հրամանիս պիտի սպասես . շնորհակալ եմ քեզ որ Պ. Աալլօնն ինձ ծանօթացուցիր : Պարոններ, վաղը Բարիզ պիտի դառնամ՝ Սպանիոյ և Հոլանտայի դեսպանաց չուին համար, ուստի վաղը կ'տեսնուինք :

Սրահն անմիջապէս պարպուեցաւ :
Թագաւորը Սէնդ-Էնյանի թե՛ր մտաւ, և անոր կարդացուց վերասին Լա Աալիէրի ոտանաւորները :

- Ի՞նչպէս կ'դտնես զանոնք — ըսաւ նա :
- Աեհափառ . . . դիւթիչ են :
- Արդարև, կ'դիւթեն զիս, և եթէ ճանչցուէին . . . :
- Ո՛հ, քերթողները պիտի նախանձէին անկից, բայց չպիտի իմանան :

- Միթէ խմններս անոր տուիր :
- Ո՛հ , Վեհափառ , լափեց զանոնք :
- Վախնամ որ ախար բաներ էին :
- Օրիորդ Լա Վալիէր այդպիսի բան մը չըսա :
- Միթէ կարծես որ իր ճաշակին յարմար դտա :
- Ստոյգ եմ այդ մասին , Վեհափառ :
- Ուրեմն , պէտք է որ պատասխանեմ :
- Ո՛հ , Վեհափառ . . . անմիջապէս . . . ընթրիքէն ետք . . .
- Չեր Վեհափառութիւնը պիտի յոգնի :
- Կարծեմ թէ իրաւունք ունիս . կերակուրէն ետքն աշխատանքը մնասակար է :
- Մանաւանդ քերթողական աշխատանքը , ասկէ զատ՝ այս միջոցին , օրիորդ Լա Վալիէր մեծ հոգի մէջ պիտի լինի :
- Ի՞նչ հոգ :
- Ո՛հ , տէր , ինչպէս ամէն կանանց համար :
- Ինչո՞ւ համար :
- Այն խեղճ Կիշին պատահած զիպուածին համար :
- Ա՛հ , Տէր Աստուած , արդեօք Կիշին զլիսուն փորձանք մը հասա :
- Այո՛ , Վեհափառ , իր ձեռքը խորտակած է , կուրծքին վրայ ծակ մ'ունի , մեռնելու վրայ է :
- Տէր Աստուած , և ո՞վ ըսաւ քեզի այդ բանը :
- Մանիքան քիչ մ'առաջ Ֆօնդէնպլօի մէկ բժշկին տունը տարաւ զանի , և լուրը մինչև հոս հասա :
- Բժշկին տարաւ , խեղճ Կիշ . և ինչպէս պատահեցաւ անոր այս փորձանքը :
- Ա՛հ , տասիկ , Վեհափառ , ինչպէս պատահեցաւ բանը :
- Չարմանալի դէմքով մը կ'ըսես ինձ այդ բանը , Սէնդ-Էնյան : Մանր պատմէ ինձ գործը . . . : Ի՞նչ կ'ըսէ նա :
- Ինք բան մ'ըսած չունի , Վեհափառ , այլ ուրիշները . . . :
- Ո՞րք են ուրիշներ :
- Անոնք որ զինքը բերին , Վեհափառ :
- Ո՞վ են ասոնք :

- Չգիտեմ , Վեհափառ , բայց Պ . Մանիքան գիտէ , Պ . Մանիքան իր բարեկամներէն մէկն է :
- Ամենուն պէս — ըսաւ թագաւորը :
- Ո՛հ , ո՛չ — վրայ բերաւ Սէնդ-Էնյան — կ'սխալեք , Վեհափառ . ամէն մարդ Պ . Կիշին բարեկամը չէ իրօք :
- Ուստի՞ գիտես այդ բանը :
- Միթէ թագաւորդ կ'ուզէ՞ որ միտքս բացատրեմ :
- Անտարակոյս , կ'ուզեմ :
- Լաւ ուրեմն , Վեհափառ , կարծեմ թէ երկու ազատորդիներու մէջ պատահած կուռի մը վրայ քանի մը բան լսեցի :
- Ե՞րբ :
- Այս իրկուն իսկ , Չեր Վեհափառութեան ընթրիքէն առաջ :
- Այս խօսքէդ բան մը չխմացուիր : Մենամարտութեան դէմ՝ այնպիսի խիստ հրամաններ հանած եմ , կարծեմ թէ ոչ ոք պիտի յանդիմանի այդ հրամանաց հակառակ շարժելու :
- Ուստի ես ալ կ'զգուշանամ՝ մարդ մ'արդարացնելու — գուշեց Սէնդ-Էնյան : — Չեր Վեհափառութիւնը պատուիրեց ինձ խօսելու , և կ'խօսիմ :
- Ուրեմն , ըսէ՛ թէ Կիշ կամեն ինչպէս վերադարձնուի :
- Վեհափառ , կ'ըսեն թէ որսի դարանակալ էր :
- Այո իրկուն :
- Այո իրկուն :
- Չեռքին մէկը կորստե՞ր է , կուրծքին վրայ ծակ մը : Պ . Կիշի հետ ո՞վ զացեր է որսի դարանակալ :
- Չգիտեմ , Վեհափառ . . . : Բայց Պ . Մանիքան գիտէ , կամ պէտք է որ գիտնայ :
- Իզնէ՛ բան մը կ'որահաս , Սէնդ-Էնյան :
- Ո՛չ ինչ , Վեհափառ , ո՛չ ինչ :
- Ուրեմն , բացատրէ ինձ զիպուածը . միթէ հրացան մը պայթեցաւ :
- Հաւանական է . բայց մտածելով , չէ կ'ըսեմ , Վեհափառ , վասն զի Կիշի մօտ իր հրացանակը գտնուեցաւ դեռ ևս լեցուն :
- Իր հրացանակը : Բայց հրացանակով որսի չեն երթար , կարծեմ :

— Աւհափան, կ'ըսեն թէ Պ. Կիշի ձին սպաննուեր է, և թէ ձիուն գիտիլը տակաւին բացատին մէջն է :

— Ի՛ր ձին : Կիշ որսի գացեր է ձիով : Սէնդ-Էնյան, այդ քսածէդ ոչ ինչ չեմ հասկընար : Այդ բանն ո՛ր պատահեր է :

— Աւհափան, Ռօշէն անտառակը, բոլորակին մէջ :

— Լաւ, կոչէ՛ Պ. ա'Արդանեանը :

Սէնդ-Էնյան հնազանդեցաւ :

Հրացանակիրը ներս մտաւ :

— Պ. ա'Արդանեան — ըսաւ թաղաւորը — մանաւոր սանդղէն վար իջնելով դուրս պիտի ելնես :

— Այո՛, Աւհափառ :

— Չի՛դ պիտի հեծնես :

— Այո՛, Աւհափառ :

— Եւ Ռօշէնի անտառակին բոլորակը պիտի երթաս : Միթէ այս վայրը գիտես ուր է :

— Աւհափան, երկու անգամ այն տեղ մենամարտած եմ :

— Ինչպէ՛ս — դոչեց թաղաւորն այս պատասխանէն սրտմտած :

— Աւհափան, կարտինալ Ռիշլիեօի հրովարտակներուն դէմ — պատասխանեց ա'Արդանեան իր սովորական հանդարտութեամբը :

— Այդ տարբեր բան է, պարոն : Ռւրեմն անդ պիտի զնաս, և ուշի ուշով նոյն տեղերը պիտի քննես : Այն տեղ մարդ մը վերաւորուեր է, և մեռած ձի մը պիտի գտնես : Պիտի ըսես ինձ թէ այս գէպքին վրայ ինչ է կարծիքդ :

— Շատ լաւ, Աւհափառ :

— Բացայայտ է թէ քու յատուկ կարծիքդ կ'ուզեմ և չէ թէ ուրիշինը :

— Ժամէ մը պիտի իմանար, Աւհափառ :

— Կ'հրամայեմ քեզ որ և է մէկու մը հետ չհաղորդակցիլ :

— Անորմէ զատ որ ինձ լապտեր մը պիտի տայ — ըսաւ ա'Արդանեան :

— Այո՛, անտարակոյս — ըսաւ թաղաւորը ծիծաղելով այս համարձակութեան վրայ զոր միայն իր հրացանակրաց հրամանատարին կ'ընորհէր :

Տ'Արդանեան սղտիկ սանդղէն վար իջաւ :

— Այժմ կանչեցէք իմ բժիշկս — յարեց Լուի :

Տասն վայրկեան ետք՝ թաղաւորին բժիշկը հեւալով կ'ներկայանար :

— Պարոն — ըսաւ թաղաւորը — Պ. Սէնդ-Էնյանի հետ քեզ տանելիք տեղը պիտի գնաս և ինձ տեղեկութիւն պիտի տաս այն հիւանդին վրայ որու վիճակն երթալ քննելու կ'իմնդրեմ :

Բժիշկն առանց դիտողութեան հնազանդեցաւ, ինչպէ՛ս որ սկսեր էին այն ատենէն Լուի ԺԳԻ հնազանդիլ, և Սէնդ-Էնյանէն առաջ դուրս ելաւ :

— Դու, Սէնդ-Էնյան, Մանիքանն ինձ զրկէ, բժիշկն անոք հետ չխօսած :

Ըստ կարգի՝ Սէնդ-Էնյան դուրս ելաւ :

ՎԵՐՋ

ԵՕԹՆԵՐՈՐԳ ՀԱՏՈՐԻ

ՅԱՆԿ ԵՒ ԻԹՈՅ

	Երևու
Ա. Ինչ որ չէին զուշակած ոչ նայալ և ոչ զըրիալ	3
Բ. Ժէզվիկներուն նոր զօրապետը	13
Գ. Փոթորիկ	23
Դ. Անձրև	34
Ե. Տօբի	48
Զ. Իշխանուհւոյն բաղդի յոյսը քառապատիկ	59
Է. Վիճակահանութիւն	67
Ը. Մալակա	77
Թ. Պ. Պէզմօի նամակը	92
Ժ. Ընթերցողը հաճութեամբ պիտի տեսնէ որ Բորթոս իր ոյժը միշտ կ'սրահէ	97
ԺԱ. Մուկ ու պանիր	118
ԺԲ. Բլանշէի զիւղիկը	126
ԺԳ. Բլանշէի տունէն տեսնուածը	133
ԺԴ. Ինչպէս Բորթոս, Թրուչէն և Բլանշէ իրարմէ իբրև բարեկամ բաժնուեցան՝ ի շնորհս տ'Արղանեանի	139
ԺԵ. Բորթոսի ներկայացումը	144
ԺԶ. Բացարութիւնք	149
ԺԷ. Իշխանուհին և Վիշ	157
ԺԸ. Մօնղալէ և Մալիբօրն	166
ԺԹ. Վարդ ինչպէս ընդունուեցաւ արքունիքը	175
Ի. Պայքար	188
ԻԱ. Թագաւորին ընթրիքը	200
ԻԲ. Յետ ընթրեաց	206

1909-1912

2913

